د ښاغلي زماني

او

ښاغلي سیستاني

دلیکنو په هکله

Ketabton.com

پوهاند محمد حسن کاکړ

۲۰۱۵

(c) ketabton.com: The Digital Library

د مطالبو فهرست

- سریزه

لومړۍ برخه:

- د ښاغلي زماني د لیکنې په هکله

- دښاغلي زماني یوه بله ذهني حیرانوونکې وینا

– له برتانویانو سره اړیکې

- د پاچا امان الله ځینې مهمې تېروتنې

– د پاچا امان الله وروستنۍ لویه جرګه

- د پاچا ضد تبلیغونه او بغاوتونه

– د شنوارو یاغي توب

- حبیب الله په نا ارام کوهدامن او سید حسین په ناکرار کوهستان کې

- په کابل باندې د حبیب الله برید

- د کابل ښار استحکامات او د پاچا ناڅاپي استعفی

- پاچا امان الله او د هغه لس کلنه واکمني

- د اماني دورې له تاریخ سره بې کچې مینه او تنده

دوهمه برخه:

- د ښاغلي سیستاني د لیکنو په هکله

- یادښتونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

سریزه

دغه لیکنه د ښاغلي عبدالرحمن زماني د هغو لنډو لیکنو په څواب کې لیکل شوې چې ده زما په یوه پخواني چاپ شوي کتابګوټي- د پاچا امان الله واکمنۍ ته یوه نوې کتنه- په اړه کړې، په دغه مقصد چې په خپل فکر وښيي چې هغه په زیاته اندازه په کابل کې د برتانوي هند سفارت سکرتر، شیخ محبوب علي، د لیکنې، د برتانویانو د استخباراتو پر بنسټ تهیه شوې وه، د دې لپاره چې د پاچا امان الله د ناکامۍ نسبت افغانانو ته وکړي، نه برتانویانو ته. په دغه لړ کې دی دا هم وايي چې دغه لیکنه، یاني"د امان الله سقوط"، د منشي علي احمد نه ده، او دی نه دا چې د پاچا امان الله منشي نه وو، د کره مالوماتو خاوند هم نه وو.

ما په دې اړه ټول هغه خپاره شوي اثار- دا ځل په ډیر ځیر سره- ولوستل چې د پاچا امان الله په اړه د هغه وخت لیکوالو کړي وه. یو مدرس استاد چې د لکچرونو په ورکولو، او د محصلانو په انتقادي پوښتنو سره نویو ټکو، مفکورو او بصیرتونو ته متوجه کیږي؛ زه هم د پورته انتقادونو او د پورته اثارو په دقیقي مطالعې سره نویو فکرونو او نویو بصیرتونو ته متوجه شوم، او یو ځل بیا په دغه فکر شوم چې دقیقه او انتقادي مطالعه که ډېر زحمت لري، ښه ثمره هم لري، چې هغه نویو بصیرتونو او فکرونو ته لار موندل دي. په هر حال زه په خپلې دغې مطالعې سره د پاچا امان الله د واکمنۍ په اړه دغسي نویو ټکو ته متوجه شوئ یم، چې هغه سربېره پر دې چې د پاچا امان الله په اړه زما د کتابګوټي په تائید ده، نوي ټکي او بصیرتونه هم لري، چې د مخه څوک ورته متوجه نه وو. دغه ټول ما په متن کې په اوږده ډول بیان کړي، دلته يې یوازې لنډیز وړاندې کوم، هغه هم د غټو ټکو.

- اروانباد منشي علي احمد د امان الله د سقوط پاڼو یا لیکنې محرر دئ، نه محبوب علي. د منشي علي احمد د وراره، محترم مهدي شالیزي، چې پخوا د حربي پوهنتون استاد وو، او اوس په سویس کې اوسیږي، په وینا چې وايي، منشي علي احمد دهغه تره د پاچا په ټوله واکمنۍ کې د هغه منشي وو. دی وايي چې دغه تره یې یو دیني عالم، د ادب او شعر علاقمن وو او "د غزني تاریخ" په نامه یې یوه لاسي لیکنه هم لرله، چې د هغې ذکر د اروانباد فرهنګ په اثر کې هم شوئ په نامه د " افغانستان در پنج قرن اخیر". هغه وخت چې پاچا امان الله د کندهار نه د کابل بیرته نیولو په نیت غزني ته ورسید، منشي علي احمد هم ورسره وو. په دغه وخت کې په کابل کې د برتانوي هند سفارت تړل شوئ، او محبوب علي هم له افغانستان څخه وتلئ و، نو د هغه د پاره ناممکنه وه چې د پاچا امان الله د سقوط په نامه لیکنه وکړي، چې په هغې کې غزني ته د پاچا دغه سفر په تفصیل او دقیق ډول بیان شوئ دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- ما په دغه موجود کتابګوټي کې هم تثبیت کړي چې د پاچا امان الله د واکمنۍ نسکورېدنه د برتانویانو د توطیو او دسیسو نتیجه نه ده. نور خو لا څه چې پخپله امان الله هم برتانویان په دغه هکله تبرئه کړي، او دايې ویلي چې، ملایانو یې مخالفت کړئ، بې له دې چې چا پیسې ورکړي وي. خو دا یوه قوي افسانه ده چې پاچا د برتانویانو د توطیو ښکار شوئ دئ. اوس د دې وخت دئ چې یو څوک دغه افسانه له تاریخي واقعیتونو څخه بېله کړي. ما په دغه کتابګوټي کې دغه موضوع اوږده څېړلې، لکه چې په ها بل کې مې په لنډه ډول بیان کړې. له دې نه مې مطلب دا دئ چې دغه تاریخي واقعیت باید لوستونکو ته بیان شي، او دوي دې ته هم ملتفت کړل شي چې کله ولسي خلګ وپارېږي، ډینامیزم او قوت یې تر هر بل ډینامزم نه پیاوړئ کېږي. د حیرانۍ وړ او نه فکر کېدونکې پېښې رامینځ ته کېږي، او حتی د تاریخ بهیر اړول کېږي. د پاچا امان الله په وخت کې همدغسې وشول.

- د پاچا امان الله د ستونزو منبع د هغه د اصلاحاتو پاروونکې برخې، د هغه خپل شخصیت، د هغه زورواکي، اتوکراسي او د دوهمي دورې اصلاحات او په خاص ډول د کابل د نارینه او ښځو مجبورول وو، چې اروپايي ژوند طرز غوره کړي، او خپل ژوند طرز بدل کړي، هغه هم سمدلاسه او په حکومتي امر. په نتیجه کې وګړي ترېنه بېګانه، مذهبي مشران ورسره مخالف، او خپل چارواکي یې ورسره بېعلاقې شول. دې یوازې پاتې شو. په دغه حال کې ده حتی په خپلو نږدې چارواکو هم اعتماد کولی نه شو، او په بحراني حال کې د خپل ژوند په وېره کې شو. ده بیا د خپل پوځ د یوې وړې مخکښې برخې په ډراماتیکي ماتې سره له پاچايي څخه لاس واخیست، که څه هم د کابل د ښار دفاعي ترتیبات ټینګ، پوځ او حکومت پر ځای وو. دغه وخت و چې یو نالوستي کلیوال، خو زړه ور حبیب الله داړه مار ته د کابل د تخت نیولو موقع په لاس ورغله، چې په ډېر غټ پوځ سره یې هم تر لاسه کولی نه شوه.

دغه لیکنه د پاچا امان الله د واکمنۍ د ټولو پېښو بیان ته ځانګړې شوې نه ده. یوازې هغه عوامل پکې بیان شوي چې پاچا امان الله په خپلو فعالیتونو او بېسارو اصلاحي پروګرامونو سره، د خپل نیکه، امیر عبدالرحمن، په لاس جوړ شوئ ټینګ نظام له لاسه ورکړ، او د هغه په دغې ناکامي سره په افغانستان کې د کورني جنګ یو نوئ فصل پرانیستل شو. د دغې لیکنې وړه برخه د ښاغلي سیستاني د هغو نا سمو لیکنو په اړه ده چې ده یو وخت، بل وخت د معاصر افغانستان په اړه کړي او د زماني د لیکنو تر اغېزې لاندې یې د خپل چنګیزي ډول ذهن نه حکم صادر کړئ چې وطنوال دې د پاچا امان الله په اړه زما کتابګوټئ ونه لولي. د دغو دواړو غرضناکو او ناسمو لیکنو، چې له هغو نه یې یوه ننداره جوړه کړې وه، زه مجبور کړم چې دغه لیکنه وړاندې کړم، چې په هغې کې مې اصلي او اړوندې موضوع ګانې د افغانستان د تاریخ په رڼا کې طرح او بیان کړې، او له دې نه مې ډډه کړې چې هغې ته شخصي بڼه ورکړم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پاچا امان الله دوره تر اوسه هم تاریخي او سره شوې نه ده. اوس هم د هغې په اړه د عامه ذهنیت او تاریخي واقعیتونو تر مینځ واټن پراخ دئ. ما په دغې لنډې لیکنې کې کوښښ کړئ چې تاریخي واقعیتونه له پارتیزاني او د ناسم ذهنیت له سلطې نه وژغورم، او هغه یوازې د هغه وخت د اثارو پر بنسټ وکاږم، او د معمول په شان، شخصي احساسات پکې دخیل نه کړم. د اثارو ذکر مې ځای پر ځای کړئ، خو د هغو اول ځل ذکر مې په تفصیل سره په لیست کې او د هغو تکرار مې د ننه په متن کې په لنډ ډول ذکر کړئ.

ما دغه کتابګوتئ هم، د ها بل په شان، تاریخ علاقه منو او پوهنتوني محصلانو په نظر کې نیولو سره کښلئ، او هیله کوم چې لوستل به یې ورته ګټور وي.

د محترم نسیم سلیمي ورور نه مننه کوم چې زما دغه لیکنه یې، له ډېرو مصروفیتونو سره سره ټایپ کړې. ده لا د مخه یې زما یو بل اثر ' د افغانستان سیاسي او دپلوماتیک تاریخ' له انګریزي نه پښتو کړئ. دغه اثر به زر د علامه رشاد د خپرندویه ټولنې له خوا خپور شي.

محمد حسن کاکړ

اکتوبر، ۲۰۱۵

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوهاند محمد حسن کاکړ

د ښاغلي زماني او ښاغلي سيستاني د ليکنو په هکله

لومړۍ برخه

دښاغلي زماني د ليکنې په هکله

ښاغلي عبدالرحمن زماني، زما د يوه کتابګوتي په اړه، "د پاچا امان الله خان واکمنۍ ته يوه کتنه"، يوه ليکنه کړې او هغه يې په افغان-جرمن ويب سايټ کې هم په پښتو او هم په فارسي کې په شپږو برخو کي خپره کړې او ورته يې د اعلان شکل ورکړۍ دئ. د ده مقصد دادئ چي وښيي زما دغه کتابګوټۍ د يوه انګليسي اېجنټ په استخباراتي راپور بنا دئ، نه دا چي هغه د منشي علي احمد وي، چي د پاچا امان الله منشي و، او ليکنه يې د امان الله د سقوط په نامه کړې ده. په دې ډول ښاغلي زماني هغه د " غازي امان الله خان پر وړاندې د انګريزي تخريباتو سرچينه" ښيي. دی دا هم وايي چي " مهمترين ماخذ کتاب داکټر صاحب کاکړ بوده...". په پښتو متن کي هغه "... تر ټولو لوی او معتبر ماخذ" ښيي. مانا دا چي له دغې منبع نه په پراخې اندازې استفادې سره زما دغه کتابګوټۍ د برتانوي هند د حکومت د نظريو انعکاس دئ.

اول خو د ده دغه وينا د واقعيت تحريف دئ. زما د کتابګوتي له ۱۴۲ ماخذونو نه ۳۳ يې د تاريخپوه ميرغلام محمد غبار، ۲۹ يې د لودويک ادمک، ۲۱ يې د حاکميت قانون په نامه د پاچا امان الله، ۲۱ يې د منشي علي احمد او ۱۴ يې د تاريخپوه فيض محمد او نور يې د نورو دي. په دې ډول د ښاغلي زماني د وينا پر خلاف "دامان الله سقوط" په نامه ليکنه زما د کتابګوټي " تر ټولو لوی او معتبر ماخذ" يا " مهمترين ماخذ" نه دئ. مهمه دا ده چي "د امان الله سقوط" په نامه ليکنه، د زماني د وينا پر خلاف، د برتانوي اېجنټ يا د هغو استخباراتي راپور نه دئ. اول دی دغه ليکونکۍ هم اېجنت (Agent) او هم د برتانوي سفارت سکرتر ښيي، په نامه د شيخ محبوب علي. په داسي حال کې چې سکرتر او اېجنټ په بېلو دورو کي د برتانوي هند لپاره کار کاوه. د اېجنټ په نامه هندي مسلمان له ۱۸۸۰ نه د پاچا امان الله تر واکمنۍ پوري يوازې د خبرلوڅي په ظرفيت کار کاوه، او سکرتر يا منشي له هغه وخت نه چې برتانوي هند په افغانستان کې سفارت پرانيسته، په سفارت کې ماموريت درلود. دا هم بايد وويل شي چې د دوی ځينو له افغانستان او په خاص ډول له واکمنې کورنۍ سره خواخوږي لرله. د امير عبدالرحمن په وخت کې دغه اېجنټان په دې هم مؤظف وو چې هغه ته هم راپورونه تهيه

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړي. د دوی اول اېجنټ قاضي عبد القادر یوسفزی و، چې د مخه د امیر شیرعلي لوی مشاور و، او د هغه په اصلاحاتو کې یې فعاله او مهمه برخه لرلې ده. برتانویان مجبوره وو چې هغه چې د دقیقو مالوماتو خاوند او د دوی مخالف هم و، استخدام کړي. دوی دافغان - انګلیس له دوهم جنګ نه وروسته د افغانانو د سخت مخالفت له امله بل څوک هلته استولی نه شو. حتی دغه شیخ محبوب علي، چې د سکرتر په نوم، په کابل کې د برتانوي هند په سفارت کې کار کاوه، د پاچا امان الله د کورنۍ سره خواخوږي لرله.

د ده دغه احساس هغه وخت ښکاره شو چې د پاچا امان الله ځایناستي، معین السلطنه، له درې ورځو پاچایي نه وروسته له ارګ نه په انګلیسي الوتکه کې پېښور ته ته. " د غازي امان الله زوال" نومي کتاب لیکوال، عزیز هندي، د دغې ورځې خپل مشاهدات په دغه ډول ثبت کړي: "کله چې د ارګ د مخې دروازې څخه معین السلطنه قدم د باندې کېښېښود، نو د ډېره غمه بې هوښه شو، او بیرته راستون شو، او دروازه یې په غېږ کې و نیوله او ډېر یې وژړله او کله چې د الوتکو ډګر ته ورسېد سترګې یې هماغسې له اوښکو ډکې وې. دلته د برتانیې د سفارت غړي په ډېرغم لړلي حالت ولاړ وو او له شکه پرته دا ډېره غم لړلې منظره وه. ... د برتانیا د سفارت هندوستانی سکرټر، شیخ محمد علي اکهي، حالت خو داسي وو چې په ډېره ژړا یې ستونۍ بند شو. ... کله چې په اتفاقي توګه ما له هغه سره وکتل، نو له هغه څخه مې د دومره ویرجنتوب پوښتنه وکړه. نو هغه ماته وویل چې: او ته نه پوهېږې چې اماني کورنۍ پای ته ورسېده او د هغه تر څنګه د صوبه سرحد د مسلمانانو هیلې هم له مینځ څخه ولاړې. که د اماني دورې اغېزه په بل ځای کې وه، که نه وه، د هغه موجودیت لږ تر لږه د صوبه سرحد د خلکو د بیدارولو لپاره ډېر ګټور و. موږ دا هیله کولای شوه چې موږ به د هندوستان د نورو صوبو څخه زر ازاد شو."(١) لیکوال عزیز هندي په خټه پښتون او د هند اوسېدونکۍ و. دئ له خپلي کورنۍ سره د پاچا امان الله د واکمنۍ په ټوله موده کې په کابل کې اوسېده؛ په قطعه نمونه کې کفتان او د پاچا ټینګ پلوی، خو د واقع لیدونکي انسان او د افغانستان د وخت له اوضاع نه ښه خبر و. دی د امیر حبیب الله کلکاني په وخت کې د لنډې مودې لپاره بندي و. داسې ښکاري چې محبوب علي په اصل کې د بنګښ، یا ورکزي، یا کرمي له شعیه پښتنو څخه و. دیوه روایت له مخي، د ده یو زوي چې د ډېر عمر خاوند و، د افغان جهاد په وخت کي، په پېښور کې د ځینو اسلامي تنظیمونو د مشرانو سره ولیدل او چیرته نږدې یې په خپل مجلل کورکي مېلمانه کړل.

د امان الله د سقوط لیکونکۍ د شواهدو او دلائلو پر بنسټ منشي علي احمد (شالیزی مومند) دئ، نه محبوب علي. د محترم داود ملکیار په روایت، هغه په خپلو خلکو، یاني د شالېز کلي په مومندو کې د "منشي صاحب" په نامه یادېده او ده پخپله په وروکتوب کي هغه لیدلئ و. هغه وخت دی په دواړو سترګو ړوند و. په غزني کې د ملکیار او د منشي کورنۍ ډېري مشهوري دي. مومندان په پنځلسمې پېړۍ کې د کندهار د مرغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

نومې سيمې څخه اول غزني ته ولېږدېدل او بيا په خپله اوسنۍ سېمه کې ، له کامې نه تر پېښور پورې ميشته شول او يو شمېر يې په غزني کې پاته شول.

دا چې ارواښاد علي احمد (شاليزی) د پاچا امان الله په ټوله دوره کې د هغه منشي و، محترم ارکان حرب، مهدي شاليزی په لاندي ډول تائيدوي. دی چې په افغانستان کې د حربي پوهنتون استاد و، د منشي علي احمد وراره دئ، او اوس په سويس کې ژوند کوي. دی دا هم وايي چې دوی څو وړونه وه چې يو يې ارواښاد عبدالستار شالېزی و، چې د لوړو زده کړو او عالي شخصيت خاوند او په مشروطه شاهي کې د کورنيو چارو وزير و. منشي علي احمد هم يو عادي شخص نه بلکه يو مهم او پوه شخص وو. دی د "غزني د تاريخ" په نامه يوه ليکنه هم لري، چې د صدراعظم محمد هاشم خان په وخت کې له چاپ نه پاتې او لادرکه شوه او ارواښاد مير محمد صديق فرهنگ، چې هغه يې له خپل ورور، ارواښاد رښتيا، نه تر لاسه کړې وه، د خپل اثر په ۴۰۲ مخ کې په دغه ډول ياده کړې: " تاريخ خصوصي غزنين، تاليف علي احمد بن فقير احمد، ساکن شالېز غزنين، نسخه قلمي متعلق به س. ق. رشتيا." شالېزی دا هم وايي چې تره يې د وخت له علماوو او اديبانو سره ناسته ولاړه درلودله او " دسترس کامل به مطالعه و بعضا اثار " شاعران کلاسيک " از قبيل رودکي، جلال الدين بلخي، حافظ شيرازي و سعدي و بيدل داشت." پر دې سربېره منشي علي احمد " در امور ديني و مذهبي وارد و بسياري را رهنمايي ميکرد." د ښاغلي مهدي شاليزي دغه ليکنه ماته د ښاغلي داود ملکيار په لاس رسېدلې او زه دلته له دواړو نه مننه کوم.

ښاغلئ شاليزی په دغې ليکنې کې په قطعي ډول حکم نه کوي چې "د امان الله د سقوط" په نامه ليکنه د هغه ده، خو له هغې نه واضحه ده چې منشي علي احمد هم د پاچا امان الله منشي او هم د دغې ليکنې ليکونکئ و. په دغه ډول: " ارواح شاد علي احمد خان با دانشي که حاصل نموده بود در آغاز کار به حيث مرزا در نزد مرحوم عبدالاحد خان برگيد همکاري (کرد) و برگد صاحب از جمله همکاران مهم و قريب مرحوم امير حبيب الله خان بود. مدتي بعد علي احمد خان بحيث ميرزای دفتر (منشي) با مرحوم عبدالکريم خان علومي، نائب الحکومه مزار شريف، شامل کار شد و آهسته آهسته شهرتي کسب نمود."

" بالاخره در عهد شاه امان الله مرحوم در دربار شاهي بحيث ميرزای دفتر شاه و هم باسم منشي که اصطلاح منشي به آمر دفتر و ميرزای دفتر (درانوقت) استعمال ميشد [ايفای وظيفه مينمود] و منشي علي احمد خان الی ختم پادشاهی با امان الله خان باقي ماند."

" در وقتيکه جنگ داخلي (سال سقاوي) که شاه امان الله خان مجبور به ترک وطن شد، منشي صاحب به همرکابي شاه نيز از وطن يکجا خارج و در کويته رهسپار شدند. قراريکه ميگويند که منشي صاحب در

(c) ketabton.com: The Digital Library

موقعیکه شاه امان الله خان با اعضاي فامیل از کویته به ایتالیه عزیمت نمودند ، به تحت نظارت انگلیس ها در قونسلگري شان باقیماند. در همین وقت کدام اثری بنام سقوط امان الله ... تحریر و تایپ شده در قونسلگری و بالاخره این اثر تایپ شده به ارشیف لندن سپرده شد."

لیکواله رییه ستیوارت هم په خپل کتاب کي په نامه د "اور په افغانستان کې" منشي علي احمد ، بې له دې چي نوم یې واخلي، د پاچا شخصي منشي (Private secretary) یادوي او دا هغه وخت چي پاچا امان الله او منشي علي احمد په غزني کي، د هغه کلي یاني شالېز ته نژدې چیرته و.(۲)

ما په خپل کتابګوټي کې منشي علي احمد د دقیقو مالوماتو خاوند ښوولئ و، په تېره د غزني په اړه. خو ښاغلئ زماني له خپل ذهن نه دغه حکم راباسي چې " د غزني مومند میرزا علي احمد خان نه خو د دربار منشي و او نه د دقیقو مالوماتو خاوند و." دی د دې پروا نه کوي چي د ده حکم، هغه هم دغسي غوڅ حکم، په واقعیت بنا دئ یا نه دئ. دی د دې هم پروا نه کوي چي په دغسي حکم سره د ده ټوله لیکنه بې اعتباره کیږي. خو دی غواړي په خپل فکر په خپل حکم سره ثابت کړي چي دغه لیکنه د انګلیسانو د سکرتر، محبوب علي، ده او هغه په اصل کي د پاچا امان الله پر ضد لیکل شوې ده. دی د دې هم پروا نه کوي چي هغه وخت د محبوب علي د پاره ممکنه نه وه چي دغه لیکنه وکړي، ځکه چي په هغه موده کي چي پاچا امان الله له کندهار نه د کابل په مقصد غزني ته رسېدلئ و، محبوب علي په کابل کې نه و. د برتانوي هند سفارت د فبروري په پنځه ویشتمه تړل شوئ او غړي یې هند ته تللي وو، او پاچا امان الله د مارچ په پنځه ویشتمه، یاني یوه میاشت وروسته له هغه له کندهار نه د کابل په لور روان شوئ و، او چي په غزني کې یې ځان د تخت بیرته ګټلو کې ناکام ولید، په شا سو او د مئ میاشتي په اخیره کي له خپل فامیل او ډیرو نورو سره په څو موټرونو کي، د منشي علي احمد په ګډون، کوټې ته لاړ. د امان الله د سقوط په اړه دغه پاڼې یا په ۱۹۲۹ یا په ۱۹۳۰ کي لیکل شوي، یاني هغه وخت چي منشي علي احمد هلته و، او محبوب علي هلته نه و. زماني دغه فکر نه کوي چي که دغه لیکنه د پاچا امان الله پر ضد د برتانویانو جعل وای، هغه به یې په هماغه وخت کي په انګریزي او فارسي کي خپره کړې او افغانان به یې پرې خبر کړي وای. حال دا چي هغه نورو څېړونکو په دغو نږدې کلونو کې د دهلي ملي ارشیف نه تر لاسه کړې. تاریخپوه لودویک ادمک د دغې لیکنې یادونه په خپل اثر کې کړې چې په ۱۹۷۴ کي خپور شوئ، نه په خپل لومړني اثر کې چې په ۱۹۲۷ کې خپور شوئ ، په نامه د "افغانستان دپلوماتیکي تاریخ ۱۹۰۰-۱۹۲۳. دی هغه لیکنه د منشي په قلم د " سري او سیاسي یادښت" په نامه ښیي، چي برتانوي سکاټ هغه د 'د امان الله د سقوط' په نامه په انګریزي اړولې ده. (۳) د سکاټ له خوا د لیکني د سرلیک تبدیل د حیرانۍ وړ ښکاري، خو محتویات یې هغه دي، چي د هغه وخت د افغان لیکوالو په لیکنو کي بیان شوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

برتانويانو چي د افغانستان د تاريخ په اړه جعل کړئ هغه يې په هغه خپل وخت کي په ډېر شمېر خپاره کړي دي. د دغو جعلياتو ډېر مهم يې د تاج التواريخ دوهم جلد دئ، چې له هغه نه يې په خاص ډول د ډيورند کرښې په اړه په خپله ګټه ډېر کار اخيستئ دئ. په دې اړه به وروسته اوږد وږغېږم. بله دا چې سليم عقل ته د منلو وړ نه ده چي برتانويان به خپلو چارواکو ته يوه جعلي ليکنه تهيه کړي، او هغه په خپل ارشيف کې وساتي. مهمه داده چي د منشي علي احمد په ليکنه کې دغسي موضوع نسته چې په نورو اثارو کې نه وي بيان شوي. دا يوه داسي منسجمه او دقيقه ليکنه ده چې ښيي ليکونکئ يې عالم او د ډېرو مالوماتو خاوند و. په تېره د امان الله د دورې په هکله خو زماني دغه ليکنه د "انګليس د استخباراتي راپور" او زما کتابګوتئ چي تر څه حده د هغې له مخې تهيه شوئ، "د انګرېزانو د فتنو نه ډک تبليغات" ګڼي. د رښتين توب دغه دښمن ځان د ډاکټر په نوم هم يادوي، که څه هم 'د تحصيل' تصديق ليک يې تر ليسانس پورته دئ، نه د ډاکټري.

بله نوې موضوع دا ده چې ښاغلئ زماني زما له قول نه وايي: " د غازي امان الله خان په لاس پرته له محکمې د زرګونو انسانانو وژل کېدل.". دغه وينا زما نه ده او پاچا امان الله په زرګونو انسانان نه دي وژلي، هغه هم په خپل لاس. د هغه په دوره کې ډېر انسانان وژل شوي دي: اټکل څوارلس زره د خوست په جنګ کې، او تر هغو لږ د شينوارو، کوهدامن- کوهستان، د لوېديځ کابل ښار او د غزني شاوخوا جنګونو کې. خو هغوی چې د پاچا په حکم بې له محاکمې نه اعدام شوي دي، په شمار او د ممتازو او نفوذ ناکو کسانو وو، چې د ده په سقوط کې يې نېغ يا نانېغ اثر لرلئ دئ. د هغو د ذکر نه د مخه به ووايم چې ما په خپل کتابګوتي کې ويلي چې د " پاچا په څه لږ لس کلنه دوره کې هيڅ افغان د سياسي نظر څرګندولو له امله بندي شوئ نه دئ" او هغوی چې د ده په څرګند يا نا څرګند حکم اعدام شوي دي، په اصل کې د قدرت ګټلو، يا د قدرت ټينګولو په مقصد وو، چي په پای کې يې دی ناکام او د وطن نه په وتلو مجبور کړ.

د دغو ممتازو قربانيانو نه لومړی د پاچا امان الله پلار و، چي قاتل يې په غالب احتمال شجاع الدوله غوربندي و، او هغه په وياړ سره خپلو دوستانو ته ويل چي ده امير حبيب الله د خپل تره، جوهر شاه غوربندي، په انتقام وواژه، چي هغه د امير په حکم اعدام شوئ و. شجاع الدوله د پاچا امان الله په وختو کي په لوړو رسمي مقاماتو کې کارکاوه. د ممتازو قربانيانو نه بل کس سردار نصرالله، د پاچا امان الله تره، و، چي خپل ورور امير حبيب الله ته يې په شفاعت کولو سره امان الله او مور يې د مرګ له خطر نه ژغورلي وو. دی که څه هم د خپل ورور د وژل کېدو نه وروسته، په جلال اباد کي د هغه پر ځای امير غوره شوئ و زر له امارت نه يې د امان الله په ګټه لاس واخيست، چي هغه په کابل کې امير غوره شوئ و. نصرالله بيا په ډاډه زړه د کابل په لور روان شو. په دغه فکر چي ژوند به يې هلته خوندي وي، او له خپل وراره امير سره، چي د مرګ نه يې ژغورلئ و، په کارونو کي همکاري وکړي. خو دی چي بتخاک ته ورسېد ، د امير امان الله په امر، چې هلته رسېدلئ و، بندي شو. ملا فيض

(c) ketabton.com: The Digital Library

محمد، چي د امیر عبدالرحمن د کورنۍ مخلص و، د مشرقي لویانو او قومي مشرانو له قول نه وايي چي "... پس از یک سال در شب جمعه، اول رمضان به بدترین احوالي، او را در محبس به خبه کردن (همغسې و) هلاک فرمود و بعد ازان به امور خلاف شعایر اسلامي پرداخته، تغیر روز جمعه و بې ستري مستورات و بعضي قوانین بر خلاف شرع نمود." (۴). د دغه اثر مترجم ډاکټر رابرټ میک چیزني، دغه وینا په دغه ډول راوړي ده: د نصر الله د بندي کېدلو نه "څه کم یو کال وروسته، د ۱۹۲۰ کال د مې په ۹مه امان الله له یوې سختې نیشې نه وروسته د هغه د وژلو حکم صادر کړ، او بیا یې دغسې سیاستونه غوره کړل چي د مسلمانانو د عنعنو پر خلاف وو." (۵). تر ده هم ثقه روایت د پاچا امان الله د موجودي کورنۍ یوه غړي (چي ماته یې د نوم د نه ښودلو په شرط کړئ) او هغه دا چي سردار نصرالله د پاچا امان الله په امر مسموم شوئ، او له مینځ نه وړل شوئ دئ. سردار نصرالله یو ټینګ مذهبي شخص و؛ ټول قرآن شریف یې په یاد کړئ، او په خاص ډول د هیواد ختیځو علماوو او لویانو کي یې نفوذ لاره، د ګوډ ملا عبدالله د یاغیتوب یو لامل همدا و. د ننه په کابل ښار کي خو یې دغسې پلویان لرل، چي هغو غوښتل پاچا امان الله د هغه په انتقام کې د پغمان په لار کي ترور کړي، خو هغوی په خپل دغه پروګرام کي ناکام او ونیول شول. د پاچا امان الله د واکمنۍ په پیل کې د هغه په حکم د میرزا محمد حسین له مینځ نه وړل و. ده د امیر عبدالرحمن له وخت نه په لوړو مقامونو کې کار کړئ، د مستوفی الممالک په نامه د غټ نوم خاوند او د امیر د حکومت په ټینګښت کي یې نوم ایستلئ و. دي امیر حبیب الله ته هم ډېر مقرب و، او هغه ته یې خبر ورکړ چې امان الله او مور یې د هغه پر ضد نقشه لري. خو ده یوازې د حکومت په چارواکو کې نفوذ لاره. پاچا امان الله په قلعه مراد بېګ کې دهغه ټول جایداد، چي د یوه لوړ چارواکي د پاره بیخي ډیر و، ضبط کړ او هغه یې محمد ولي ته و باخښه.

بله وژنه چي په شمېر کې ډېره وه، د ۱۹۲۵ کال په مې کې د خوست له یاغیتوب نه وروسته د پکتیا والو وه. پاچا "د دري پنځوس بندیانو د وژلو امر وکړ". ټول بندیان شاوخوا زر ښځې، کوچنیان، او څو سوه ځوانان او قومي مشران وو. (۶) د سوداګرۍ وزیر عبدالهادي داوي پاچا ته عرض وکړ چي "بهتر است این محکومان به اعدام محکمه شده و بحکم قاضي کشته شوند. پادشاه با کمال خشونت و غرور گفت: مگر نمیداني که من نواسه عبدالرحمن ام."(۷) دا په جنبش مشروطیت کي د اروانباد عبدالحی حبیبي روایت دئ. دغې تراجیدي دوارو خواوو ته ډېر مالي او ځاني تلفات واړول. د فدایي ځوانانو په نامه یو اته سوه کسیزه کنډک ټول تلف شو. پکتیاوال د حکومت او پاچا نه دغومره ناراضي شوي وو چي، د هغو ایله جاري وروسته د کابل په جنګو کي د پاچا ملاتړ کي ډېره ناغیرې وکړه، او میر غوث الدین د احمدزیو د ایله جاریو مشر لا په حکومتي قواو ډزې وکړې، او میدان یې ګرد سره پرېښود، او یاغي شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاچا امان الله د باندي شپږ میاشتي سفر نه د مخه کندهار ته لاړ او هلته یې یو نامالوم شمېر لویان د امنیت د ګډوډولو په تور په اعدام محکوم کړل. د دوی شمېر به ډېر وو، چي پاچا وروسته وویل چې " زه کندهار ته لکه چي د کار د پاره نه بلکه د قصابۍ د پاره راغلئ یم." د پاچا د اعدام نور قربانیان یو څو تنه قاضیان وو چي نه یې غوښتل د ښځو د مخ لوڅۍ په اړه فتوا ورکړي، چي پاچا ترېنه غوښتې وه. د دوی مشر پخوانی ستر قاضي، عبدالرحمن پغمانی و. دوي پکتیا ته د خلګو د پارولو او یاغي کولو د پاره لاړل، خو په دې کې ناکام او حکومت ته پخپله خوښه تسلیم شول، نه دا چي هند ته لاړ شي او د برتانوي هند له حکومت نه په دې برخه کي مرسته وغواړي. پاچا په کابل کې دوی د حرب وزارت د حرب دیوان ته د محاکمې لپاره وسپارل. د دیوان غړي د حربیې د وزیر په ګډون لوړ رتبه نظامي افسران وو. وزیر او یوه کنډک مشر د هغو اعدام غوښته، خو له یوې میاشتې محاکمې نه وروسته دوي په اعدام محکوم شول. له محمد صادق مجددي او د هغه له وراره معصوم مجددي نه پرته، چي هغوی بندي شول، په اعدام محکوم قاضیان په یوه روایت نهه تنه وو، چي په سیاه سنګ کي برالا اعدام شول. د قاضیانو محکمه په دیوان حرب کې د نظامي افسرانو یاني د اجرائي څانګې له خوا وه، نه د قضائیه د قاضیانو له خوا. په معاصر افغانستان کې دا لومړی ځل و، چې یوه ډله قاضیان اعدام شول، چي هغه د " شینوارو او کوهدامن د داړه مارانو د بغاوت لپاره لومړی ګام شو." او له امله یې یو څو تنو لوړ رتبه چارواکو سمدلاسه استعفی وکړه.

د حبیب الله کلکانې په اړه د پا چا امان الله سملاسي او بې له سوچه د اعدام حکم ډېر اثرناک ثابت سو، چي پایله یې د هغه او د کورنۍ د واکمنۍ ختم شو. دغه پېښه یو څه تفصیل غواړي چې په جبل الرسراج کې د تنظیمې رئیس، علي احمد لودي، د پاچا په هدایت له حبیب الله او سید حسین چاریکاري سره پوهاوي ته ورسېد. هغوي د ډېرو امتیازونو په بدل کې ومنله، چي له نا ارامي جوړولو څخه لاس واخلي، او د امنیت په خوندي کولو کې به له حکومت سره مرسته وکړي. دوی د کابل په لور رهي شول چي د کابل د حکومت په خدمت شروع وکړي، خو څنګه چې پاچا د مخه ګوډ ملا اعدام کړئ و، که څه هم هغه ته د مامونیت وعده ورکول شوې وه، حبیب الله په دې فکر شو چې نه چې د ده برخلیک به هماغسي شي، نو په سرای خواجه کې چیرته چي کابله ته د ورتګ په نیت رسېدلئ و، په تلیفون کي د علي احمد په نامه ورغېد، چي د ځان په اړه د پاچا په نیت ځان پوه کړي. نور نو د فیض محمد په ژبه چې د حبیب الله د خولې نقل کوي" اکنون که با پسر سقا عهد کرده او را به دست اورده ام، چي معامله کنم[؟] و امیر امان الله خان امر سر زدن و هلاک او نمود. او که خود را علي احمد خان اظهار کرده بود، عرض کرد که در صورت عهد و پیماني کي در میان نهاده شده است، چگونه در اعدام او اقدام ورزیده شود: و امیر امان الله خان اینرا شنیده فرمود، که: با تو عهد کرده، نه با من. زنده اش مگذار و چون پسر سقا اسرار دروني امیر امان الله خان را نسبت به خود کشف کرد، به همان تلیفون که سرگرم مکالمه بود، اظهار

(c) ketabton.com: The Digital Library

راستي کرده و خود را پسر سقا گفته، مخاطبانه لب به دشنام زن و زوجه امیر امان الله خان ... کشوده از وصول و حمله خود در کابل بیم داده، گفت: در وقت حاضر امدنم خواهی دید، انچه دید. و امیر امان الله خان از این گفتار او که از روی معاهده وعده اي جانبداري محمد ولي خان وکیل و غیره وزرای خاص و بزرگان کابل که با اطمنان خاطر بر لب اظهار آورد، و همه ازماجرای خیانت وزرای خود بي خبر بود، از خشم متغیر گردید، تلیفون را به غیظ بر روی میز زده هیچ نگفت."(۱۷)

لیکوال عزیز هندي هم دغه موضوع لږ و ډېر په همدغه ډول بیانوي او وایي چې د ګوډ ملا د اعدام په نظر کي نیولو سره، حبیب الله غوښتل چي د ځان په هکله د پاچا نظر په کوم چل ځانته معلوم کړي. نو یې کابل ته د تګ په لار په سرای خوجه کې " ... د پاچا حضور ته یې تلیفون وکړ، او کله چي پاچا پوښتنه وکړه، چې څوک خبري کوي د سقاو زوی ځواب ورکړ، د شمالي د تنظیمیې رئیس احمد علي خان، او هغه بیا پاچا ته وویل چي دغه وخت د سقاو زوی د ده په کنټرول کې دئ، او په مخامخ کوټه کې د پیره دارانو تر مینځ ناست دئ، او پاچا چې د هغه سره هر سلوک وکړي، امر وکړي. په دې خبره غازي امان الله خان له جوشه په ډک غږ ځواب وکړ [ورکړ] چي دا سپی سمدلاسه د مرګ غیږي ته وسپاره، او د هغه سر پرېکړه، او کابل ته یې راولېږه [راواستوه]. د سقاو زوی په دې خبره سره ځان خرګند کړ او پاچا ته د بد او رد په ویلو سره یې تلیفون پرېښود."(۹)

مؤلفه ریبه ستیورټ، ابراهیم عطایي، سید رسول رسا ، او غلام محي الدین انیس هم په خپلو اثارو کې دغه پېښه یاده کړې، خو په لنډ ډول. منشي علي احمد، چې زماني د هغه پانې د انګلیس د استخباراتو راپور ګڼې، دغه موضوع یاده کړې نه ده. په هر حال دغه پېښه د ۱۹۲۸ کال د ډسمبر ۱۲ شاوخوا کې شوې او سملاسي اثر یې دا شو چې سید حسین جبل سراج کلابند او بیا تصرف کړي، او حبیب الله په کابل یرغل وکړي، او پاچا یوه میاشت وروسته، د ۱۹۲۹ کال د جنوری په ۱۴ له پاچایي نه لاس واخلي. وروسته به دغه پېښې بیان شي. د پاچا امان الله پلار، امیر حبیب الله، او نیکه، امیر عبدالرحمن، زورواکي یا مطلق العناني کوله، او ډېر افغانان یې په حکم اعدام شوي دي، خو د هغوی قدرت په قانون محدود نه وو. عجبه داده چې پاچا امان الله چي په وخت کې یې د ترکي او افغان متخصصانو په همکاري افغانستان د لومړي ځل لپاره د لیکل شویو قانونو او مقررو خاوند شو، سره له دې هم د خپل پلار او نیکه په شان زورواکي کوله. د ده په وخت کې لیکل شوئ اساسي قانون هم ایستل شوئ و، خو په هغه کي د ده بې حد ه قدرت محدود شوئ نه و، که څه هم دا د مشروطه غوښتونکو اساسي غوښتنه وه، چې پاچایي قدرت دې محدود شي. نو زما دغه وینا پر ځای ده، چي په یوې غونډې کې مې اورولې وه، چې هغومره ډېر افغانان چې د امیر عبدالرحمن، امیر حبیب الله او پاچا په حکم اعدام شوي دي، تر دوی د مخه د معاصر افغانستان د ټولو پاچایانو او امیرانو په حکم اعدام شوي نه دي. په لنډ ډول دوی ټولو په ځان متکي، منظم، دایمي پوځ، او نور وسایل، د پیسو په ګډون، نه لرل چې دغسي

(c) ketabton.com: The Digital Library

زورواکي وکولی شي. دا امیر عبدالرحمن او امیر شیرعلي وو، چې په افغانستان کې یې د لومړي ځل لپاره منظم پوځ تنظیم کړ، او امیر عبدالرحمن بیا د مالیاتو په زیاتولو، او په مجموع کې د حکومت د عوایدو په زیاتولو سره د دایمي منظم پوځ ثبات او پاینښت یقیني کړ، تر اوسه په اساس کې په هماغه ډول پاتي دئ. تر امیر عبدالرحمن د مخه د حکومت عواید، چي لوی قلم یې د مځکو مالیات وه، دغومره کم وو، چې واکمنو نه شو کولی دایمي پوځ ولري. هغوی په زیاته اندازه قومي مشرانو ته محتاج وو چي د ضرورت په وخت کې ایله جاري تهیه کړي. هغه وخت په قومونو باندي د جم بست په نامه ټاکلې او کمه مالیه حواله کېدله، چې هغه هم د قومي مشرانو د لاري حکومت ته رسېدله. امیر عبدالرحمن له درانیانو نه پرته د ټولو قومونو، او په واقع کې د ټول هیواد په ښېرازو مځکو باندي د سه کوټ په نامه مالیه، چې د حاصل دریمه برخه کېدله، حواله کړه، چې هغه ډېر عواید کېدل. په وړاندي یې په ټول ملک کې ډېر پاڅونونه وشول، خو حکومت په پوځي زور او داسي هم په قومي ایله جاري سره هغه ټول و ځپل او حکومت و کولی شول چي ټول هیواد په نیغ ډول د خپلو چارواکو له لارې اداره کړي. تر ده د مخه افغانستان د دفترونو لپاره حکومتي ودانۍ او رسمي محبس نه لاره، او هغه او نور د ده په وخت کې د دهمزنګ بندیخانې په ګډون ودان شول. په دغو او دغسي نورو اجراآتو سره وو، چې امیر عبدالرحمن په افغانستان کې د لومړي ځل لپاره مرکزي حکومت تنظیم او پر ځای کړ، چې د هغه اصلاح شوئ او عصري شوئ شکل دوام لري. د ده په وخت کې و، چې په بین المللي موافقو سره د افغانستان د ټولو پولو تحدید او په ښه کېدل تکمیل شول، او په نتیجه کې یې معاصر افغانستان هسک او په نړۍ کې وپېژندل شو. نو امیر عبدالرحمن د معاصر افغانستان د دوهمي دورې مؤسس ګڼل کېدلی شي.

دلته به بیرته پاچا امان الله ته وګرځو. ښاغلئ زماني ادعا کوي چي " دولت انګلیس ده سال زحمت کشید تا دولت امانیه را با پروګرامش معدوم کند."ډېر عجب فکر او ډېره عجبه جمله! اول د "دولت انګلیس" افادې ته توجه په کار ده. "دولت انګلیس" یاني څه؟ دغه افاده نه په هند باندي د برتانیې د حاکمیت، او نه په برتانیه کي برتانوي حکومت یا په دقیق ډول د متحد سلطنت افاده کوي. دا هسې یوه عامیانه او پروپاګندې افاده ده. دی باید پوه شي، چې "د انګلیس دولت" یو مجرد مفهوم دئ، او یو مجرد مفهوم بل مجرد مفهوم لکه "امانیه دولت" له مینځ نه وړلی نه شي. دا مشخص او ډینامیک انسانان دي چې دغه کارونه کوي. دی باید ثابته کړي چې په دغو لسو کلونو کې برتانویانو کوم کارونه وکړل، چي اماني دولت یې معدوم کړ. په اصل کې دلته د دولت کلمه راوړل بې ځایه او د ناپوهانو کار دئ، ځکه چي د دولت اساسي عنصر ولس یا خلک دي، او څوک هغه "معدوم" کولی نه شي. زماني خوښ دئ چي غټ الفاظ راوړي، او بې بنسټه حکمونه وکړي، بې له دې چې مانا او پایلو ته یې پام وکړي، یا پرې پوه شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ښاغلي زماني يوه بله ذهني حيرانوونکې وينا

دي وايي چي " انگريزي استعمار سره له دې چي يو قوي افغانستان او غازي امان الله خان خپلې واکمنۍ او سياسي، اقتصادي، او پوځي گټو ته لوی گواښ گڼله، او د غازي امان الله خان د وژلو او له مينځه وړلو دسيسو او توطيو په څنگ کي يې د هغه سلطنت د نسکورولو د پاره د هر فرصت څخه استفاده کوله، او په دې لار کي يې د مذهبي مشرانو او دولت د مخالفينو د لمسولو او مرستي هيڅ کوښښ نه سپماوه، تل دا تبليغ کړئ دئ، چي گواکي د اماني رژيم د نسکورېدلو اصلي سبب د اصلاحاتو د پروگرام د پيل کولو له امله د غازي امان الله خان اشتباهات وو چي خلکو ته د منلو وړ نه وو."

اول خو دغه فقره د املا او انشا له نظر نه د دغسي کس ښکاري، چي نوئ يې لوست او ليک زده کړئ وي. په فکري لحاظ خو ښاغلي زماني په دغې فقرې کې غټې موضوعگانې راوړې بې له دې چي يوه يې هم بيان او شرح کړې يا ثابته کړې وي. دی خيال کوي چي دی په دې اړه د صلاحيت خاوند دئ او د برتانويانو پر ضد چې هرڅه وليکي، لوستونکي به يې و مني، حال دا چې، لکه چې وروسته به وليدل شي، حتی پخپله پاچا امان الله په کندهار کې په يوې مرکې کې برتانويان په خپله ناکامي کې تبرئه کړي او ملايان او روحانيون يې خپل مخالف ښوولي، بې له دې چې په دې اړه يې له چا نه پيسې تر لاسه کړې وي. په بمبيي کي يې پاچا خان عبدالغفار ته لا له خپلو خلکو شکايت وکړ، چي دی يې "قادياني" او "وهابي" گڼله، او دی نه غواړي چي په دوی باندي بيا د واکمنۍ کولو په مقصد کوښښ وکړي. هغه ترېنه غوښتي و چي، د کورني جنگ د مخنيوي لپاره له ده سره مرسته وکړي. غېر له دې هم د ښاغلي زماني دغه فقره دغومره سرگيچونکې، بې سويې، او پروپاگنډې ده چي په ځواب ورکولو نه ارزي، خوځنگه چې يو شمېر نور هم برتانويان د پاچا امان الله په ناکامۍ کي دخيل گڼي او يو شمېر جذباتي او ويبسايټي نېشنلستان يې په اړه ناري سورې وهي، زه دلته کوښښ کوم چي د هغه وخت د معتبرو منابعو او ليکنو له مخې واقعيتونه په هر ډول چي وي وړاندې کړم. د دغه مقصد دپاره ما دغه منابع په انتقادي، او دقت سره کتلي، او په نتيجه کي مې د پاچا امان الله، د هغه د اصلاحاتو او کړو، او داسي هم له برتانويانو سره د هغه د اړيکو په اړه نوي څېزونه کشف کړي، چي په پاتې پاڼو کي به يې لوستونکو ته وړاندې کړم. په دې موضوع به هم وغږېږم، چي ښاغلئ زماني چې" د اماني دورې تاريخ سره بې کچې مينه او تنده" ښيي، له دې امله ده چي پاچا امان الله خان د ده نيکه، مير زمان، چي د امير حبيب الله په دوره کې په کومې جرمي موضوع کې بندي و، ازاد کړ، او بيا يې د هغه د خدمتونو په بدل کې له حد نه ډېر ونازاوه، خو هغه د پاچا له گوښه کېدلو نه وروسته، د کنړ مخالفانو له مينځ نه يوور. په پای کې به ښاغلئ سيستاني هغو تېروتنو ته متوجه کړم چي د معاصر افغانستان د تاريخ په اړه يې کړي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په یادې شوي فقرې کې له ښاغلي زماني نه پرته به بل څوک ومني چې "انګریزي استعمار" پاچا امان الله خان ته " لوی ګواښ ګاڼه" او غوښتل یې هغه "ووژني"؟ دغه استعمار، چې د نړۍ په ډېرو برخو کې خپور و، پاچا امان الله په کوم قوت هغه ته ګواښ کېدلی شو. د خواشیني ځای دئ، چې یو طبي ډاکټر دغسي کاواکه غږېږي او د پاچا امان الله د ناکامي پړه هم په باندنیانو اچوي. دی به څکه دغسي کوي، چې خلکو ته نیشنلست ځان و ښیي، د دې لپاره چې خپله ماوستي مخینه یې له یاده ایستلې شوې وي. د ده " انګریزي استعمار" هم د ده د "انګلیس دولت" په څېر یوه مجرده افاده ده، چې عمل کولی نه شي. دی نه پوهیږي چې استعمار د عمران په مانا ده، لکه استفاده چې د فایدې اخیستلو، او استثمار د ثمر اخیستلو یا زېښلو په مانا ده. هو په تاریخ کې استعمار (کولونیلیزم) په دې ډول یاد شوئ چې د یوه هیواد ځیني خلک په بل هیواد کې میشت شوي، او ځینو یې په پای کې د هغه هیواد واکمني تر لاسه کړې. په افغانستان کې برتانویان په دغه مفهوم نه دي میشت شوي. نو په دې ډول د "انګریزي استعمار" یادونه یوه پروپاګنډي افاده ده. افغانستان باید په مالي، اقتصادي او پوځي لحاظ یو پیاوړئ هیواد وای، چې برتانویانو امان الله خان ته یو لوی ګواښ ګڼلئ وای. افغانستان د پاچا امان الله د ډېرو غېر معمولي لګښتونو له امله دغومره ناتوان شوئ و، چې په مالي لحاظ برتانوي هند ته ګواښ کېدلی نه شو. " هغه وخت چې امان الله د حکومت واک په لاس کې ونیوه، د افغانستان په خزانه کې، د برتانوي منابعو پر اټکل ۱۵۰ میلیونه روپۍ وې، چې حبیب الله په ډېر ځیر زېرمه کړي وې."(۱۰) د خوست له یاغي توب نه وروسته، د ۱۹۲۲ کال په جون کې د برتانیې د نظامي اتاشې د راپور له مخي " په حاضر وخت کې د اندېښنې غټ لامل دا دئ چې د کابل محلي خزانه له پیسو نه خالي ده، او خپل منابع یې لګولي دي."(۱۱) لیکوال عزیز هندی وایي چې له پاچا امان الله نه وروسته چې حبیب الله کوهدامني په واک شو، په خزانه کې ۲۲ میلیونه روپۍ پاته وې."(۴۴۵ مخ). دغه شمېره مشکوکه ښکاري، څکه چې د پاچا امان الله په وخت کې لګښتونه بیخي ډیر وو، په خاص ډول د خپلواکۍ په جنګ کې، او ودانیو په کولو سره، د ډیرو د باندنیو د استخدام له امله او د وسلو په رانیولو سره. له بلي خوا حکومتي عایدات تر پخوا لږ شول، د برتانویانو د مواجبو په درېدلو. په ځمکې باندې په نغدي سره د مالیاتو په اړولو سره. د خوست یو کلن یاغي توب سره هم، چې حکومت ته شاوخوا دېرش میلیونه روپۍ تاوان واوښت. پخپله پاچا هم د بیت المال پیسې په خلاص لاس لګولې، لکه چې شخصي پیسې یې وې. د باندني سفر په وخت کې یې د هر هیواد غریبانو ته یو لک پونډه بخښل، په داسي حال کې چې د خپل ملک غریبان یې تر هغو ډېر غریب، او دغه پیسې هم په اصل کې د دوی وې. د ډېر لګښت له امله و چې پاچا د خپل پلار او نیکه پوځ لږ کړ، او په دغه ډول یې د هیواد دفاعي قوه ضعیفه کړه، او د منګلو له یاغیتوب نه یې هم عبرت وا نه خیست چې هغه یې په زیاته اندازه په قومي ایله جاري سره وځپه. د پیسو د لږوالي له امله و، چې له بهرني سفر نه وروسته یې له ملکي او نظامي چارواکو نه وغوښتل، چې حکومت ته چې نوي وسلې یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

رانيولي وې، د دوو مياشتو [درو مياشتو] معاش بسپنه ورکړي. په هر بالغ نارينه باندې يې هم پنځه روپۍ حواله کړې، او په دغه ډول يې دغه دواړې ډلې ناراضي کړې.

پاچا امان الله په خپلې لس کلنۍ واکمنې دورې کې هغومره ډېر لګښتونه وکړل چې هيڅ افغان واکمن په دغومره مودې کې دغومره لګښتونه نه دي کړي: هو، د ازاد مارکيټ او د لارو د اصلاح له امله، سوداګري او ورسره ملي اقتصاد مخ په ښه کېدو و، خو دغه کار وخت غوښته، چې حکومتي عوايد زيات کړي. په پای کې به وويل سي، چې افغانستان او واکمن يې پاچا امان الله په مالي او اقتصادي لحاظ برتانوي هند ته ګوابښ کېدی نه شو.

له برتانويانو سره اړيکي

دعامه ذهنيت پر خلاف د پاچا امان الله او برتانويانو اړيکې د خپلواکۍ د جنګ نه وروسته خرابي او بحراني نه وې. پاچا امان الله له برتانوي هند سره په پرتله په نېغ يا نانېغ ډول مرسته کړې، خو په ظاهر کې يې يو وخت بل وخت د خلکو په خاطر برتانوي ضد حرکتونه کول. پاچا امان الله د خپلواکۍ د جګړې نه وروسته د ډيورنډ آخوا پښتنو سره د هغو د خپلواکۍ ګټلو په لار کې عمل و نه کړ، که څه هم دغو پښتنو د خپلواکۍ په جګړه کې فعاله برخه لرله، او عمومي توقع هم دغه وه. اوس دغه موضوع مهمه نه ګڼل کيږي، خو هغه وخت دا جدي موضوع وه. اروابناد سيد شمس الدين مجروح، چې هغه وخت ځوان و، د خلکو دغه احساس په دغه ډول ښودلئ دئ: " ... و هم بعضي مردم فکر ميکردند که اين جنګ سوم براى استرداد اراضي از دست رفته افغانستان رخ داده بود، که آن نتيجه مطلوب بدست نيامده. لذا اين جنګ را افتخار بزرګي نه، بلکه ناکامي تصور ميکردند."(۱۲) د پاچا دغه بې پروايي په ۱۹۲۴ کې د ګوډ ملا د ياغي توب يو لامل شو. پاچا امان الله د خپلواکۍ د جګړې نه وروسته څه کم دوه کاله ناکام کوښښ وکړ، چې په منځنۍ اسيا کې د پيسو په لګښت، او په ملکي جامو کې د سرتيرو په لېږلو سره په دغې سيمې کې خپل نفوذ خپور کړي، او د انور پاچا په مرسته او غوښتنه هلته د اسلامي کنفدريشن سروال شي، چې پای يې ناکامي او د شوروي دولت سره د لومړۍ دورې د تودو اړيکو سړېدل شي.

له برتانوي هند سره د پاچا امان الله غته مرسته د عجب خان اپريدي د موضوع په ارتباط وه چې ليکوالې ستيورټ اوږده بيان کړې (۲۱۹ - ۲۲۷ مخونه)، او لنډيز يې داد‌ئ: عجب خان اپريدي له برتانوي چارواکو سره، د هغو د زور زياتي له امله، په کوهاټ کې د يوه انګليس مېجر ځوانه لور د مولي اليس (Molly

(c) ketabton.com: The Digital Library

Ellis) په نامه د ۱۹۲۳ کال په اپریل کې په نظامي چوڼۍ کې، د هغې له کوره وتښتوله، او بیا یې له خپل ورور شهزاده اپریدي او نورو ملګرو سره شنوارو ته، په افغانستان کې پناه یووړه. هلته دوی ټولو په منډه تې نومي محل کې واړول او کورنۍ یې هم ورسره یوځای شوې. ملک منصور شینواري د دوی ساتنه په غاړه واخیسته، او مشکوک کس هلته تللی نه شو. دا هغه وخت و چې ختیځ پښتنانه د برتانویانو په بمباري سره، چې نوي رواج شوي وې، په تنګسه کې وو، او عجب خان اپریدي ته د اتل په سترګه کتل کېدل. برتانوي چارواکو د دوی پر ضد عمل کولی نه شو، خو په هغه حال کې چې په افغانستان یرغل وکړي. څنګه چې د دواړو هیوادو تر مینځ یو بل ته د دغسي کسانو د مبادلې تړون نه و لاسلیک شوئ، برتانویانو د هغو د تر لاسه کولو ادعا کولی نه شوه. دغه قصه ډېره اوږده ده، نو دوی دغومره و کولی شول د پېښور د یوې ډاکټرې مېرمنې، مېرمن سار، او د هډې اخندزاده د کورنۍ د یوه غړي، ملا محمود اخندزاده، په مینځګړیتوب پېغله الس ازاده کړي، او هغه خپل کور ته ستنه شي. په دغې ټول مودې کې له هغې سره د یوې درنې مېلمنې په شان سلوک کېده. خو سفیر همفریز په کابل کې په پاچا امان الله فشار راوړ، چې عجب خان او ملګرو ته یې جزا ورکړي. برتانویانو د مخه د همدغې کشالې په سر د هند له لارې افغانستان ته د وسلو د انتقال مخه نیولې وه، او همفریز لا په یوه کتنه کې پاچا ته خبر داری ورکړئ و، چې " له اور سره لوبه و نه کړي." پاچا د دغې کشالې د هوارولو لپاره محمد ولي ګمارلئ و، پداسې حال کې چې تر دغه وخت پورې سرحدي چارې جنرال محمد نادر اجرا کولې، او دی ناراض شو. محمد ولي همفریز ته وویل چې که د ده خوښه وي عجب خان او ملګري به یې مزار ته تبعید شي او همفریز هوکه وکړه او عجب خان بیا د ۱۹۲۴ کال د جنوري په ۲۸ له خپلو ډېرو ملګرو سره، په درو لاریو کې مزار ته تبعید شو، او هلته مځکې ورته ورکول شوې او نغده هم ورته وټاکله شوه.

د ستېوړټ په نظر خو " امان الله د خپلو خلکو سره خپلې اړیکې ورانې کړې. قومونه د هغوی د دوو سپېڅلو اصلو په نقض سره وپارېدل: د ننواتې، او د موعودې پناه." په جلال اباد کې د برتانیې د قونسل په وینا، چې په لاریو کې د عجب اپریدي د کورنۍ غړو تبعید په ورځ هغوی ولیدل، د یوه تن خبرې په دغه ډول ثبت کړې، " که د واکمن په توګه د امیر د بندي کېدلو وېره له مینځ نه لاړه، پر هغه به له شک نه پرته د کفر فتوا صادره شي." پخپله پاچا هم منله چې " هیڅ امیر له برتانوي حکومت سره د مخه هیڅ ډول عوضي معامله نه ده کړې. زما تسلیمي په سرحد کې زما حیثیت ډېر ضعیف کړ." (ستېوړټ، ۲۴۸) شنواري په خاص ډول ناراضي او له پاچا او حکومت نه د انتقام اخیستلو په انتظار شول، او دغه موقع هغو ته په ۱۹۲۸ کې په لاس ورغله، او دوی د انتقام اخیستلو په مقصد جګ شول.

پاچا امان الله له برتانیې نه ګیله کوله چې په پورته کشاله کې په انګلستان کې د ده د کارنامې قدر نه دئ شوئ." له همدې امله به هم و چې برتانویانو د هغه د رسمي سفر په موده کې دهغه او د هغه د ملګرو ښه

(c) ketabton.com: The Digital Library

هرکلي وکړ. درې ورځې دی او ملکه يې په پاچايي ماڼۍ کې د امپراتور او ملکې مېلمانه وو، او يـوولس ورځې ټول د حکومت. پاچا له خپلو ملګرو سره يوه اونۍ په خپل لګښت تېره کړه، او په يوه ښار کې هغو برتانويانو چې د خپلواکۍ په جګړه کې برخه اخيستې وه، په خپله خوښه د پاچا امان الله په مخ کې په رڼې تېر شول، په دې چې امان الله دغسې پاچا دئ، چې و برتانوي امپراتورۍ ته يې چيلينج ورکړئ و. د برتانيې حکومت تـه د خلکو دغـه تود هرکلي له توقع نه پورته و. ډېره مهمه دا ده چې د برتـانيې حکومـت د افغانسـتان د پيـاوړتيـا د پـاره موافقـه وکړه چې ډول ډول عصري توپونـه، توپـک او نوري وسلې او مهمـات وړيـا ورکوي او د خپـل سند هرسنټ پـه نظامي اکاډمۍ کې به شل تنه افغان منصبداران د هند د حکومت په لګښت روزي.(ادمک، ۱۳۰)

د برتانيې او هند حکومت غوښتل چې پاچا امان الله پياوړئ او د خپل هيواد واکمن پـاتي وي. پـه هغـو ليکونو کې چې د **۱۹۲۵** او **۱۹۲۲** کلونو کې د دوی تر مينځ مبادله شوي، ويل شوي چې " د لومړۍ درجې مهمه موضوع دا ده چې امير په خپل تخت وساتلی شي. دی که څه هم د قناعت وړ شخص نه دئ، تر ده ښه بـل څـوک نـه ليدل کيږي، او انقلاب هغه څيز دئ، چې شورويان ورته کار کوي." پاچا امان الله هم ويلي و چې " زه پـوهېږم چې د شوروي ايجنټان زيار باسي زما په خلکو کې انقلابي نظريې خپرې کړي، او زه دغـومره ړونـد نـه يـم چې فـرض کړم چې کمونستي حکومت به ما او زما تخت ته له دښمنۍ نه غېر بل څه وي." (ستيوړټ، ۳۱۱)

اساسي دا ده چې برتانويانو د افغـان-انګليس له دوهم جنګ نه وروسته، د پخوا برخلاف، دغـه سياسـت غوره کړئ وو، چې افغانستان پياوړئ او دوست وي، چې د باندني يرغل په وړاندي له ځان څخه دفاع وکړي، او د لزوم په وخت کې پخپله هم د هند د دفاع په مقصد د دغه احتمالي يرغـل دفـع وکـړي. دوي د "علمـي سرحد" پـه نامه عمومي پاليسي په واقع کي د همدغه مقصد لپاره ايستلې وه چې د ډيورنډ توافق ليـک د دغه سياست يـوه برخه وه. دا چې افغانستان د امير عبدالرحمن په وخت کې د لومړي ځل لپاره ټينګ مرکزي حکومت شو تر زياتي اندازې دهمدغه سياست لـه امله و. تـاريخپوه، فـيض محمـد هـم د دغـه سياسـت پـه ملاتـړ وايـي چې" برتانيـه از رقابتي که با دولت روس دارد افغانستان را سد آهنين حمله رقيب خود پنداشته، در قوت و اقتـدار و اسـتحکام افاغنه و مملکت ايشان جد وافي و جهد کافي مبذول ميدارند، نه اينکه به تخريب اين سد متـين همـت گماشـته تيشـه بـه ريشـه خود مي زنند."(فيض محمـد، تـذکر الانقـلاب، ۳۱) سـردار شـير احمـد دغـه مطلـب پـه دغـه ډول بيانوي: " لويه برتانيه لـه افغانستان سره کومه خاصه علاقه نه لري، خو هغه متجاوزه نه ده او دا يې پـوره پـه ګټـه ده چې غواړي افغانستان د بولشويکانو پر ضد د يوه حايل هيواد په شان پياوړئ او اباد وي." (ستيوړټ، ۲۷۴) دا هم اساسي ده، چې د افغانستان او برتانيې پاچايي نظامونه سره پـه اسـاس کې جـوړ، او پـه يـوې ليکـې روان وو، د شوروي نظام پر خلاف چې هغه له بېخ نه ورسره وران و. نو دا د برتانويـانو پـه ګټـه وه چې د پاچـا امـان الله واکمني پر ځای وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پاچا امان الله ځیني مهمي تېروتنې

پاچا امان الله او حکومت ته یې چې د خوست له جنګ نه وروسته بل غټ خطر پېښ شو، هغه د ده له باندني سفر نه وروسته د دغسي اصلاحاتو له امله و، چي افغانان په هغو سره خپل د پیړیو دود دستور او ژوند طرز پرېږدي، او اروپایي دود دستور او ژوند طرز غوره کړي، هغه هم په حکومتي زور، او په ګړندي ډول. اول له ډیرو لوړپوړو چارواکو سره د ده شپږ میاشتني باندنی سفر، په داسي حال کې چې دی هم د دولت او هم د حکومت سروال و، په دغسي وخت کې و چې هم د ده د لومړۍ دورې د نااشنا اصلاحاتو، او هم د یوه کلني جنګ خاطرې هیري شوي نه وې او د هیواد کراري هم په ډاډمن حال کې نه وه، د ده په بیرون کېدلو سره د غبار په وینا " در تمام ولایات افغانستان حلقه های مخفي مخالف به فعالیت ضد دولتي درامدند."(۱۳) لوی او اثرناک مخالف یې فضل عمر مجددي و، چې د پاچا نوي پروګرامونه یې د شریعت مخالف ګڼل. مجددیان د خپلي نقشبندیه عقیدې له مخې عقیده لري چي د یوه مسلمان ملک واکمنان مکلف دي چې د شرعي قانونو له مخې حکومت وکړي، او که یې و نه کړ، خلک دي د هغه مخالفت وکړي. فضل عمر مجددي د نقشبندي طریقې د مشر په توګه د پاچا امان الله په مخالفت د مخه له افغانستان څخه وتلئ او په اسماعیل خان دېره کې دېره شوئ و. د تاریخپوه ادمک د لیکني له مخي هغه د پاچا ضد تبلیغ تر څنګه د جنوبي او پکتیا له عالمانو سره غونډه وکړه او په دې وغږېدل چي" د ځوانو افغانانو پر ضد کودتا وشي، او پاچا امان الله په ستنېدو سره له یوه شوي عمل سره مخ شي." دوی دغه پرېکړه هم وکړه چي" په وروستي ګام کي دي پاچا ګوښه او جمهوري نظام په پښو ودرول شي." (ادمک، ۱۳۹)

دغه اوږد سفر د پاچا په خپل نوښت و. په کابل کې خسر یې، نومیالي او مجرب محمود طرزي، په دغه وخت کې د نه سفر کولو مشوره ورکړه، خو هغه و نه منله. د ایټالیې د ناپل په ښار کې جنرال محمد نادر، او وروڼو یې محمد هاشم، او شاه ولي، پاچا ته ځانونه ورسول، او ورته وویل چي " د افغانستان په اوسنیو اجتماعي، سیاسي او اقتصادي حالاتو کې د چټکو اصلاحاتو لپاره ډګر برابر نه دئ." د دې مانا دا کېده چي دغه سفر و نه کړي، او له دغسي اصلاحاتو نه لاس واخلي. پر عوض یې پاچا جنرال نادر ته وویل چي دی دي افغانستان ته لاړ شي. "سپاه سالار یې پر امر باندي غوږونه کاڼه واچول." او په سفر کي یې هم ورسره ملګرتوب ونه کړ.(۱۴) د پاچا مور چي په حکومتي چارو کې فعاله او د ملکې ثریا پر خلاف وه، هم د دغه سفر مخالفه وه، او نه یې غوښتل چي زوی یې " ... خپل تاج او تخت په خطر کې کړي."(۱۵)(عزیز هندي، ۳۷)

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاچا چي له دغه سفر نه وطن ته ستون شو، هغه پخوانی امان الله هم نه، بلکي د اروپايي کلتور تر تاثير لاندي شوئ و. د غبار په وينا " وقتيکه شاه برگشت آنمرد گذشته نبود. او بسيار خود رای و مغرور شده بود، و با اقدامات عجولانه اي که نمود بزودي افغانستان را مستعد به يک انفلاق منفي نمود."(غبار، ۸۱۲) ليکوال عزيز هندي چي پاچا يې له نژدې پېژانده د غبار د نظر په تائيد کي د پاچا د وضع د تغير په اړه دليل هم راوړي او وايي چي (عزيز هندي، ۵۵): " په اروپا کي له ده نه کوم شاندار استقبال شوئ و، د ده په طبيعت باندي دا تاثير کړئ و، چي دی تر پخوا زيات د خپل عقل، پوهي او د فکر د رښتين توب مدعي شي، نو ځکه د هيواد د پرمختګ له پاره چي ده کوم فکرونه او تجويزونه له ځان سره لرل، هغه يې سم او د لاس وهنې وړ نه ګڼل." له همدې امله و، چي پاچا په ترکيه کې د هغه مشر اتا ترک ته په همدغې روحيې سره مالومات ورکړل.

اتا ترک وپوښته چې " ايا اعلي حضرت په خپل هيواد کې دومره محبوبيت لري چي د اصلاحاتو خلاف اعمال به د يوه بغاوت په شکل را مينځ ته شي؟ پاچا ځواب ورکړ، چي " ما د منګلو د بغاوت په ترځ کې تر زياته حده د روحانيونو قدرت مات کړ، او دوی زما په هيواد کې يو مقتدر عنصر ګڼل کيږي، چي د حکومت پر ضد د خلکو د راپورته کولو او تحريک کولو قدرت او استعداد لري، خو اوس دغې ډلې ته پخوانی قدرت نه دئ پاتي چې د حکومت پر ضد سرونه راپورته کړي." اتا ترک له ده نه بيا پوښتنه وکړه، چې که بيا هم دغه ډله په دغه کار کې بريالۍ شوه " اعليحضرت به وکړای شي هغوی په خپل قدرت سره و ځپي. [؟] پاچا په ډاډ وويل چي " هو، زه په اساني سره کولای شم چي د خپل پوځي قدرت په ذريعه د داسي شورشونو او فتنو په ټکولو بريالی شم." د اتاترک بله پوښتنه دا وه چي پوځ به د "تحريک" په وخت کې " خپل دسپلين وساتي او تاسي ته به وفادار پاتې شي [؟]" ځواب يې واورېد چې " هو، زه په خپل پوځ کي ډېر زيات محبوب، او د دوی په زړه کې ځای لرم." د اتا ترک بله مهمه پوښتنه دا وه چي د بغاوت " ... په حال کې تاسي يقين لرئ چې ګاونډي هيوادونه به د اعليحضرت د حکومت پر خلاف کار روايي او لاس وهنه و نه کړي [؟]. ځواب يې واورېد چي " زه په دغه خبره کامل يقين لرم چي په دغه حال کي به روس او انګرېز دواړه خپلو ژمنو او تړونونو ته په درنه سترګه وګوري، او احترام به يې وکړي." اتاترک بيا ورته مشوره ورکړه چي " څرنګه چي دا ټول حالات د اعليحضرت په موافقت دي، نو دی دې دا اصلاحات زر تر زره پيل کړي." خو هغه په پای کي دا هم ورته وويل چي " په ترکيه کي هيڅ اصلاحاتو ته هرکلی نه دئ شوئ. ... هغه ما د برچې په څوکه عملي کړي دي. هيڅ اوسېدونکي خپل پخواني دودونه، دستورونه، رواجونه په خپله خوښه نه پرېږدي، تر څو د وخت حکومت د هغو [د ځپلو] لپاره قدرت استعمال نه کړي." د عزيز هندي د ليکني له مخي (عزيز هندي، ۴۹) " تر دغو وروسته اعليحضرت تر پخوا زيات پر اراده او عزم ټينګ ودرېد. ... دا فکر هم په ده کي پياوړئ شو چي دی به افغانستان ته د رسېدلو سره سم اصلاحات په قوت او زور رواجوي." پاچا په رښتيا همدغسي وکړل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاچا امان الله وطن ته د رسېدلو په لار کې، د هرات او کندهار له لارې د ۱۹۲۸ کال د جولای په اوله ورځ کابل ته ورسېد ، او دوه میاشتې وروسته یې لویه جرګه په پغمان کې راوبلله.

د پاچا امان الله ورستنۍ لویه جرګه

لویه جرګه په پغمان کې د زرو تنو ولسي استازو، لوړ پوړو چارواکو، علماوو، او مخورو کسانو په ګډون د ۱۹۲۸ کال د اګست په ۲۹ پرانیستله شوه. ټول غړي یې په دریشي ملبس وو، نه وطني کالیو کې. او هغه تورې دریشي، سپین کمیس او نکټایي کړي، او وریا ورکړي وي. غونډې په پنځو ورځو کې سر په سر وشوې، او جرګه د سپټمبر په دوهمه پای ته ورسېده. ډېرې موضوع ګانې ورته وړاندې شوې، چې مهمې او اثرناکې یې دا وې: عسکري خدمت له دوو کلو نه دروکلو ته اوږد شو. ملایان مکلف شول چې امتحان ورکړي، او تصدیق تر لاسه کړي، او له هغه نه پرته ملایي ونه کړي. باندني ملایان، په تېره له دیوبندي مدرسې نه فارغ ملایان، وطن ته له راتللو نه منع اعلان شول. دا هم فیصله وشوه، چې شرعي محکمې دې له دې وروسته دعواګانې د شواهدو پر بنسټ فیصله کوي، نه د شاهدانو په شهادت. له پنځلس کلونو نه پورته نارینه افغان باندې د وسلو د رانیولو د بابته پنځه افغانۍ حواله شوې. له هر حکومتي چارواکي نه وغوښتل شول چې د یوې میاشتې تنخواه اخیستلو نه تېر شي، او هغه دې حکومت ته وبښي. هر نوئ چارواکئ مکلف و ګڼل شو ،چې د خپل ماموریت په شروع کې خپله شتمني ثبت کړي. پاچا له لومړۍ وینا نه مخکې له یو سل او پنځو هلکانو، او پنځلسو نجونو سره مخه ښه وکړه. هغوی د حاضرینو له مخې تېر شول، او د زده کړو لپاره په موټرو کې د ترکیې په مقصد روان شول. پاچا جرګې ته دغه نظر هم وړاندې کړ، چې نارینه دې له ۲۲ کلنۍ نه، او نجونې دې له اتلس کلنۍ نه د مخه واده و نه کړي. حکومتي چارواکي مکلف وګڼل شول چې یوازې یوه نکاحي ښځه ولري. پاچا د دغې جرګې په درشل کې د جرګې د یو څو تنو سره په یوې خصوصي کتنې کې ښکاره کړې وه، چې غواړي دین له دولت نه بېل، او د څو ښځو کول منع اعلان کړي، خو د هغو او د خپلو لوړپوړو چارواکو د مخالفت له امله له هغو نه تېر شو. دغه موضوع به وروسته بیان شي.

پاچا په دغې جرګې اکتفا و نه کړه، او یوه میاشت وروسته یې د اکتوبر په دوهمه د باندنیو چارو وزارت کې د مخورو، علماوو، چارواکو، دولتي شورا غړو او باندنیو دیپلوماتو نه جوړه یوه شپږ سوه کسیزه غونډه پرانیستله. په دغې غونډې کې د افغان چارواکو مېرمنو هم ګډون کړئ وو، او دا لومړی ځل و چې افغان مېرمنې د خپلو مېړو سره په یوې عمومي، رسمي غونډې کې یو ځای وې. مقصد دا و چې، پاچا خپل اصلاحي پروګرامونه دوی ته شرح کړي، او د هغوی له لارې خپل خلک د خپلو اصلاحاتو پر خوا رامات کړي. پاچا ... هم

(c) ketabton.com: The Digital Library

خپل باندنی سفر ګټور وباله، او وې ویل چې د سفر ټول لګښت د هغو سوغاتو له ارزښت نه لږ دئ چې ورته ورکول شوي دي. خو ده د هغو ځیزونو د رانیولو پیسې ونه ښودلې چې په ایتالیې او فرانسې کې شاوخوا شپږ میلیون او په جرمني کې شاوخوا څورلس میلیون نقد پرې لګېدلي وو. پاچا امان الله خپل سفر په سیاسي لحاظ ګټور وباله، چې له نورو حکومتونو سره یې د دوستۍ تړونونه لاسلیک کړي، او سوداګري اسانتیاوې برابرې کړې دي.

پاچا په دوهمې غونډې کې څرګنده کړه، چې نظامي افسران منع دي چې د روحانیونو او پیرانو مریدان وي، او سرتیري باید دغسي مهارتونه هم زده کړي، چې وروسته ترېنه کار اخیستلی وشي. ده دا هم وویل چې نظامي افسران دي په خپله رضا د اصلاحاتو په خاطر له درو میاشتو معاش نه تېر شي. په عین حال کي یې دا هم وویل چې د سرتیرو معاش به ډېر شي. په ولایتونو کې یې د ښوونځیو د پرانیستلو وعده هم ورکړه خو زده کوونکي باید د زده کړې پر مهال واده ونکړي.

په درېیمه ویناکې پاچا امان الله د ښځو د ستر په اړه وویل، چې په دوو میاشتو کې به ستر له مینځ نه یوړل شي. پاچا چادري د ښځو روغتیا ته خطر وباله، او وې ویل چې دوی دې د چادري پر ځای له ترکي نقاب نه کار واخلي. هغه دا هم وویل چې " ... ستر په اسلام کې الزامي نه دئ، او ده بیا خپلې مېرمني ته مخ راواړاوه، او ورنه وغوښتل چې مخپټونی له مخ نه لیري کړي. هغې د ښځو په چکچکو سره همدغسي وکړل." نورو ښځو هم مخونه لوڅ کړل. دا په واقع کي د افغان ښځو د مخ لوڅې لومړی ګام و. په رښتیا هم د اسلام په صدر کې ښځې مخ پټې نه وې. د مخ پټې په اړه په اسلام کي ارشاد نه شته، او مخ پټې یا ستر له باندي نه په اسلامي عربستان کې رواج موندلئ دئ. پاچا امان الله بیا ملایان د نادانو او متعصبانو په نامه وغندل او د جهالت او تعصب د خپرولو او دوه مخۍ مسئول وګڼل.

پاچا په څلرمه ویناکي وویل چې ده سردار شیراحمد صدراعظم ونوموه، خو هغه ونه کولی شو افغانان وهڅوي چې د ده تر لاس لاندي کار وکړي، او تر هغو چې نوی انتخابي پارلمان جوړیږي، دی به د صدارت چاري هم تر سره کوي، ځکه چه یوازي دی انقلابي ریفورمونه پلي کولی شي. ده په پای کې زیاته کړه چې " زه یو انقلابي پاچا یم او غواړم د ژوند په هر اړخ کي انقلاب راولم." (ادمک، ۱۲۲-۱۳۷)

د پاچا دغه ویناوي یوازي د اورولو لپاره نه وې، د عمل لپاره وې. "عامو نارینه وو ته امر وشو چې مغربي کالي واغوندي.... په لومړي سر کي یوازي څو تفریحي ځایونو ته بې له خولۍ او لویدیځ ډول کالیو ورتګ بند شو، خو وروسته ښارندوی ته... حکم وشو چې له هر ډول لارې څخه دې، چې ټاکل شوي کالي یې نه وي اغوستي، یوه پیسه د جرمانې په ډول تر لاسه کړي." د بل حکم له مخې " ... هیڅ یوه نارینه ته چې اروپایي

(c) ketabton.com: The Digital Library

کالي يې نه وي اغوستي د استقلال په مراسمو کې ګډون کولای نه شي." داسي هم د يوه بل حکم له مخې "هيڅ ښځي ته د مکتبي برقعې د په سر کولو نه پرته له کور څخه د وتلو اجازه نه وي." (عزيز هندي، ۷۸-۸۱) د غبار د ليکنې (مخ ۸۱۳) له مخي، "شاه امر نمود تا در جاده های مخصوص در پايتخت تابلوها کذاشتند و نوشتند هيچ زني با برقع نمی تواند ازينجا عبور کند." پاچا دا امر هم وکړ چي "تمام مردم در شهر کابل دريشی و کلاه بپوشند و در هر چند قدمي پوليس استاد بود که از متخلفين جريمه نقدی ميگرفت." غبار دا هم وايي چي "قطع نظر از مصارف گزاف دريشی، که از توان اکثريت مردم خارج بود، برای تطبيق اين امر هيچ مغازه بزرگی ... موجود نبود. لهذا اغلب دکانداران کلاه های افسران نظامی در سر ميکذاشتند." داسي هم "... سلام دادن با دست منع شده و بايستی برسم فرنگ بايد کلاه از سر برداشته شود." دغه حکمونه عملي کېدل، او کابل ښاروال علي احمد لودين د هغو په عملي کولو کې ډېر فعاليت کاوه. يو څل د بخارا پخوانی پاچا چي کابل ته يې پناه راوړې وه د "... پوليسو له خوا ودرول شو او جريمه شو، د دې لپاره چي لنګوټی يې په سر و."(ستېورټ، ۴۱۱)

د حيرانۍ ځای لا دا دئ چي پاچا له روحانيونو سره په عام محضر کي ناوړی سلوک کاوه. د ليکوال عزيز هندي په وينا (عزيز هندي،۵۸) هغه وخت چي روحانيان د خارجه وزارت په سالون کي د پاچا د هرکلي د پاره راټول شوي وو، پاچا "... د خپلو درباريانو، ملازمينو، د بهرنيو دولتونو سفيرانو سره په اروپايي کاليو کې سالون ته راننوت، دا دستور صادر شو چې د سلام عليک او ستړي مشي پر ځای دي ټول له سر نه خولۍ راکښته کړي، او په دې ترتيب دي د هغه سلام ته ځواب وويل شي، او بيا ده له يوه سر نه تر بل پورې يوه وچه ستړې مشي وکړه او تېر شو. د اعليحضرت دا عمل د ده ډلې لپاره بيخي نوئ او د زغملو نه و. هغوی د خپلو عقيدو له مخي د ده دا عمل د مذهب په خلاف وګاڼه."

خو د لوړپوړو چارواکو په کورنيو کي د ښځو مخ لوڅی مخ په زياتېدو وه. "... په کابل او پغمان کي ښځي په ډېرو ښايسته کاليو کي په بې پروا ډول هري خواته په سيل او چکر بوختي وي. د هغو کالي اروپايي ډوله، مخونه بيخي لوڅ او سينګار دي." (عزيز هندي، ۷۷). مخ لوڅی عموما مخ په ډېرېدو وه. پاچا مېرمن ثرايا د ښځو د شکايتونو لپاره اداري ايستلي وې. په هغو کې د مېړو په وړاندې د ښځو عرضونه اورېدل کېدل. چي خپلو مېرمنو ته يې "کافي ډوډۍ نه ورکوله، وهلې يې، او [مېرمنو] يې طلاق غوښته." پاچا مېرمن يوه پټه ښځينه پوليسي اداره تنظيم کړې وه، چي "... د کابل په نارينه وو کي يا حتی د ښځو تر مينځ د هر ډول ارتجاعي حرکت څارنه وکړي. زړو ښځو ته وظيفه ورکول کېدله، چي کورونو ته ورشي، او وګوري چي که له هغوی سره ښه چلند کېده." (ستېورټ، ۴۱۱)

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاچا دا هم د اصلاحاتو یوه برخه ګڼله چې د جمعې ورځې رخصتي د پنجشنبې ورځ کړي، په داسي حال کې چې د جمعې ورځ خلکو ته یو ډول مذهبي ورځ شوې وه. د لیکوالي سټیوړټ په نظر (سټیوړټ، ۴۱۱) دا ټول د پاچا د ستر پلان شروع وه. پاچا د خپل پلان د عملي کولو لپاره د باندنیو چارو وزارت کې ژوند غوره کړ، او عادي چاري یې محمد ولي ته سپارلې وې. خو په نورو ساحو کې د پاچا امان الله د لبرل او ازاد مارکیټ د رواجولو له امله پرمختګ شوئ او پانګه وره ډله خلک د هسکېدلو په حال کې وه. په ټولیز ډول " په اقتصادي برخه کې هم یو ژور اوښتون د مینځ ته راتللو په حال کې و، او د خلکو د ژوند څرنګوالئ مخ په ښه کېدو و. ... د سوداګرو منځنۍ طبقه هم د خپل راپرزېدلي حال نه راپورته شوې وه. ... په کلیو او کورونو کې د لاسي مصنوعاتو جوړولو ته زیات پرمختګ په برخه شوئ و. د حمل او نقل لپاره هره ورځ نوي اسانتیاوي را مینځ ته کېدلې." د کابل او پېښور تر مینځ د تجارتي مالونو د لېږدولو لپاره یوه کمپنئ فعاله شوې وه. " د حکومت له خوا د موټرو دغه ترانسپورټي مؤسسو ته خاص حقوق او واکونه ورکول شول. د هیواد واردات او صادرات ورځ په ورځ مخ په زیاتېدو وو." (عزیز هندي، ۹۷-۹۹) په ختیځ کې د بند غازي په نامه یو بند جوړ شوئ و، چې ډیري مځکې په خړوبېدلې. نهر کریم داسې هم په غزني کې د سلطان محمود پاچا د وخت بند سلطان د فعال کولو لپاره کار کېده. خو د اطرافي سیمو په وګړو کې د بېکارۍ له امله غریبي ډېره وه. داړه مارانو او غلو د همدغو بېکاره خلکو په مرسته یو وخت بل وخت داړې اچولې او امنیت یې ګډ وډ کاوه. دغه اجتماعي رنځ لیکوال عزیز هندي په افغانستان کي د لومړي ځل لپاره اوږد بیان کړئ او د هغه رول یې په ملي سیاست کې د حبیب الله کلکاني په بریالي کېدلو کې ښوولئ.

حکومتي چارواکو په دغه حال کې هم له خپل مقام نه ناوړې ګټې پورته کولې، او د حکومت او خلکو د نارضائیت پروا یې نه کوله. حتی نائب الحکومه ګانو هم په خپلو سیمو کې د " دزد بګیر" په نامه ډلي ساتلې، او "... اکثرو لنډ فکرو او طامعو حاکمانو د دوی په منځکړتوب له لوټمارو سره اړیکي (ساتلې) او په هر لوټ کې به یې خپله برخه اخیستله." (عزیز هندي، ۱۴۲) له نائب الحکومه ګانو هم پوښتنه کېدلای نشوه، ځکه چې " همه آنها بارکزایي و مربوط به خاندان سراج الخواتین، مادر شاه بودند." تاریخپوه حبیبي د هغو نومونه ذکر کړي، او دا یې هم ویلي چې د دوی زیاترو په خپلو ناوړو کارونو سره " شاه محبوب و ترقیخواه را از آغوش مردم دور ساختند، و حمایت ازو رو به کاهش نهاد." (حبیبي، جنبش مشروطیت، ۱۷۴) پاچا مور، سرور سلطان، چې په سراج الخواتین یادېده، په حکومتي چارو کې ګوتي وهلې، او زوی یې د هغې مخه نه نیوله، ځکه چې هغې د هغه په پاچا کېدلو کې رول لوبولئ، او هم یې خپل وراره، والي علي احمد، له هغه سره پخلا کړئ و. والي علي احمد د پاچایي په فکر و. سراج الخواتین په سیاست کې هغسي فعاله وه، لکه ناسکه خوابنې یې، بي بي حلیمه چې وه. وروستۍ دغومره نوم ایستلئ و چې ویل کیده چې نرۍ له امیر عبدالرحمن نه ویریږي، او هغه له بي بي

(c) ketabton.com: The Digital Library

حلیمې نه. خو په بحراني وخت کې سراج الخواتین او بي بي حلیمې د ملت په ګټه کوم مهم کار نه دئ کړئ. په داسي حال کې چې د امیر محمد یعقوب خان او غازي محمد ایوب مور، اروابشادي قمر جاني، لوی غازي ملا مشک عالم، او لوی غازي غټ مشر، محمد جان وردګ او نور غازیان د برتانوي یرغلګرو پر ضد هڅول. تر ډېره حده د هغې په هلو ځلو او د پیسو په لګښت و، چې لمسی یې، دوولس کلن موسی جان، په غزني کې دغازیانو له خوا د پلار پر ځای امیر اعلان شو. خو محترم عبدالله کاظم په خپلې یوې لیکنې کې هغه "... از پشتون های فقیر" په نامه یادوي، په داسي حال کې چې هغه د اروابښاد سعادت خان مومند لور وه، چې ځلوښت کاله د مومندو خان او د برتانویانو سخت مخالف و.

د پاچا امان الله په وخت کې د کابل خلکو کې فکري بدلون راغلئ او مخ په پیاوړي کېدو و. د اروا ښاد مجروح په الفاظو (سرگذشت من، ۴۲-۴۳) " بعد از حصول استقلال در رفت و آمد به خارج زیادت قابل ملاحظه اي رخ داد، که این هم برای احیای شعور سیاسي عامل مهمي به شمار میرفت. ... اصطلاحات و لغات نو از زبان آنها شنیده میشد. منورین و مکتبیان عوض نام عشیره و قبیله، و بجای نام مسکن و ولدیت خود نام ملت و وطن را جانشین ساختند. افق نظر وسیعتر میشد." دوی کوښښ کاوه "... آزادی سیاسی بیشتر بوجود آید. حتی نام جمهوریت هم از زبانها میخاست، و الغای رژیم پاچاهی را قرار میدادند."

خو دغه "منورین" یوه وړه ډله خلک وه. دوی کابل ته منحصر او د پاچا تینګ پلویان وو."(ادمک، ۱۳۸) لیکواله ستیوږټ یوازي د جمهوریت غوښتونکو د نامه ذکر کوي. او غبار وایي (مسیر تاریخ، ۸۱۴) چې " در بین روشنفکران وطنپرست یکدسته عناصر مرموز بشکل یک حزب نقابدار و مصنوعی رخنه کرده. این نقابداران شارلتان در مرکز و شرق کشور جهت فریفتن مردم شعار های دروغین (انقلابي) میدادند، و ظاهرا از جمهوریت دم میزدند." له "حزب نقابدار" نه د غبار مطلب به د جمهوریت ګوند وي، چې د منشي علي احمد په وینا مشر یې محمد ولي، او غړي یې، د غلام صدیق څرخي په ګډون، یو څو لوړپوړي چارواکي وو. په دغه وخت کې له دغه ګوند نه پرته بل ګوند نه و. خو محمد ولي قومي او ولسي بنسټ نه لاره، او د کابل په تعلیم کړو منورو ډلو باندي یې له پاچا نه وروسته ډېر نفوذ لاره. د مشروطیت حرکت د مخه په افرادو وېشل شوئ و، او که کوم منظم جوړښت یې لاره، هغه له مینځ نه تللئ و. په پاسنیو رسمي کړیو کې وړې ډلې په اشخاصو څرخېدلې، او والي علي احمد هم جمهوریت غوښته، خو هغه ځانته ډنګوله.

د ډلو سرانو کوښښ کاوه له رسمي قدرت نه په استفادې سره خپلې ډلې پیاوړي کړي. غبار (۸۱۲) د بهسودو د یوه مشر، میر غلام صدیق، له قول نه وایي چې په کوهدامن کي چیرته چي والي علي احمد د تحقیق لپاره تللئ و، یوه شپه یې کلکاني حبیب الله او سید حسین ورته وپېژندل او وویل چي "... ما تا کنون سه برادر

(c) ketabton.com: The Digital Library

بوديم؛ حالا چار برادر شديم»" د منشي علي احمد د ليکني له مخي، پاچا چې په سفر کې و، نائب السلطنه يې، محمد ولي په قلعه مراد بيگ کې، په خپل کور کې د حبيب الله کلکاني سره د شپې په پټه ليدل او ورته ويل چې که دی يې و بښي پاچا به يې ونه بښي. له حبيب الله کلکاني سره د همدغو کتنو له امله به وو چې محمد ولي د پاچا امان الله د وخت يوازي لوړ پوړئ چارواکئ و، چې د حبيب الله د امارت په وخت کې په کابل کې مامون اوسېده، په داسي حال کې چې څو نور لوړپوړي چارواکي، د محمدزي سردارانو په ګډون، وځپل شول. لا عجبه داده چې د شاه اغا صديق مجددي په روايت د ۱۹۲۸ کال په نومبر کې د صاحبزاده عبد الله مجددي په کور کې کلکاني حبيب الله، له يو څو نورو مخورو، د حيات الله عزالدوله په ګدون، د دغي يوې ناستي لپاره بلل شوئ و، چې د پاچا پر ضد پاڅون تحريک کړي. پاچا، د دوی په نظر، د شريعت خلاف شوئ و. په يوې مخکنی غونډه کې د پاچا مشر ورور، سردار عنايت الله هم ګډون کړئ و، خو په دغې دوهمي غونډې کي يې د وعدې پرخلاف ګډون ونه کړ. (۱۵) دغه روايت د يوې سرچشمي له مخې دئ او تائيد ته اړه لري. وروسته حبيب الله چې د سردار عنايت الله پاچايي ونه منله، دغه روايت يو څه قوي کوي. په هر حال، غلام صديق (څرخي) په خپل وار، له کابل نه د شينوارو دوه مشران خپل قوم ته واستول چې د پاچا پر ضد پاڅون تحريک کړي. د پاچا ضد دغه ورانکاري او کړه د يوې لړۍ پيل شو. په شلمې پېړۍ کې، د طالبانو د رجيم نه پرته، نور ټول حکومتونه د رقيبو لوړ پوړو چارواکو د ورانکاريو او کړو په نتيجه کې نسکور شوي دي.

د پاچا امان الله په وخت کې د ډلو مشران هم سره وران وو، او پاچا نه غوښته او يا يې نه شو کولی سره متحد يې کړي. د اروپا د سفر نه وروسته "... د هغه د وزيرانو تر مينځ بې اتفاقي رامينځ ته شوې وه." (عزيز هندي، ۲۱). د دغې بې اتفاقی دليل دا و چې پاچا د دې لپاره چې خپل انقلابي پروګرامونه په قوت پر مخ بوزي، لوړ قدرت ځانله منحصر کاوه. په دغه کار سره د وزيرانو صلاحيت لږېده له لويي جرګې نه وروسته سردار شېراحمد ته پاچا بلنه ورکړه چې، لومړی وزير يا صدراعظم وي، خو ټولو هغو، په تېره غلام صديق چې د هغه وزيران ونومول شول، ونه غوښتل چې د هغه تر لاس لاندي کار وکړي. ستيوړټ لا وايي (۴۰۰) چې " او پخپله امان الله د کابينې غړو هر ځانګړي وزير ته په پټه ته او مشوره ورکوله، چې [د هغه تر لاس لاندي] له خدمت نه سر وغړوي." پاچا او سردار شېر احمد له اول نه سره وران و، لکه پاچا او والي علي احمد چې سره وران وو. پاچا په پای کې د سپټمبر پر ۲۲ مه څرګنده کړه چې، څرنګه چې ممکنه نه ده د کوم صدراعظم په مشري کابينه جوړه شي، نو دې لا هم د دولت او حکومت سروالي کوي. پاچا په دې ډول د صدارت مسئوليت ځان ته متوجه کړ، چې پايله يې ورته ګرانه تمامه شوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ده په اخري حکومت کې د امنیتي چارو افسران دا وو: عبدالعزیز بارکزی د حرب وزیر، محمود سامي د قول اردو قوماندان او عبدالاحد (مایار) داخله وزیر. غلام صدیق (څرخي) د باندنیو چارو وزیر و. محمود طرزي، چې د تجربې خاوند او د پاچا رښتینۍ خواخوږۍ و، له نظرنه لوېدلئ و. په دې چې د پاچا مور د هغه د لور یاني ملکې ثریا سره مخالفه وه. د پاچا د کورنۍ دغه ستونزه تر اخیره پوري پاتي وه. خو پاچا ډاډه و چې د ستري جرګې له لارې، چې دی یې مؤسس و، د ولس له ملاتړ نه به بهره من او په اوضاع به حاکم وي. له همدې امله و، چې ده څرګنده کړې وه چې لویې جرګې به په منظم ډول کیږي، او چاري به د هغو په مشوره اجرا کیږي. دا چې د ده حکومت د پغمان د لویې جرګې د استازو یې ساري عزت وکړ، په دغه مقصد و چې په دوی کې به دغسي یوه پیاوړې ډله هسکه شي چې "... د پاچا د نویو فکرونو هر ډول ننګه او ملاتړ وکړي."، خو هسي چې پاچا فکر کاوه هغسي ونه شول." سره له دې هم چا فکر نه کاوه چې " ... همدا وکیلان چې نن یې دغومره قدر کیږي، کله به چې ... خپلو کورو ته ستانه شي په هر ځای کې به د پاچا پر خلاف د الحاد او بې دینۍ تبلیغ کوي." (عزیز هندي، ۲۲)

د پاچا ضد تبلیغونه او بغاوتونه

لویه جرګه لا پای ته نه وه رسېدلې، چې پاچا له غټو ستونزو سره مخ شو. غبار (۸۱۷) د نورو له قول نه هغه د "... حلقه مخصوص حضرات مجددي به شمول بعضي سرداران بزرگ و روحانیون مشهور" کار بولي. د غبار مطلب به د شاه اغا مجددي روایت وي چې بیان یې د مخه شوئ دئ. د قاضیانو د اعدام پایلې هم پاچا ته ګراني تمامې شوې. دغه قصه د مخه د منشي علي احمد د روایت له مخې بیان شوئ. لیکواله ستېیوړټ (۳۹۰-۳۹۳) د هغې بیان، په تفصیل خو په لږ تفاوت، کوي. دغه پېښه د ۱۹۲۸ کال د اګست میاشتې په اخرو کې ښیي، او شمېر یې هم نهه تنه، د پخواني ستر قاضي عبدالرحمن بېګتوتي په سروالي ښیې. هغه دا هم وايي چې د قاضیانو له اعدام نه وروسته ملایانو په لوګر، کوهدامن، کوهستان او کابل ښار کې پاچا ضد تبلیغونو ته زور ورکړ، چې د هغو له امله شاوخوا لس تنه ملایان په کابل، نژدې لس تنه په خوست او شاوخوا پنځلس تنه په کوهستان کې بندي شول. د مؤلف فضل غني مجددي په وینا حتی "بعضي از وزرا و بزرگان دولت موقف امان الله خان را تائید نکردند، مثل محمود طرزي، عبدالهادي خان وزیر تجارت و عبدالرحمن لودي همه استعفاي خود را تقدیم پادشاه کردند." (۱۲) په خلکو کې هم ویل کېدل، چې پاچا غواړي د کمال اتاترک په شان ملایان وځپي، شرع پرېږدي او د ملک نظام سیکولر کړي. داسي ښکاري چې د پاچا په کامپ کې د قاضیانو د اعدام په پایلو چا فکر نه دئ کړئ. دوي به په دې فکر وو، چې په دغو اعدامونو سره به د حکومت مخالفان عبرت واخلي

(c) ketabton.com: The Digital Library

او پوه شي چې حکومت پیاوړئ او په اوضاع حاکم دئ، خو دوی دې ته ملتفت نه وو چې اوازې تر ډېره حده په نالوستې افغان ټولنه کې په ګړندي ډول خپرېږي او خلک پاروي، هغه هم چې د قاضیانو د مظلومیت په اړه وي. لیکواله سټیوړټ وایي چې "له کابل نه د باندي، په ولایتونو کې خلکو په ازاد ډول ویل چې پاچا به حتماً لېونی وي." (سټیوړټ، ۴۰۲)، خو په کابل کې حکومتي چارواکو د پاچا ملاتړ کاوه. دوی هغه پرمختګ ستایه چې پاچا ورته ملا تړلې وه، خو ویل کېده چې دوي غوړه مالان دي، او هغه څه وایي چې پاچا یې غواړي. خو دغه خلک هم د پاچا په اصلاحاتو زیانمن کېدل. پاچا کوښښ کاوه د دوي د هغو عوایدو مخه ونیسي چې په هغو سره یې اروپایي دریشی، ګاڼې او ګړندي موټرونه رانیول. په دې ډول پاچا له منورو ایډیالستي ځوانانو نه پرته رښتیني متحد ان نه لرل، او خپل دریځ یې هم نه ټینګ کوه. "هغه نژدې یوازې و." (سټیوړټ، ۴۲۰)

د شنوارو یاغي توب

په همدغه حال کې و چې شنواري د ۱۹۲۸ کال د نومبر په ۱۴ مه یاغي شول. دوی لا د مخه په اکتوبر کې هڅه کړې وه چې د هغو نجونو د تګ مخه ونیسي چې د جلال اباد- ډکې په لار ترکیې ته د زده کړې لپاره تللې، خو شنواري په دې کې بریالي نه شول. عزیز هندي وایي چې کشکي چې دوي بریالي شوي وای، چې په هغه حال کې ممکن پاچا پر ځای پاتي وای، چې دی یې اخلاصمن و. دی دا هم وایي چې د دغو نجونو ډېر پلرونه هم ناراض وو، چې لوڼې یې دباندي استولي کېږي او ویل کېده چې دوی د شنوارو لویان تحریک کړي وو. (عزیز هندي، ۲۴۳، سټیوړټ، ۴۱۳)

غبار (۸۱۸) د سنګو خېل شنوارو بغاوت د کوچیانو سره د هغو د یوې نښتې نتیجه ګڼي، چې په هغې کې څو تنه شنواري تلف شول، دوی قاتلان ونیول او حکومتي چارواکو ته یې و سپارل، خو هغو قاتلان خوشې کړل. او شنواري بیا د حکومت پر ضد جګ شول. سټیوړټ دغه پېښه د هغو د یاغیګرۍ نه څو ورځې وروسته ښیي، خو هغه د قاتلانو خوشي کېدل د بدو له املهٔ ګڼي، او بیا وایي چې په دغه کار سره شنواري دومره وتورېدل، چې "د انتقام قانون" ته یې رجوع وکړه. (سټیوړټ، ۴۱۷). منشي علي احمد د شنوارو د یاغي توب مخکښان محمد افضل او محمد علم بولي، چې دواړه د سنګو خیل شنوارو مشران وو. دوی په دغه وخت کې په کابل کې وو. هلته غلام صدیق څرخي وهڅول چې خپل قوم و پاڅون ته و هڅوي. په شنوارو کې دوی خپلو قومیانو ته وویل چې "پرېکړه داده چې د دوی لوڼې به د زده کړې لپاره ترکیې ته واستولې شي، خو [مګرا] دا چې دوی د هرې یوې د معافي کېدولو په لار کي پنځه سوه روپۍ ولګوي" سنګو خېل د شنوارو د درو نورو څانګو- علي شېر خېل، سه پای او مندوزي- کې، تر ټولو مهمه څانګه وه، او په دغه وخت کې ملک محمد افضل او

(c) ketabton.com: The Digital Library

ملک محمد علم دغومره فعال وو، چې هم يې خپل قوم د پاچا پر ضد و لمسوه او وروسته يې د حبيب الله کلکاني په امارت کې په قومي او ملي سياست کې فعاله مخکښي وکړه. محمد افضل ليکل او لوستل هم کولی شول. لکه چې د مخه ويل شوي، شنواري د عجب خان اپريدي په موضوع کې له حکومت نه د انتقام اخيستلو موقع ته سترگي په لار وو.

دوی سمدلاسه د ډکې او بټي کوټ لار بنده کړه او په اچين کي يې حکومتي مرکز چور کړ، او چارواکي يې بندي کړل. د جلال اباد اعلی حاکم پاچا له دغې پيښي نه په تليفون کې خبر کړ. پاچا ورته ډاډ ورکړ چې " دی الوتکي، پوځ او وسلې لري، او څنگه چې سلطنت يې په بين المللي بنسټ ولاړ دئ، دی د دغسي بغاوتونو پروا چندان نه کوي." (سټيوړټ، ۴۱۷) پاچا په عين حال کې اعلی حاکم ته هدايت وکړ، چې شنوارو ته دې يوه درې کسيزه جرگه واستوله شي، خو په هغې کي دې ملا، حضرت او سيد نه وي. اعلی حاکم همدغسي وکړل، خو په غني خېل کي هغه له اويا څخه ډېرو شنوارو چور کړه. په همدغه وخت کې نور شنواري هم له سنگوخېل سره يو ځای شول او ټولو په گډه د پيش بولک په چوني بريد وکړ. سرتيرو د زړه مقاومت ونه کړ، او ياغيانو د هغو وسلې او د خزانې پيسې تر لاسه کړې. شنواري په دغه ډول د وسلو خاوندان شول.

حکومت بيا د لومړي ځل لپاره د نومبر په شلمه شنواري بمباري کړل. د الوتکو پيلوټان افغانان او شورويان وو. تبليغي پاڼي يې په شنوارو وغورځول شوی، چې په هغو کي يې دا د "علم او جهل" جگړه وبلله. (سټيوړټ، ۴۲۰)

پاچا په يوه کتني کې د برتانوي هند سفير، همفريز، ته وويل، چې "شنواري زما د دښمنانو له خوا، چې ملايان دي، هڅول شوي دي، او دوی زما د اصلاحاتو په اړه غلطي اوازې خپروي." هغه ورته وويل چې "ملايان د خپل شته والي لپاره جنگيږي." او دا چې دغه بمباري د روسي پيلوټانو له خوا کيږي، خلک يې ناراضه کړي دي." همفريز بيا رډ ورته کړه چې په تاسي باندي د قومي خلکو له خوا د اسلام ضد تور لگول کيږي، او دا چې تاسي کسبي ملحدان گمارئ چې ستاسي رعيت بمباري کړي، دغو تورونو ته اعتبار ورکوي." (سټيوړټ، ۴۲۰) غبار هم وايي، چې همفريز شاه ته وويل چې "... اعليحضرت تمام طبقات مردم را مخالف خويش ساخته. روحانيون، دهقان ها، تجار و عساکر همه از ريفورم های جديد و تزئيد ماليات ناراضي گرديده اند." غبار دا هم وايي چې همفريز بيا مشوره ورکړه چې " ... شاه بايد با تمام قوا در صلح و اشتيي با رهبران شورش شنوار بکوشد تا اغتشاش در محل خود محدود بماند، ورنه اگر مهمند ها با اغتشاشيون پيوستند، خطر عظيم خواهد شد." (غبار، ۸۱۹). داسي ښکاري شوه چې څو ورځې وروسته دوو روسي پيلوټانو په افغان سرتيرو باندي

(c) ketabton.com: The Digital Library

په سهو بمونه وغورځول، چې له امله یې د برش تنه تلف او ډېر نور ټپي شول.(ستېيوړټ، ۴۲۰) په دغه حال کې د جلال اباد ښار ساتنه مهمه شوه.

يو شمېر خوګياڼي د ښار د ساتني لپاره ورسېدل، خو نظامي قوماندان چې له کابل نه جلال اباد ته ورسېد، نه په هغو او نه په نورو ايله جاريو اعتماد درلود، چې د رضاکارو په نامه هلته رسيدلي وو. دغه قوماندان مومندو ته د وسلو وېش بند کړ، او په ښار کې يې نظامي حکومت اعلان کړ. په دغه وخت کې اوازې وې چې شنواري او مومندان غواړي چې په ښار ننوزي او چور يې کړي. د مومندو نفوذناک روحاني، د چکنور ملا، تر دغه وخته دوی ارام ساتلي وو، خو هغه له پاچا نه هم غوښتي و، چې خپل اصلاحي پروګرمونه ودروي. پاچا د هغه غوښتنه هم ونه منله. هغه بيا " شنواري وهڅول چې په ښار و دانګي، په دغه مقصد چې افغان حکومت د هغه غوښتني ومني." (ستېيوړټ، ۴۲۱) محمد ګل مومند له پاچا نه په تيليفون کې وغوښتل چې جلال اباد ته نور پوځ واستوي، او که نه دغه ښار به په ځو ورځو کې له لاسه ووزي. پاچا يو څه توپونه او وسلې جلال اباد ته واستول، خو قوماندان محمدګل مومند ته يې دا هم وويل، چې د دسمبر تر پايه پوري له شنوارو سره و نه جنګيږي. خو شنواري د نومبر په ۲۹ مه د کابل وره له لاري ښار ته ننوتل. ښار ته د ننوتلو د مخه له ښار نه دباندي ښوونځي سوځول شوي وو.

شنوارو بيا په يوې لس ماده ايزي څرګندونې کې د پاچا د ټولو اصلاحي پروګرمونو لغو کول وغوښتل او په پاچا يې هم د "کافر" حکم وکړ. په عين حال کې پنځوسو شنوارو په جلال اباد کې د برتانوي هند قونسلګري بنده کړه. قونسل محمد جهانګير هغو ته وويل چې دی او هيئت يې د پاچا د دولت مېلمانه دي، خو ځواب يې واورېد چې پاچا "کافر" دئ او ميلمانه يې د رعايت مستحق نه دي." شنوارو بيا قونسګري چور کړه، اور يې ورته واچوه، خو له چاروکو سره يې غرض ونه کړ." (ادمک، ۱۳۹ ، ستېيوړټ، ۴۲۲). جلال اباد ته لويې لاري د ياغي توب له پيل نه بندي شوې وې.

دا به د همفريز د مشورې په اثر و، چې پاچا سردار شېر احمد او غلام صديق جلال اباد ته واستول، چې کشاله له ياغيانو سره د خبرو له لارې هواره کړي. شنوارو په درو ناستو کې (ډسمبر ۴، ۳) خپلې غوښتې ورته وړاندې کړې. غوښتني يې دا وې، چې ټول ريفورمونه دي، د هشت نفري جلبي سيستم په ګډون لغو شي، نجونې دې له اروپا څخه بيرته راوغوښتلې شي، د ملايانو او سيدانو په چارو کې دې مداخله و نه شي؛ او د دوی پر ضد دې له انتقامي اقدام نه ډډه وشي.(ادمک، ۱۴۱). ستېيوړټ نورې غوښتني هم پرې اضافه کوي، چې ډيري مهمې يې دا وې، چې پاچا بايد خپله مېرمن "طلاقه کړي"، محمود طرزي بندي او کورنۍ يې له ملکه بهرون کړي. (ستېيوړټ، ۴۳۳). غبار (۸۲۰) لا دا هم وايي چې " درين ضمن سردار شيراحمد خان يک پيشنهاد بيست و يک

(c) ketabton.com: The Digital Library

فقره اي از طرف شنواري ها به کابل فرستاد ، که در طی آن عزل شاه، وليعهد و حکام و کابينه با اخراج محمود طرزي از افغانستان مطالبه شده بود." غبار ديو شمېر نورو مخورو افغان لويانو ذکر هم کوي، چې د سولې د خوندي کولو لپاره يې کوښښونه وکړل، خو په مقصد و نه رسېدل.

فيض محمد او عزيز هندي د دغه هيئت په ناکامۍ کي د هغه د سروالانو وتخريبي رول ته گوته نيسي. د عزيز هندي په وينا سردار شيراحمد شنوارو ته اخطار ورکړ، چې "عبدالرحمن خان يوازې ستاسي له سرونو څخه منارونه جوړ کړي وو، خو زه به ستاسي خاوره هم په شنوارو کې پرې نه ږدم، او هغه به کابل ته يوسم." (عزيز هندي، ۲۵۲) د فيض محمد په وينا په جلال اباد باندې د شنوارو حمله د غلام صديق په لمسه وه، په دې ډول چې "غلام صديق خود را به متمردين دوست نموده ايشان را به بندي کردن خود و حمله بر شهر جلال اباد و شيراحمد خان نمودن ترغيب کرده."(فيض محمد، انقلاب، ۱۷، ۳۳) غلام صديق په شنوارو باندې نفوذ لاره. ده لا د مخه د هغو دوه مشران د خپل قوم د پاڅولو لپاره لمسولي وو. دی د نوميالي اروابناد سپاه سالار غلام حيدر څرخي زوی و، چې هغه د امير عبدالرحمن په وخت کي د مشرقي د نظامي او ملکي چارو د اعلی حاکم په توگه له شنوارو سره په ښه چلند کې نوم ايستلئ و. خو له غلام صديق نه چې توقع کېدله، چې شنوار به ارام کړي، هغه دغه کار ونه کړ. په نتيجه کې د دوی هيئت په مقصد ونه رسېد، او پاچا بيا د شنوارو د اراملو لپاره د محمود ياور په مشري يوه نظامي قوه واستوله، خو دغه قوه له نملې نه اخوا تللی نه شوه، او په خپل ماموريت کې ناکامه شوه. پاچا له ناچارۍ خپل ماما زوی، پخواني والي علي احمد، د تنظيمي رئيس په توگه د يوې نظامي قوې په قوماندانۍ هغې خوا ته واستوئ. دی تر ډېره حده په خپل ماموريت کې بريالی شو، خو د ماموريت نتيجه يې لا معلومه نه وه، چې پاچا امان الله د حبيب الله کلکاني او ډلې له خوا له دغسې خطر سره مخامخ شو، چې له پاچايي نه يې هم لاس واخيست. که څه هم پاچا د نوي کال د جنورۍ په پنځمه خپل اصلاحي پروگرامونه لغو اعلان کړي وو، (ادمک، ۱۴۲) لکه چې خوست د ياغي توب په اخر کې يې هم د خپلو اصلاحاتو لغو اعلام کړي وه. خو دواړه يې هغه وخت اعلان کړل، چې وخت له وخته تېر و، او مؤثر واقع نه شول.

حبيب الله په نا ارام کوهدامن او سيد حسين په ناکرار کوهستان کې

د شنوارو بغاوت لا پای ته رسېدلئ نه و چې په کوهدامن کې کلکاني حبيب الله، چې په عامه ژبه په سقاو زوی ياديږي، د ډسمبر له دوهمې اونۍ نه وروسته، تر پخوا ډېر جدي شو، او په دغه ډول حکومت له بل خطر سره مخ شو. دغه خطر که څه هم د شنوارو د خطر په اندازه غټ نه و خو، کابل ته د نژدې والي له امله، تر هغه مهم کېدلی شو، خو لکه څنگه چې وبه ليدل شي، حکومتي چارواکي دغې نکتې ته متوجه نه وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

حبیب الله چي په ۱۹۲۸ کي شاوخوا د ځلوېښتو کلونو و، د کوهدامن د کلکان د کلي " ... یو معمولي بې وزلئ او نوم ورکئ سړی و." د ادمک د روایت (۱۴۳) له مخې د ده اوله نوکري په قلعه مراد بیګ کي د محمد ولي په کور کي وه. د یوه بل روایت له مخې د ده اوله نوکري د کوهدامن د ملک محسن په کور کي وه. حبیب الله په قطعه نمونه کې سرتېرئ شو. دغه قطعه د ترکیې د جمال پاشا د افغان پوځ لپاره د نمونې په توګه تنظیم شوې وه، خو هغه د خوست د پاڅون نه د مخه له مینځ نه تللې وه. عزیز هندي په دغه قطعه کې کپتان و. دی وایي چې حبیب الله یوه ورځ له اجازې نه پرته کورته ته، چي د ده او د پیره دارانو تر مینځ نښته وشوه. حبیب الله د پیره دار په توپک سره هغه وواژه، او یاغي شو، او پېښور ته و تښتېد. هلته یې یو کال د چایو دوکان و چلوه. بیا پاړه چنار ته لاړ، خو هلته یې د غلا په تور یوولس میاشتې په بند کې تیري کړې، او چې له بند نه خلاص شو د منګلو په بغاوت کې یې د حکومت پر ضد برخه واخیسته. یو څو سرتېري یې ووژل او بیا یې په خپلي سیمي، کوهدامن، کې په داړه ماری شروع وکړه، خو فیض محمد (۱۴) وایي چي حبیب الله له اول نه له غریبی نه غلا ته ملا تړلې وه. دی په قطعه نمونه کې د هغه نوکري هم نه یادوي، خو په پېښور او توتګي کې د هغه له ستونمن ژوند نه غږېږي.

حبیب الله چې کوهدامن ته ستون شو، له یوه عادي غله نه زیات نه و. د چاریکارو سید حسین تر هغه خطرناک داړه مار و. دی د مخه د یوې ښځې په قضیه کې د دوو کسو د وژولو له امله فرار اویاغي شوئ و. دی د شتو خاوند و. " خلک له هغه څخه ډېر ډارېدل او هغه په دومره زړه ورتیا چي د خپلو څو تنو ملګرو سره به ښارونو ته ننوت او له لوټماری، وروسته به بیرته تلو، او چا د هغه سره د مقابلې توان نه لاره."(عزیز هندي، ۳۲۹) د سید حسین په لاس کي به هر وخت توپانچه وه، او چي به په چا په غوسه شو، سمدلاسه به یې پرې فیر کاوه. د حبیب الله او سید حسین په داړه ماري سره کوهدامن او کوهستان نا ارامي سیمي شوې.

حبیب الله کوهدامن ته تر راتللو وروسته د فیض محمد (۱۵) په وینا " ترک اقامت در خانه و لانه خود گفته، با چند تن دوستاني که با او همراز و انباز بودند، شب به جاي و روز به جاي... گذرانیده، از غلبه جوع اقدام در سرقت و اکل مال حرام و ریختن خون ضعفای انام نموده، و رفته رفته به علاقه دار و حاکم کوهدامن و کوهستان به دادن حصه مال از مردم یار گردیده از خوف دستگیر شدن ایمن و مطمئن گشت." فیض محمد دا هم وایي چې " حتی محمد ولي خان... با او عهد امان جان در بین نهاده و پول و تفنگ و فشنگ داده، اسوده خاطرش ساخت." مؤلف سید رسول هم وایي چې " محمد ولي با این ناز و نعمت او[امان الله] با بچه سقاو همدست بوده و به او کمک مینمود."(۱۷) پخپله محمد ولي "هم د دغه داړه مار له دغه داړه مار [حبیب الله] سره تماس نیول منلئ، خو هغه دا هم ویلي چي ده دا کار د امان الله په خبرتیا او امرونو سره کړئ دئ.." (ستېوړت، ۵۷۴)

(c) ketabton.com: The Digital Library

ستيورټ (۴۳۵) له غريبانو سره د حبيب الله له سخاوت نه هم غږيږي او وايي چي په دغه سخاوت سره " هغه ځان له غله نه وچت کړ." هغې حبيب الله حتى د انګلستان د رابن هوډ په قطار کې هم ودروه، چي شته من به يې لوټول، او له بې وزلو سره به يې مرسته کوله. غبار وايي چې " ... بچه سقا نيز در کاپيسا و پروان دسته دزدي فراهم کرد و به سرقت و قطع طريق پرداخت: او شبها دزدي ميکرد و روزها در کوه ها متواري ميګرديد ، و دستګيري او براى پوليس محل مشکل ميګرديد. ساحه فعاليت او انقدر وسيع شد که حتى اګر شبى با دسته خود به خانه وارد ميشد ، صاحب خانه، از ترس جان، خاموشانه او را تغذيه ميکرد و به حکومت اطلاعى نميداد. کار او به جايي رسيد که مقداري پول از خزانه مزار به کابل مي امد ، و همينکه بچه سقا شنيد ، راه را ګرفت و پول را ربود ، و تعقيب حکومت محل به جايي نرسيد."(غبار، ۸۲۱) ډېره موده نه وه تېره شوې چې حبيب الله او سيد حسين دغومره زړه ور شول چې " حتى بر بازرګانان کابل که مال التجاره، از قبيل پوست قره قل و قالين و اجناس روسي از ترکستان حمل و در کابل نقل ميدادند ، پول حواله کرده و ايشان مکتوب حواله او را به حکومت نموده، از بيم اينکه مال تجارت ايشان را از عرض راه نچاپند ، ناچار پول همى دادند و حکومت به دستجات قشون سواره و پياده عزم تعقيب و ګرفتارى انها نکرده، تا که نيرو در بازو يافته، و جنګ ها در بين حکومت و ايشان واقع ګشته، که چند تن به قتل رسيده، بدست نيافتادند."(فيض محمد ، ۱۵ غبار (۸۲۱) وايي چې " در قوس که اتش اغتشاش ننګرهار تيز شد ، حکومت محل ملک محسن و چند نفري را به سبب امداد به بچه سقا محبوسا به کابل اعزام نمود. متعاقبا دولت، احمد علي خان، رئيس بلديه کابل، را به حيث رئيس تنظيمه کاپيسا و پروان با اختيارات تامه اعزام کرد ، تا از پشت سر مطمئن بوده به اطفاى شورش ننګرهار پرداخته بتواند."

احمد علي لودين په خپل دغه ماموريت کې د جرګې لار ونيوله، لکه سردار شيراحمد چې د مخه په ننګرهار کې له شنوارو سره نيولې وه. اول يې له حکومت نه وغوښتل هغه بنديان ازاد کړي چې له حبيب الله سره يې د مرستي کولو له امله نيولي وو ، بيا يې د کاپيسا او پروان له مشرانو سره جرګه وکړه. د جرګې فيصله دا شوه چې له حبيب الله سره دې پوهاوى وشي. په عين حال کي دوى ومنله چې "... در جلب قوه هاى محلي به دولت خدمت نمايد." لودين وروسته له هغه چې له مرکز نه يې صلاحيت تر لاسه کړ، له شخص حبيب الله او سيد حسين سره په باغ عاروق کي جرګه شو. هلته يې " ...عهدنامه و انهم در حاشيه قران با دو نفر مذکور امضا کرد. درين معاهده بچه سقا قبول کرد که از مخالفت با دولت و شرارت دست بکشد. در مقابل دولت تعهد نمود که جرايم بچه سقا و سيد حسين را عفو نمايد." لودين بيا د حرب وزير نه په تليفون کي وغوښتل چې " ...هشتاد و دو تفنګ و کارتوس با معاش و رتبه غوند مشري به هردو نفر، بچه سقا و سيد حسين داده شود." (فيض محمد ، ۱۲ غبار ۸۲۱) په دې ډول دغو داړه مارانو ، چې د قانون او شريعت پر خلاف خپل وطنوال وژلي او امنيت يې ګډوډ

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړئ وو، سمله لاسه د ډسمبر په ۱۲مه د دغسي رسمي حيثيت او رسمي مقامونو خاوندان شول چي پخپله به هم ورته حيران وو. حبيب الله کلکاني يو غريب، نالوستئ کليوال و، خو ساده نه و. د سفر او بندي توب کړاونو، او د ژوند نورو ترخو تجربو د هغه عقلي قوه پياوړې کړې وه، چي په دې فکر کي شو، چي پاچا کوم هغه سلوک چې له ګوډ ملا عبدالله سره کړئ و، ممکن له ده سره هم هغسي وکړي، او له مينځ نه يې يوسي. د فيض محمد په الفاظو "ملا عبدالله با جمعي از بانيان فساد بعهد امان الله خان و سوګند قران در کابل امده به یاسارسيد." (فيض محمد، ۳۲) حبيب الله د دې لپاره چي دی هم د ګوډ ملا په شان له مينځ نه يوړل نه شي، په سرای خواجه کې د احمد علي لودين په نامه له شخص پاچا سره په تليفون کې وغږيد، چي د ځان په اړه د پاچا امان الله په نيت پوه شي. دغه تليفوني مکالمه د مخه په تفصيل سره بيان شوې ده. کومي تليفوني مکالمې چي په ټول افغان ولس او په خاص ډول پخپله په پاچا امان الله ژور اثر کړئ، همدا مکالمه وه. خو پاچا په هغه وخت کې هغه په جدي ډول په نظر کې ونه نيوله.

پاچا د شنوارو د ځپلو لپاره له ټول افغانستان نه ايله جاري يا قومي مليشياوي وغوښتې- له لوګر، پکتيا نه (منګل، ځدران، ځاځي، ځمکني، مقبل، وزير او احمدزيو) نه ، له ميدان، وردګ، غزني او بهسودو څخه، له پنجشير، نجراب، تګاو، ريزه کوهستان او غوربند نه، له پغمان ، چاردهي نه، له مزار، قندهار، هرات او قطغن نه يې احتياطي او نظامي پوځ هم وغوښته. (فيض محمد، ۱۸) خو دا يوه پروسه وه چي وخت، تنظيم او وسله وال کېدل يې غوښتل. د منظم پوځ پرخلاف چي هم وسله وال او هم د کسبي افسرانو تر قومندې لاندي په لږ وخت کي د جنګ ډګر ته استول کېدی شي. حکومت به د مشرقي په غير شنواري قومونو او خلکو اعتبار نه لاره، چي د هغوی ايله جاري يې نه وه غوښتي، سره له دې چي هغه په کم وخت او نسبتاً لږ لګښت سره تنظيم کېدلای او د شنوارو پرخلاف استول کېدلای شو. ډېره مهمه لا دا ده چې، په کابل کې به لا منظم پوځ لږ و، چي حکومت دغسي لوی کار ته لاس واچاوه. په کابل کې چې منظم پوځ هر څومره و، زياتره برخه يې ننګرهار ته استول شوې وه. ستيورټ په دغه وخت کې د کابل پوځ يو نيم زر ښيي. (ستيورټ، ۴۳۸) نور ليکوالان په کابل کې په دغه وخت کې د پوځ د شمېر په اړه يا چوب دي، يا وايي چي کابل له پوځ نه خالي و.

مهمه دا هم ده چې د حرب وزارت چارواکي او په سرکې يې پخپله وزير، سردار عبدالعزيز، دغسي کسان نه وو چي په دغسي اضطراري حال او غېر عادي ژمي کي د راتلونکو ايله جاريو تنظيم وکولی شي. مليشياوو ته له زېرمه تونو نه وسلې ورکول کېدې، خو مشران يې د نامه او تجربې خاوندان نه وو. يوازې د احمدزيو د ايله جاري مشر مالوم و، چي هغه مير غوث الدين و. د ښار او چاردهي خلکو ته د هغو د کلانترو له لارې وسلې ورکړل شوې. ايله جاريو په کابل کي په پرله پسې راتګ سره دا سي حال جوړ کړئ وو، لکه په کابل کي چې حکومت نه وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له بلي خوا له تيليفوني مکالمي نه وروسته حبيب الله ته خبره د مرګ او ژوند وه. فکر به يې کاوه چي تر هغو چي امان الله په واک کي وي دې په افغانستان کې ژوندی پاتي کېدلی نه شي. خو له دې وروسته د پيښو په اړه ليکني سره توپير لري. د بېلګي په ډول، فيض محمد (۱۸) وايي چي حبيب الله او سيد حسين دواړو په ګډه اول چاريکار ونيوه، او بيا يې احمد علي په جبل سراج کي له اتلسو ورځو محاصرې نه وروسته تسليمېدو ته اړ کړ او " احمد علي خان (با عده اي) از سواران نظام شاهي و پياده به تخليه ارګ جبل سراج رضا داده و عهد امان جان خود با ايشان در ميان نهاده، قلعه و قورخانه و خزانه راکه در انجا بود با هژده ضرب توپ ماشينګن و قلعه شکن و مقداري از تفنګ به ياغيان تسليم نموده، راه فرار جانب کابل را پيمود، و دزدان از تصرف اين ارګ پادشاهي مکنتي از پول نقد و اسلحه بدست اورده زيادتر دلير و جسور شده، عزم حمله و يورش بر کابل جزم کردند." خو ليکوال عزيز هندي وايي چي دا يوازي سيد حسين و، چي د چاريکارو له نيولو نه وروسته يې جبل سراج کلابند او بيا يې حبيب الله پرې خبر کړ، او له هغه وروسته و چې حبيب الله په کابل د حملې تکل وکړ. فيض محمد، په خپل پورته بيان کې، تېر وتلئ دئ. په بل ځای کې دی هم، د ستېيورټ په شان، په کابل باندي د حبيب الله بري د قوس ۲۲، ۱۳۰۷ (ډسمبر ۲۲، ۱۹۲۸) ښيي او پر دې برسېره په هغو دوولسو ورځو کې، چي دی په کابل کي په ننبتو اخته و، سيد حسين هلته نه و، که څه هم حبيب الله پيغامونه ورته استولي وو.

پر کابل باندي د حبيب الله بريد

حبيب الله پخوا له دې چي په کابل ورد مخه شي، د فيض محمد په وينا (۱۹) د يو شو ملايانو او خانانو له خوا د امير په توګه وپېژندل شو، په دې ډول چي "... ملايان بعيد از ديانت... به اظهار اينکه بدون امير حمله بر کابل شرعاً بلا جواز، و اګر کسي کشته شود خونش هدر و در نزد داور بي نياز مردود است، نماز جمعه را با خطبه امارت به نام حبيب الله خواند. راه مدعا برګرفتند." غبار هم وايي (۸۲۲) چي در همين تاريخ [۲۰ قوس] يکدسته خان و دزد در قلعه ملا ويس الدين (کلکان) شبانه اجتماع کرده و بچه سقا را به عنوان (پادشاه افغانستان) شناختند و دستاري بر سرش بستند." خو د عزيز هندي په روايت (۴۰۱ مخ) حبيب الله له يرغل نه وروسته په کومي نښتې کي " په کوهدامن کې د خپل امارت اعلان کړئ او هري خوا ته يې خپل حاکمان او کارکوونکي ټاکلي او لېږلي وو." حبيب الله وروسته تر هغه د ملايانو په مشوره دا کار وکړ، چي سيد حسين ونه غوښته چي امير شي. هغه فکر نه کاوه چي دوی حکومت نسکورولی شي. د امير او پاچا لقبونه په مينځ کې سره توپير لري، او حبيب الله به دلته امير نومول شوئ وي، ځکه چي کله چې دی په واک شو، د امير لقب يې غوره

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړ. د حملې د نېټې او د حبیب الله د ملګرو د شمېر په اړه هم اختلاف دئ، او د ستیورټ د یرغل نېټه سمه ښکاري، چې هغه د ډسمبر ۱۴مه ده.

د حیرانۍ ځای لا دا دئ چې حکومت هغه وخت خبر شو چې یرغلګر د کابل ښار ته ننوتل. دوي د ښار په ګډوډ حال کي ناري وهلې، چې غواړي له شنوارو سره د حکومت په ملاتړ وجنګیږي. دوی د غبار په روایت تر درې سوه، او د عزیز هندي په روایت شاوخوا یونیم سل تنه وو. فیض محمد د هغو ټول شمېر شاوخوا دوه زره ګڼي، خو په دوی کې یوازي دوه سوه وسله وال او نور یې پښې لوڅې روان وو. فیض محمد دا هم وایي چې د یرغلګرو لومړنی، چټک پرمختګ، د حکومت له نه اماده توب نه برسېره، دا هم و چې "... وزرای خاین و حضرت شور بازار و سردار محمد عثمان و بزرگان کابل و محمد ولي خان... و غیره راکه به ایشان اطمینان و وقت حمله را نشان داده بودند." (فیض محمد، ۱۹ مخ) عزیز هندي (۳۵۲، ۳۵۷ مخ) د شمالي د یوه مشر، حاجي عبد الرحمن، د زوی له قول نه وایي چې دی په هغه مجلس کې حاضر و، چې حبیب الله په کابل باندي د یرغل تجویز کاوه، او ده دغه خبر په تکلیف سره پخپله د حرب وزیر، سردار عبد العزیز، ته ورسوه، خو هغه ورته اهمیت ورنه کړ او پاچا یې هم پرې خبر نه کړ. د عزیز هندي په وینا "د هغه زړه او فکر ټول د دولت [پیسو] په ټولولو پسې و او دا دولت په هماغه اندازه زیات را ټولېدای شو، څومره چې پاڅون اوږدېده." دا سره له دې چې ده دغومره شته ټول کړي وو، چې یوازي "... د هغه د اسونو د اوخور ورځنی لګښت یونیم سل روپۍ وې." د عزیز هندي په نظر دا سردار عبد العزیز و چې د پاچا امان الله "... افغاني حکومت یې د سقاو زوی لاس ته وسپاره." (عزیز هندي، ۳۵۸) د پاچا امان الله د حرب وزیر، سردار عبد العزیز، د ولسمشر محمد داود د ملي دفاع وزیر، سردار غلام حیدر رسولي را یادوي چې په خپلې بې کفایتۍ او ځانله د خاص اجندا په تعقیب سره د جمهوري نظام نسکورېدل ممکن کړل.

په کابل باندي د حبیب الله کلکاني او ملګرو یرغل عزیز هندي، تر نورو لیکوالانو، اوږد بیان کړئ دئ. دی د ډېرو پېښو مشاهد و، او وروسته د حبیب الله د یوه ملګري روایت بیانوي چې "... د سقاو زوی نیت دا و چې، ښار ته له ننوتلو سره سم داسې مشهوره کړي چې د خپلو ملګرو سره د پاچا کومک ته راغلئ دئ، او په دې ترتیب د کوم ځنډ پرته هغه نېغ په نېغه ارګ ته ننوځي او پاچا ونیسي."(عزیز هندي، ۳۵۹ مخ) حبیب الله به دغه تاکتیک ځکه غوره کړئ و، چې حکومت ټوله توجه شنوارو ته اړولې وه، او کابل یې نژدې له پوځ نه خالي کړئ و. او پاچا د حبیب الله له خوا ښار په خطر کې نه لیده. دا چې حبیب الله د ډسمبر په ۱۴مه (جمعه، د قوس ۲۲، ۱۳۰۷) بې له کوم غبړ مانع، ځان له خپلو ملګرو سره ارګ ته نژدې ورسوه، په دې اړه ټول لیکوالان موافق دي، خو هر یوه دغه پېښنه په بېل ډول بیان کړې ده. عزیز هندي (۳۵۸) تعجب کوي چې حبیب الله دي کابل ته "... یوازي د یو څو تنو په مرسته راشي او هیڅوک یې مخه و نه شي نیولای. ان تر دې چې هغه د انګریزي سفارت له

(c) ketabton.com: The Digital Library

سپاهیانو څخه هم وسله واخلي او د ځان له طرفه هلته محافظان ودروي او بیا هم د حربیې وزارت وربانديي خبر نه وي، او نور پرمختګ هم وکړي او د پوځي ښوونځي له سرتېرو څخه توپک او وسلې واخلي او تر دې وخته هم د حربیې وزارت په خوب ویده وي." غبار د عزیز هندي د مطلب اصلي ټکی تائیدوي، خو هغه دا هم وايي چې (مخ ۸۲۲) " در وقت پیشین همین روز (۲۲ قوس) وزارت حربیه مطلع شد که بچه سقا نزدیک کابل رسیده است. چون کابل را قبلا از عسکر منظم تخلیه کرده بودند ، پس بناچار معین وزارت حربیه (حبیب الله خان) با یک عده کوچک رو به راه شمال حرکت کرد. یک دسته پولیس هم به گردنه (اسمایي) صعود و تولی گارد شاهي به استقامت (کلوله پشته) مارش نمود ، ولي بچه سقا تا ان وقت داخل سرک شهر ارای کابل شده، مستقیما ارګ شاهي را هدف قرار داده بود."

دا د نظامیانو یو وړ ټولی و، چې په ټینګ عزم یې سقاویان، د حربیې وزارت له امر نه پرته په شا ووهل. غبار وایي (مخ ۸۲۲) چې " ... هژده نفر شاګردان تعلیمګاه سواري از باغ نزدیک (شهر ارا)، جلو سریع بچه سقا را ګرفتند." خو د عزیز هندي به روایت (۳۲۱ مخ) " ... د شاهیو رساله" د " حربیې وزارت د امر رسېدلو نه پرته، له سقاویانو سره په جګړه پیل وکړ، او د سقاویانو د زیاتېدونکي سیلاو مخه یې د ښار د دروازې مخکې ونیوله." فیض محمد وایي (۱۹ مخ) " دسته ظابطان سواري... به دفاع برخاسته، ایشان را از دخول شهر باز داشتند." سقاویان بیا یو ځای بل ځای په شا کېدل. په شهر ارا کې یې لږ څه توختنه او دفاع وکړه او بیا باغ بالا او شاوخوا ځایونو ته په شا شول. خو د دوی ناڅاپي حمله او چټک پرمختګ، که څه هم د لنډ وخت د پاره و، د امنیتي چارواکو او په واقعیت کې پخپله د حکومت حتی د پایتخت په خوندي ساتلو کې بې کفایتي وښووله. او حکومتي اعتبار ته یې سخت زیان ورساوه. ښاریانو او د چاردې (چارده) خلکو چې د فیض محمد په روایت پنځوس زره توپک او پریمانه کارتوسونه له حکومت نه تر لاسه کړي وو، د خپلو کورونو ساتنه کوله اوله دوی نه لږو کسانو له حکومت سره همکاري وکړه.

لا مهمه دا ده چې د فیض محمد په روایت (مخ ۲۰) " ... حتی بعضي از مردم وزیري، منګل و احمدزي سپاهیان امیر امان الله خان را از کوه اسمایي هدف ګلوله کرده، از جمله غلام غوث [الدین]... افزون از سه صد میل تفنګ را که به دست اورده بود، با خود در خوست برده، خلاف دولت برخاست." ارګ ته له کوم نژدې ځای څخه د پاچا نائب، محمد ولي، او بیا د حرب وزیر، سردار عبدالعزیز، هر یو توپک په لاس په داسي حال کي چې تر شا یې سرتیرې وو، په منډه روان شول. له هغه وروسته و، چې توپونو په ډزو او الوتکو د سقاویانو پر ځایونو بمباري شروع کړه، په دغه وخت کې د غبار په وینا (مخ ۸۲۳) " بچه سقا از کوه کافر و نه برجه و باغ بالا تا کوتل خیرخانه موضع ګرفته و تقویه شده میرفت. در حالیکه دولت در شهرارا و قلعه بلند و کلوله پشته و تپه شیرپور، شکل دفاعي اختیار کرده بود."

(c) ketabton.com: The Digital Library

د حملې په درېیمه ورځ چې ټاک او ټوک کېده، او حکومتي نظم له مینځ نه تللئ و، برتانوي چارواکي هم له بد امنۍ نه اندېښمن شول؛ که څه هم حبیب الله هغوی ته ډاډ ورکړئ و، چې له دوی سره به غرض ونه شي. په همدغه وخت کې یوه اکتشافي الوتکه د ښار په فضا کې را ښکاره شوه، او په پښتو او فارسي کې یې پاڼې وشیندلې، چې په هغو کې د افغان- برتانیې د دوستۍ په اړه ډېر څه ویل شوي وو، په عین حال کې یې اخطار هم ورکړئ و چې، که د دوی سفارت ته تاوان واوښت، دوی به انتقام واخلي. په دغه کار سره هم خلک او هم حکومتي چارواکي په غوسه شول، او دغه عمل یې د افغان خپلواکۍ پر خلاف عمل وګاڼه. خو برتانویانو دغه عمل ځکه وکړ، چې وېرېدل چې په دغه ګډوډي کې، چې حکومت یې ساتنه نه شي کولی، ممکن په دوی هغه څه وشي چې په لومړي افغان-انګلیس جنګ کې، په مکناټن او په دوهم جنګ کې په کوګناري شوئ وو. دوی، چې د برتانیې سیاسي استازي وو، په دغو جنګونو کې وژل شوي وو. شنوارو خو په جلال اباد کې د دوی قونسلګري چور کړې او سوځولې وه.

ډېره دردناکه پېښه د ارګ په اوسېدونکو باندې د یرغل هیبتناک اثر و، چې ماشومان یې په ژړا او انګولا کړل، او پاچا مور یې دغومره ووېروله چې د ارګ محافظان او د شاهي رسالې سرتیري یې پرې نه ښوول چې له دوی نه لیري شي. پخپله پاچا یې هم تر دې حده په غوسه کړئ و، چې خپل وزیران یې ملامتول چې له حالاتو نه یې بې خبره ساتلئ و. دی چې یو زړه ور شخص و، څو ځله یې وغوښتل چې پخپله د جګړې ډګر ته ورشي خو "... هر ځل به سرونه د هغه پښو ته ټيټ شول او په ډېر منت او زاریو او ژړاګانو به یې له ارګ څخه له وتلو منع کړ." (عزیز هندي، ۳۲۲) خو پېښو په پاچا سخت اثر وکړ. په نتیجه کې د قومونو د نه همکاري او "... بي وفايي مردم کابل و چاردهي... یاس به او روي داده، مادر و زوجه و پسران کوچک خویش را با تمام جواهرات دولتي در روز چارم حمله حبیب الله و سید حسین به سواري طیاره به قندهار فرستاد." (فیض محمد، ص ۲۰)، خو عزیز هندي وايي (مخ ۳۷۱- ۳۷۸) چې "... په دې موده کې د سقاو زوي مرستې ته نه پخپله سید حسین راغئ، او نه یې کومه مرسته راولېږله."، خو د سقاویانو په ځایونو باندې د توپونو ګولۍ او له الوتکو نه بمونه غورځېدل، چې له امله یې د یرغل په پنځمه یا شپږمه ورځ د حبیب الله او ملګرو زړه ورتیا له مینځ نه لاړه. بې وسلې کسان یې په شا شول او پاتې یې په "زیات شمېر یا ژوبل یا مړه شول."

دوی چې د کلوله پشته او باغ بالا له سلاح کوټونو نه پرېمانه وسلې تر لاسه کړې وې، ښه جنګېدل. حتی هغه وخت چې حبیب الله په باغ بالا کې پټ و، په شراپنل یا چرې سره په اوږه ولګېد، او ټپي شو، بیا هم جنګېده، او د خپلو ملګرو معنویات یې لوړول.(عزیز هندي، ۳۷۳، فیض محمد، ۲۰) په پای کې د یرغل په لسمه یا یوولسمه ورځ ټول یرغلګر په شا شول، اول له نو برجه کلا او بیا له باغ بالا او شاوخوا ځایونو څخه. په دغه ډول حکومتیان په یرغلګرو غالب شول، او د کابل ښار یې د هغو له خطر نه وژغوره. په همدغه وخت کې و

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې د ترکیې جنرال، کاظم پاشا د جنګي چارو د تنظیم لپاره کابل ته ورسېد. واضحه ده چې د حکومتي چارواکو او په سر کې د وزیر عبدالعزیز ستره غلطي دا وه چې د کابل د ښار د دفاع لپاره یې کافي قوه نه وه پرې ایښې، او حبیب الله او ملګرو ته یې اسانه کړه چې په زړه ورتیا او مهارت له دغه حال نه استفاده وکړي. په اصل کې دا د پاچا امان الله غلطي وه، چې د نیکه او پلار پوځ یې کم کړی، د دغه فکر له مخې چې دا د قلم وخت دی، نه د توري، که څه هم د ده دغه بېځایه شعار د خوست یاغیانو د مخه باطل کړی و.

حبیب الله او ملګري یې چې کوهدامن ته په شا شول، کوهدامنیان او کوهستانیان یې ناراض ولیدل. البته روحانیونو یې د پخوا په شان د حکومت پر ضد تبلیغ کاوه، او پخپله پاچا یې "کافر" باله او خلک یې جهاد ته بلل، خو خانان، ملکان او عام خلک یې حیران وو چې څه ډول چلند غوره کړي. عزیز هندي یوازنی لیکوال دی چې په دې اړه یې اوږده لیکنه کړې. دی وایي (عزیز هندي، ۳۹۴-۳۹۲) چې وروستي له دواړو نه په وېره کې وو او دغه وېره پکې عامه وه چې " د حکومت پوځونه به د سقاو زوي په تعقیب شي، او څنګه چې دی غل او لوټمار دی، وبه تښتي او په غرونو کې به ځان پټ کړي او بدنامي به په دوی راځي." بیا نو د دغو "... سیمو زیات اوسېدونکي له خپلو سیمو څخه" نجراو، پنجشیر او نورو سیمو ته کډه وکړه." ځیني یې په دې فکر هم وو چې څه وخت "... د حکومت پوځونه د شمال سیمو ته ننوځي، هغوی به په یوه ترتیب د سقاو زوی او د هغه ملګري ونیسي او حکومت ته به یې وسپاري." عزیز هندي بیا وایي چې "که په دې وخت کې د حکومت پوځونه د شمالي سیمي حدودو ته ننوتلي وای، نو د سقاو زوی له مینځ نه تلل ضروري و."

خو حکومت په سقاویانو باندي خپل بری تعقیب نه کړ. پر ځای یې تبلیغي پاڼې وشیندلې، او له توپونو او بمونو څخه یې کار واخېست، او له پوځ نه یې کار وا نه خېست او له تبلیغي پاڼو نه، چې له الوتکو نه خپرېدلې" ... داسې ښکارېده چې دولت د شمال ټول اوسېدونکي د دغه پاڅون مسئول ګڼي، او ډېر زر به پوځونه هلته ولیږي." څنګه چې عام وګړي نالوستي وو، مغرضانو "... اوازې خپرولې چې پاچا خپلو پوځونو ته د دوی د عامې وژنې امر کړی دی." حکومت ضد تبلیغونه او اوازې عامې شوې، او وېره ډېره شوه. د حبیب الله ملګرو، روحانیونو او نورو "فساد غوښتونکو" له دغه حال نه په استفادې سره د حبیب الله د امارت موضوع پورته کړه. عزیز هندي وایي چې په دغه وخت کې و چې حبیب الله په کوهدامن کې، د پورته کسانو له خوا امیر غوره شو. د امارت وړاندیز اول سید حسین ته شوی و، خو هغه و نه مانه، ځکه چې هغه "... هیڅکله په دې ایمان نه لاره چې د حکومت په قدرت باندي دي بریالی شي." (عزیز هندي، ۴۰۰) بیا نو حبیب الله په "... جبر سره په خلکو خپله سلطه ټینګوله، او له خلکو څخه یې سرتیري په زور را ټولول."

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دغو ټولو انکشافاتو په وړاندي د حکومت ځواب دا شو چي "... له کابل څخه يې د ليري ويشتونکو توپونو خولې له امتياز نه پرته د دې ياغي خلکو خواته کړې، او په کلای مراد بيګ باندي يې ګولۍ واورولې." په دوهمې اونۍ کي يې هوايي بمبارۍ هم پيل کړئ. په دې ډول په دغو بمباريو او ګوليو سره بې شماره عادي کسان تلف شول، په تېره وروسته له هغه چي شديدې شوې. په دغه حال کې ډېر په دې فکر شول چي د حکومت په بري کي "د دوی بربادي ده." بيا هم ډېرو خلکو له حکومت سره د جنګ پر ځای هجرت ته دوام ورکړ، خو "... د دوی خانان او مخور کسان له خپلو لښکرو سره تر پايه پوري د سقاو د زوی مرستي ته رانغلل." کوم کسان چي له حبيب الله سره ملګري شول، هغه بې وزلي وو، چي مقصد يې لوټماري وه، نه جنګ. دوی ته "... په دې ډول د ډوډۍ پيدا کولو يوه ښه لاره برابره شوې وه." (عزيز هندی، ۴۰۲-۴۰۵)

د کابل ښار استحکامات او د پاچا ناڅاپي استعفی

غبار وايي (مخ ۸۲۴) چي حبيب الله او ملګري يې د ډسمبر په ۲۵مه له کابل نه په شا شول، له هغه وروسته "... تقريبا دوازده هزار عسکر منظم و غير منظم در سرتاسر خط کوتل خير خانه و غيره حصص تمرکز يافت و اشغال قطعي کاپيسا و پروان محتمل گرديد." خو دی دا هم وايي چي د عالي مرکز د نشته والي يا سبوتاژ له امله د مارش امر و نه شو، او دغه جبهه په دفاعي حالت کي پاتې شوه. د فيض محمد په وينا (مخ ۲۱) دغه جبهه په منظم پوځ او ايله جاري سره وار په وار پياوړې کېدله او په قلعه مراد بيګ او نورو برخو کې د کوهدامنيانو پر ځايونو ګوزارونه کېدل، خو ګټه يې نه کوله. عزيز هندي د دغه وخت پېښي په تفصيل ذکر کړي، چي لنډيز يې دا کيږي، چي د ترکي جنرال، کاظم پاشا په تجويز د کابل په جنوب لويديځ او شمال لويديځ کي دفاعي کرښي جوړي شوې اود منظم او غېرمنظم پوځ کابو دوه ويشت زره پوځ ځای پر ځای شو، او د هر محاذ قومنداني د يوه جرنيل په غاړه شوه. باغ بالا د جبهې د مرکز په شان مظبوط شو او په لوړو غونډيو او د الوتکو د ډګر په لوړو ځايونو کې توپونه ودرول شول، او د کابل امنيت په دې ډول ونيول شو. پوځ ته هم د پرمختګ امر ورکړل شو، او قومانده يې هم سور جرنېل محمد عمر ته وسپارله شوه. دی چي يو زړه ور قومندان و، زيږ، ظالم اوبډي خور هم و، چي له امله يې څو ځله بندي شوئ، خو د ضرورت په حال کي به سمله لاسه ازاد او وظيفه به ورو سپارله شوه، لکه اوس چي همد غسي وشول.

دا چي د جنرال محمد عمر تر لاس لاندي قوه څومره وه، مالومه نه ده، خو هغه د ټول پوځ يوه برخه وه، چي له کابل نه يې لس ميله ليري يو څو کلي ونيول، او د کلای مراد بيګ د څوکو په هغه خوا کي يې مورچې جوړې کړې او هغه يې خپل مرکز وټاکه. ده مهمات راټول کړل، د دې لپاره چي په سيمې کي د ننه ور د مخه شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو ده يوه غټه ستونزه هم لرله، او هغه دا چي د ده په پوځ کې د ځدرانو او منګلو جنګيالي د خپلو مشرانو تر قوماندې لاندي وو، دغه مشران د خوست په جنګ کې له ده سره دغومره وران شوي وو، چي له هغه " سره يې خبري څه لاندي باندي کولې، تر څو خبره زور ته ورسېده او له دواړو خواوو څخه څو تنه ژوبل [شول] او پخپله سور جرنېل هم په پښې په ګولۍ ولګېد. او هغه له ميدان څخه د خپلي خېمې په خوا په شا شو. ډېر زر دا اوازه په رضا کارانو او پوځ کي خپره شوه، او د جګړې په لومړئ ليکه کي يوه عامه نا ارامي پيدا شوه." له کابل نه د پاچا نايب محمد ولي سمله لاسه دلته ځان ورسوه او د منګلو په غوسه شوي مشران يې ارام کړل، خو د سور جرنېل په پوځ باندي د ۱۹۲۹ کال د جنوري په ۱۳ مه شپه يو ناځاپي بريد له حد نه ډېر اثرناک ثابت شو.

په هغه " ... شپه د سقاو زوی ورور، حميد الله، پنځوس تنو ... د ځلورو خواوو څخه يې د شبخون تکل وکړ. او د دې غلچکي بريد هدف يوازې دا و، چي سرکاري پوځ او رضاکاران يوځه وارخطا کړي." خو، " همدا چي غلچکي بريد پيل شو [د سرکاري پوځ] يوه برخه په دې فکر شوه چي د کوهستان لښکر، چي د راټولېدو اوازې يې خپرې وې، ناڅاپي يرغل کړئ دئ، او يوې بلې برخي داسي فکر کاوه چي قبايلي لښکر د سهار پېښنه يو ځل بيا راپورته او توده کړې ده، او پوځونه يې چي د سختو سړو له امله په خپلو خېمو کي دننه پراته وو، په ډېره وارخطايي له خېمو نه راووتل، او کله چي يې وليدله چي له ځلورو خواوو نه ګولۍ اوريږي، نو جرئت يې له لاسه ورکړ او د شپې په دې وېروونکې تياره کي چي هري خواته هڅه وکړه ، په هماغه خوا وتښتېدل."(عزيز هندي، ۴۱۴) په دې ډول حبيب الله او ملګرو ته يې د سرکاري پوځ ټول توپک، ماشيندار او توپونه په لاس ورغلل، او دوی ځانونه کابل ته نږدې ورسول. خود کابل دفاعي ترتيبات، لکه چي د مخه ويل شوئ، دغومره پياوړي وو، چي حبيب الله او ملګرو ته يې د کابل نيول ممکن نه و.

خو چي "د دې مخکينۍ کلا (کمر بند) د ماتېدلو خبر غازي امان الله ته په هماغه نيمه شپه ورسېده... د هغه په افغانستان باندي د راتلونکي حکومت د ټينګېدلو ټولي هيلي له مينځ نه ولاړې." (عزيز هندي، مخ ۴۱۷) تراجيدي يوازې دا هم نه ده. ياغي شنواري د پاچا د پاره غټه اندېښنه وه. د فيض محمد په ژبه (۲۱، ۱۰۸ مخونه) د ننګرهار د تنظيمې رئيس، سردار علي احمد، " به طمع امارت با خامه خديعت و فريب به امان الله خان نوشت که: ۲۳ هزار کس از شنواري و غيره جانب کابل به راه افتادند ، اطلاعاً عرض شد. و اين مکتوب او به امان الله خان رسيده موجب هراس او ګشت." فيض محمد بيا ليکي چي پاچا "... هم به فراست دريافت که وزرای غدار و خيانت کارش او را دست بسته به حبيب الله خان خواهند سپرد ، ناچار ترک سلطنت نموده، فرار اختيار کرد که ګويا فرارش از همان مکتوب علي احمد خان به روی کار آمده."(فيض محمد ، ص ۱۵۸) په بل ځای کې فيض محمد د پاچا عزم په دې ډول يادوي: " از بي وفايي قشون نظامي و قومي و اهالي شهر کابل و چار دهي...

(c) ketabton.com: The Digital Library

امیر امان الله خان را از حصول ظفر مایوس ساخته در خوف و رعب گرفتن و به پسر سقا سپردن انداختند."
(فیض محمد، ۱۵۸- ۲۱۰)

په دې ډول پاچا د مقاومت روحیه له لاسه ورکړه. که څه هم د کابل استحکام پیاوړی، پوځ پر ځای، او وسلې پرېمانه وې، د توپونو او څو جنګي الوتکو په ګډون. پاچا په هماغه نیمه شپه کې، بې له دې چې له چا سره مشوره وکړي، خپل مشر ورور معین السلطنه سردار عنایت الله، که څه هم د واکمنۍ شوقي نه و، راضي کړ چې د ده پر ځای پاچا وي. دی بیا د سهار پر نهو بجو د ۱۹۲۹ کال د جنوري په ۱۴مه له محمود طرزي، دباندنیو چارو وزیرغلام صدیق، د دربار وزیرمحمد یعقوب، او داخله وزیر عبدالاحد (مایار) سره په موټرونو کې د کندهار په لور روان شو.(فیض محمد، ص ۲۱، ستیوړټ، ۴۲۹ مخ) عزیز هندي د پاچا امان الله د دغه سفر ربړونه هم یادوي، چې هغه د پرله پسې واوري اوربدولو له امله، د جدي سخت ساړه او په پاچایي موټرونو کې د کافي تېل نشته والۍ وو، خو څنګه چې پاچا په "ډېرو باوري کسانو هم ډاډ له لاسه ورکړی و" خپل قیمتي وخت ضایع نه کړ او له لږو تېلو سره هم د کندهار په لور روان شو. په لار کې یې د تیلو د یوه ټانکر نه تېل تر لاسه کړل، خو د غزني او مقر تر مینځ، له لنډو وقفو نه پرته، د پرله پسې واوري اوربدلو له امله سړک د موټرو د تللو نه و، تر څو چې هغه د خلکو په مرسته د موټر تللو وړ شو. (عزیز هندي، ۴۲۲-۴۲۵ مخونه) ستیوړټ لا وایي چې امان الله د خپلو ملګرو سره څلور ساعته پیاده مزل وکړ، چې مقر ته ورسېد، او اوښې (اخښې) یې، محمد حسن، له کندهار نه له څو موټرو سره راغئ او بیا دوی ټول کندهار ته لاړل. دغه ټول سفر ۳۲ ساعته ونیول.

د امان الله له ګوښه کېدو نه وروسته درې مهمې پېښې وشوې: د ننګرهار د تنظیمي رئیس، سردار علي احمد، د پاچایي اعلان وکړ، خو په دغه کار کې پاتې راغئ او حتی مجبور شو، د ځان ژغورنې په مقصد میدان ترک کړي، او په ډېرو تکلیفونو سره پېښور ته لاړ شي. بله پېښه، چې ممکن افغانستان او افغانانو ته سخته تمامه شوې وای، د غلام نبي په تش په نامه سروالي د شوروي اتحاد د زرکسیز پوځ له مزار نه پر شا کېدل و، چې کابل ته د تګ په حال کې و. دغه موضوع په افغان لیکوالو کې اروا ښاد خلیل الله خلیلي، په افغانستان باندې د شوروي اتحاد لومړی یرغل په نامه کتابګوټي کې کښلې وه. په دې وخت کې په مسکو کې د برتانیې سفیر، بریټ وېټ (Braith Waite) په خپل اثر کې، چې د روسیې د رسمي پاڼو پر بنسټ یې کښلئ، لیکي چې" روسانو د ۱۹۲۹ کال په پسرلي کې په افغانستان یرغل وکړ، چې امان الله په خپل لړزېدلي تخت، بیرته کښېنوي. سټالین شاوخوا زر کسان، په افغان یونیفورم کې، د خپل پخواني نظامي اتاشې، پرېماکوف، په قوماندانۍ چې ترکي یونیفورم یې اغوستئ و، افغانستان ته واستول. هغو مزار او بلخ له سختو جګړو وروسته ونیوه، خو د محلي خلکو خواخوږي یې زر له لاسه ورکړه، او سټالین چې خبر شو، امان الله تښتېدلئ، هغه یې بیرته وغوښتل."(۱۸) ستیوړټ دغه پېښه په یو څه تغیر، خو په اوږده ډول، بیان کړې، او وېلي چې دغه انتخابي

(c) ketabton.com: The Digital Library

قوه له شاوخوا اتو سوو کسانو څخه جوړه شوې وه، د یو څو الوتکو په ګډون دغه قوه د مې د میاشتې په اولو کې یانې د حبیب الله کلکاني د امارت په مهال افغانستان ته واستوله شوه، او ستالین چې هغه بیرته وغوښتله، غلام نبي بیا هم له خپلو افغان جنګیالیو سره تر بامیان پورې د مخه ولاړ، او بیا په شا شو. (ستیوړټ، ۵۲۱)

داچې دغه قوه د پاچا امان الله په غوښتنه استول شوې وه، معلومه نه ده. ستیوړټ وایي چې دا په مسکو کې د افغانستان د وخت سفیر، غلام نبي (څرخي)، او ورورېې، د باندنیو چارو وزیرغلام صدیق (څرخي) کار وو. وروستی چې د دوو میاشتو لپاره مسکو ته تللئ و، هلته یې له خپل ورور سره په ګډه دباندنیو چارو کمیسار او د اسیا په چارو کې د هغه مرستیال، کاراخان، نه وغوښتل چې له امان الله خان سره د بیرته واکمن کېدلو په لار کې مرسته وکړي. له هغه وروسته و، چې د شوروي اتحاد سیاسي بېرو (پولیټ بېرو یا سیاسي دفتر) دغه فیصله وکړه. دا چې دغه مرسته دې په څه ډول وي، په دې اړه دواړه ورونه، جنرال پریماکوف او ستالین سره، چې د شوروي اتحاد ستر واکمن وو، وغږېدل او دغه قوه په هغه ډول واستول شوه چې پورته یې بیان وشو. (ستیوړټ، مخ ۵۲۱) مالومه نه ده چې د شوروي اتحاد دغه پوځ دغو ورونو پخپل سر بللئ و، یا یې د پاچا امان الله په هدایت غوښتئ و. دا ویل کیدی شي چې غلام صدیق به له کندهار نه د پاچا امان الله په امر تللئ وي. دا چې ستالین دغه قوه افغانستان ته استولې وه، د تعجب وړ ښکاري. ده چې د قدرت ګټلو په لار کې خپل رقیبان ځپلي و، په دې پیل کړئ و چې د ننه په شوروي اتحاد کې سوشلیزم عملي کړي. د دې مانا دا کېدله چې دی به نورو هیوادونو ته د انقلاب له صادرلو نه ډډه کوي، په داسې حال کې چې د ده ستر مغلوب رقیب، لیون تراتسکي، معتقد و چې د "اکتوبر انقلاب" د ساتلو لپاره دې په نورو هیوادونو کې دایمي انقلاب وهڅول شي. هغه دغومره انقلابي وو، چې ویل یې څوک چې په شلمې پېړۍ کې پیدا شوئ، او انقلابي نه وي، سهوه کړې ده.

عجبه لا داده چې د پاچا له ګوښه کېدلو نه درې ورځې وروسته، یانې د جنوري په ۱۷مه حبیب الله کلکاني، ببله دې چې جګړه یې کړې وي، په ارګ مسلط شو. سردار عنایت الله له درو ورځو پاچایي نه وروسته، د خپلې کورنۍ او ځینو لوړپوړو چارواکو سره په برتانوي الوتکه کې پېښور ته ځان خوندي وایست، او حبیب الله ځان خادم دین رسول الله ونوموه او په واکمنۍ پیل وکړ، چې د کورني جنګ په حال کې یې نهه میاشتې دوام وکړ، او بیا، د جنرال محمد نادر په سروالي، د یحیی خېل کورنۍ په واک شوه.

امان الله په کندهار کې د دوهم مستعفي پاچا، عنایت الله، او دریم مستعفي پاچا، علي احمد، له یوځای کېدو نه وروسته، بیرته د پاچا کېدلو حرکت پیل کړ. د کندهار خلکو ورسره خواخوږي وښووله، خو د جنګي مېړو په ورکولو کې زړه نا زړه وو، او امان الله چې هغو ته وویل، دی به د مېړو جلبولو لپاره هرات ته لاړ شي، کندهاریو بیا شاوخوا څوارلس زره مړونه ورته تنظیم کړل. ده بیا هلته یو نوئ حکومت تنظیم کړ، او له نوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

قومي پوځ سره د ۱۹۲۹ د مارچ میاشتي په ۲۵مه د کابل په لور روان شو، او په غزني کې له دوو زرو نه زيات هزاره مېړونه د ملاتړ لپاره ورسره یوځای شول. خو په غزني کې دی له خطرونو سره مخ شو. لومړی خطر د امیر حبیب الله د پوځیانو له خوا و، چې ډېر لیري نه و. دوهم خطر د سلیمان خېل او اندړ پونده قومونو له خوا و، چې د موسمي کډوالي په لړ کې له هند نه غزني ته رسېدلي و، او دوی د شیراغا مجددي له خوا د پاچا پر ضد لمسول شوي و. مجددي چې کلونه د مخه د پاچا امان الله سره د هغه د ریفورمونو په سر له افغانستان څخه وتلئ او په ډېره اسماعیل خان کې دېره و، دغه پونده قومونه د هغه مریدان و. په پونده قومونو کې سلیمان خېل شتمن او د وسلو خاوندان وو. خو د دوی توپکونو کافي کارتوسونه نه درلودل. حبیب الله چې په کابل د دوی له دغه حال نه خبر شو "... وزارت حربیه را فرمان کرد که از هر رقم فشنگ که به تفنگ های انها راست بیاید صندوق های زیادي را فوراً حمل و نقل داده، به انها برسانند." (فیض محمد، مخ ۹۷) د پاچا پوځ چې یو ځای بل ځای په نښتوکې بری موندلئ و، په ښه حال کې و. په همدغه حال کې و چې یوه ملا چې غوښتل یې ځان پاچا ته، د عرض کولو په پلمه، ورسوي، او په تبرګي یې ووژني، سمدلاسه ونیول شو، او ووژل شو. په کابل کي نوي امیر د خپل ورور، حمید الله او د کابل والي، محمد محسن، د ظلمونو له امله له مخالفتونو سره مخ شوي و، که څه هم دوی تبلیغ کاوه چې پاچا امان الله د اسلام له دائرې نه بیرون شوئ دئ. تر دغه وخت پوري وردګو د نوي امیر د پوځ ثو حملې په بري سره شنډې کړي وې. داخله وزیر عبدالاحد (مایار وردګ) پاچا ته مشوره ورکړه چې د وردګو په لار په کابل ور د مخه شي، خو پاچا د خپل اوښې[اخښي]، محمد محسن، په مشوره وروسته له هغه چې یو شمېر کندهاریو د جنګ میدان پرې ایښئ او د کندهار په لور روان شوي و، د مې په ۲۳مه ناڅاپه د کندهار په لور مخ په شا شو. دوی لا په داخله وزیر هم شکمن شول چې غوښتل یې په دغه ډول دی د امیر حبیب الله پوځ ته په لاس ورشي. (ستیوړټ، مخ ۵۲۵) د کندهار ښار ته نژدې چیرته په کوم ځای کي د هغه ټوله کورنۍ - ۲۷ تنه نارینه، ۳۵ ښځې او ماشومان او درې نوکران په څو موټرونو کې ورسره یوځای شول، او ټول په ګډه کوټې ته ولاړل، چې هغه په برتانوي هند کي حسابېدله. پاچا بیا له خپلې کورنۍ سره بمبیي ته کډه وکړه او له هغه ښار نه په کښتۍ کې ایټالیې ته لاړ، او د ژوند تر پایه پوري هلته استوګن شو، تر څو په کال ۱۹۶۱ کي وفات شو، او مړئ یې د افغانستان د جلال اباد په ښار کې د پلار تر څنګه خاورو ته وسپارل شو.

پاچا امان الله او د هغه لس کلنه واکمني

د پاچا امان الله لس کلنه واکمني، د پېښو د نظر نه، ډېره شتمنه ده. هغومره چې دی په افغانانو کې یادیږي، پلار او نیکه یې نه یادیږي، که څه هم د هغو د هر یوه د واکمنۍ موده، د ده تر مودې ډېره اوږده وه، او

(c) ketabton.com: The Digital Library

نیکه یې امیر عبدالرحمن خان لا د معاصر افغانستان د دوهمې دورې مؤسس دئ، سره له دې هم د پاچا امان الله د واکمنۍ په اړه تر اوسه کوم جامع، افاقي او انتقادي اثر کښل شوئ نه دئ. د دغسې اثر د نشته والي له امله به و، چې وروستیو سمون پالو واکمنو ډلو، د محمد داود د صدارت له دورې پرته، غټې تېر وتنې وکړې او افغان ولس ته یې ډېر زیانونه ورسول.

د پاچا امان الله د واکمنۍ په اړه د عزیز هندي، فیض محمد، او غبار، او تر څه حده د لودویک ادمک، او ریه ستیوړټ لیکنې ډېرې مهمې دي، خو جامعې نه دي. اروا ښاد غبار ته مې یوه ورځ یاده کړه چې له تانه توقع کېدله چې، د پاچا امان الله په اړه دې جامعه لیکنه کړې وای، خو هغه خبره هسې تېره کړه. په اصل کې له پاچا امان الله سره بېعدالتې شوې ده. کلونه کلونه د هغه نوم نه اخېسته کېده، او دارالامان یې په نوي کابل واړول شو. خو په افغانستان کې نوي په واک شوي کورنۍ، له پخوانۍ واکمنې کورنۍ سره همدغسې بې عدالتې ګانې کړې دي. نو د پاچا امان الله په اړه نه دا چې بحثونه ونه شول، انتقادي بحثونه هم پرې ونه شول، او په اړه یې سطحي او ناسم ذهنیت خپور شو او پاچا امان الله او واکمنې یې هغسې چې وه ونه پېژندل شوه. خو دی اوس هم مخالفان او پلویان لري، او په اړه یې احساسات پارېږي. په دې وروستیو کې لا ویب سایټې نېشنلستان د هغه د سر پرېکړو په شان سلوک کوي. دا به له دې امله هم وي، چې افغان کلتور په اصل کې په یو کرښه ییز فکر بنا دئ: یا نیکي یا بدي، غندنه یا ستاینه، کفر یا اسلام، سپین یا تور او داسې نور. دا به د اوستا (Avista) په حواله د سپتامه (Spitama) ته منسوب د اوښبه، زردښت، فکري میراث وي چې نړۍ یې د دوه ګوني مفکورې، یا د اهورا مزدا (د نیکۍ خدای) او اهریمن (د بدۍ خدای) په نامه وېشلې وه. (۱۹) د زردښت عقیدوي فکرونه د اټکل مخزیږدي شپږمې پېړۍ نه د اسلام تر خپرېدو پورې په افغانستان او پارس کې مروج وو. سپتامه د پښتنو یوه څانګه وه چې ډېر نامتو اتل یې سپتامنتر و، او هغه څه کم دوه کاله له مقدوني سکندر سره په اریانه او سغدیانه کې وجنګېد.

په افغانستان کې د رسمي پاڼو د ارشیف نشته والۍ هم د تاریخي موضوعاتو په اړه د متوازنو او افاقي اثارو لیکل مشکل کړي دي. اوس خو د یوه کرښه ایز کلتور جذمي توب په اثر، د دین په نامه حیرانوونکي عملونه، لیکنې او تلقینونه کیږي. له نیکه مرغه په دې وروستیو کې، د نویو تعلیم کړو، ازادي پالو په هسکېدلو سره په افغانانو کې انتقادي روحیه ټوکېدلې، او هیله کیږي، چې وروسته به څو کرښه ایز فکر د دغه منحط یو کرښه ایز کلتور ځای ونیسي او د متوازنو او انتقادي لیکنو دپاره به ډګر هوار شي. دغه حال به بیا د فرد، ډلې او ټولنې د پېژندلو په لار کې غټه مرسته کړې وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوس به په دې اړه خاصې خبرې وشي، چې پاچا امان الله خپله واکمني له لاسه ورکړه، په داسي حال کې چې دی په ۱۹۱۹کې د دغسې افغانستان واکمن شو، چې ټینګ مرکزي حکومت او قوي پوځ يې لاره، او په خزانه کې يې شاوخوا ۱۵۰ میلیونه روپۍ موجودي وې. پاچا امان الله د پوره خپلواکۍ په ګټلو سره، په ولس کې د منلي توب هسکې ته ورسېد ، خو لس کاله وروسته ده ځان مجبور ولید چې له خپلې کورنۍ سره له افغانستان نه د تل لپاره ووزي، هغه وطن چې ده يې په اړه ویل چې "از خدمت به وطن بالاتر عشقي ندارم."

د پاچا امان الله اوله غټه ناکامي په منځنۍ اسیا کې وه، چې هلته يې په ملکي جامو کې سرتیري واستول او ډیري پیسې يې ولګولې، په دې هیله، چې د انور پاشا او محمود طرزي د تجویز له مخې دی به د یوه اسلامي کانفډریشن مشر وي په منځنۍ اسیا کې د لومړي نړیوال جنګ په ختم سره، او د تزاري امپراتورۍ په پاشل کېدو سره سیاسي تشیا او ګډوډي مسلطه شوې وه. هلته افغانانو په اول کې ښه پرمختګ وکړ، او په ډیرو سیمو کې، په تېره بیا په مرو کې يې نفوذ خپور شو، خو په مسکو کې چې د بولشویکي نوی حکومت ټینګ شو، او د مسکو-تاشکند رېلوې بیرته چالانه شوه ، نوي حکومت واکمني هلته جاري کړه شو، دا د پاچا د اجندا پای شو، او خبرداری هم ورته ورکړل شو، چې له سیمي نه په شا شي. امان الله همدغسې وکړل، خو شورویانو سره له دې هم افغانستان ته د پنجده د سپارلو وعده پر ځای نه کړه. د دواړو دوستي پر ځای وه، خو په منځنۍ اسیا کې د حکومت ټول کوښښونه او لګښتونه بابېزه شول.

د پاچا امان الله ډېره غټه ناکامي په ۱۹۲۴ کې د خوست یاغي توب وو. غبار يې علت دا ګڼي چې "... دهقانها و مردم خوست که از سوی اداره و فشار مامورین دولت ناراض بوده و از تبلیغ عمدي (قانون ناسخ مذهب است)، فریب خورد، و زیر پرچم خان و ملا قرار گرفته بودند، به استقامت لوګر حرکت کردند" (غبار، ۷۹۸). فیض محمد (۱۴) هم د چارواکو ناوړۍ چلند او بډې اخیستلو ته ګوته نیسي، خو دی دهغه نږدې او مشخص علت د حاکم امرالدین په هغه امر کې ویني چې د منګلو د یوې ښځې په دعوه کې فیصله د هغه چا په ګټه شوې وه چې ښځه پرې ولاړه وه. قاضي ملا عبدالله د دعوې هغه بله خوا نیسي، چې دغه ښځه په وړکتوب کې د هغه په نامه شوې وه. دلته د حکومت د اصلاحاتو په لړ کې، د ښځو په اړه نوئ قانون له مروج دود سره په ټکر کې و، او ملا عبدالله دغه دود د شریعت له مخې د اجرا وړ ګاڼه. هغه "... بر حاکم اعتراض اعراض از شرع مطهر کرده، حاکم به تردید و تنقید فقیه او وقعي ننهاده، ګفتارش را به ګوش قبول جای نه داد." دی بیا وایي، چې "ملا عبدالله که مترصد افروختن فساد بود، فرصت یافته اقدام در ایقاذ نایره کینه و عناد نموده و مدعي ملزم را تحریک و ترغیب به ننګ افغاني بودن در نزد ملکان و قبایل کرده، خود نیز دامن زن اتش فتنه ګشت و نائره قتال را حسب الزام خویش در اشتعال اورده و تمامت قبایل سمت جنوبي از تبلیغات و تحریکات ملا

(c) ketabton.com: The Digital Library

عبد الله لنگ که ابراز تائید دین مبین و تنویر شرع متین مي نمود ، و مردم را وعده بهشت میداد ، رشته محاربت را با دولت تا یک سال و دو ماه امتداد دادند ."

ځیني کسان د خوست په یاغي توب کې د پخواني امیر، محمد یعقوب د کنیزې د زوی، عبدالکریم، لاس ویني او وایي چې هغه له هندوستان نه منګل ته راغلئ، او د ځان د امیر کېدلو لپاره یې دغه یاغي توب تحریک کړ. خو دوی فکر نه کوي، چې دغه یاغیګري د ۱۹۲۴ د مارچ په کومه نېټه یاني هغه وخت شوئ و، چې هوا یوڅه توده شوې وه او عبدالکریم د اګست د میاشتې په کومه ورځ، یاني شپږ یا اوه میاشتې وروسته منګلو ته راغلئ، او دغې یاغیګرۍ دغه وخت خپله تودوخې له لاسه ورکړې وه، او د هغه راتګ لا په یاغیانو منفي اغېزه وکړه، او دی بیا بیرته هند ته په شا شو، او د هند حکومت هغه برما ته تبعید کړ، او هلته یې هم تر ځارنې لاندې ونیوه، او هغه بیا ځان وواژه. په یوه بل روایت هغه کوم بل افغان وواژه. عجبه ده چې ځوک د نامتو غازي محمد ایوب هغه زوی نه یادوي چې، چې د دغې یاغي ګرۍ په وخت کې یې ځان وزیرستان ته ورسوه، خو څه یې له لاسه و نه شول.

د خوست تراژیدي افغانستان ته ګرانه تمامه شوه. د فیض محمد په روایت له دواړو خواوو څخه څوارلس زره کسان له مینځه لاړل. یو اته سوه کسیز کندک چې له ځوانو رضاکارو افغانانو نه جوړ و، ټول له مینځه لاړ. او حکومت ته دېرش میلیونه روپۍ تاوان واوښت. ټول اصلاحات چې تر دغه وخت پوري شوي وو، لغو شول. دغه لویه تراجیدي د پاچا امان الله لپاره د عبرت درس کېدلی شو، خو هغه ترېنه زده کړه و نه کړه، او څلور کاله وروسته په ۱۹۲۸ کې یې د لومړۍ دورې تر اصلاحاتو نه په کراتو ډېرو پاروونکو اصلاحاتو پیل وکړ، چې نږدې ټول یې په افغانانو باندي په حکومتي زور د اروپایې ژوند طرز او دودونو تحمیل وو، چې پای یې بیاهم د افغانانو وژل کېدل، د پاچایي نظام نسکورېدل، او له وطن نه د تل لپاره پخپله د پاچا او د هغه د کورنۍ وتل شول. د معاصر افغانستان په تاریخ کې دا یوه بېساري او دردناکه تراجیدي وه. په دغو ټولو پیښو کې پخپله د پاچا رول محوري و، چې په هغه به زر وږغیږم.

ایا په پورته پیښو کې برتانویانو لاس درلود؟ په هغه وخت کې په عام ډول، او اوس هم تر یوه حده، عامه ذهنیت د برتانویانو، یا په عامه ژبه د انګرېزیانو، پر ضد و. حتی اوس هم چې په دغې سیمه کې نه توقع کېدونکې پېښه وشي، ویل کېږي چې هغه د انګرېزانو کار دئ، لکه چې د شوروي اتحاد د یرغل په وخت کې ویل کېده چې د افغانستان له لاندې کولو څخه د هغو مطلب دا دئ چې، ځان تودو اوبو ته ورسوي. په اصل کې دغه فکر څه کم درې پېړۍ دمخه د تزاري روسیې سروال، لوی پیټر، وړاندې کړئ و، خو له هغه وخت نه تر اوسه په سیمې کې دغومره ژور انکشافات شوي دي، چې دغه فکر یې بې معنی کړئ دئ. د افغان طالبانو د هسکېدلو

(c) ketabton.com: The Digital Library

په وخت کې حتی ګلبدین حکمتیار لا ویلي و چي دوی د انګرېزانو په تحریک راولاړ شوي دي. افغانان لکه چې په عمومي ډول په تحول او تغییر قانع نه دي. په هر حال، پاچا امان الله د خپلو خلکو د انګلیس‌ضد ذهنیت نه خبر و، او یو وخت بل وخت یې له دغه ذهنیت په پلوي په برتانیه انتقادونه کول، خو هغه له خپلو اکیډ ګټلو نه وروسته د هغو پر ضد عمل کړئ نه دئ، حتی د هغو په ګټه یې ډېر کارونه هم کړي، چې په د مخه پاڼو کې یې ذکر شوئ دئ.

فیض محمد، سره له دې چې د برتانویانو مخالف تاریخپوه و، لا یو څه په زیره ژبه، د پاچا امان الله د وخت په پېښو کې د انګلیسانو د لاس لرلو فکر په دغه ډول ردوي: " ... هر حادثه و داهیه سیاسي را که در داخل افغانستان و سرحدات شرقي و شمالي آن از جهالت و وحشت ملت و سو کردار و رفتار و فشار و انزجار دولت و حکومت به روی روز افتاده و مې افتد، از اثرات اعمال قبیحه خود ندانسته، حمل بر تحریص دولت انګلیس مي نمایند." (فیض محمد، ص۳۱) پخپله امان الله هم د خپلي ناکامۍ پړه په خپلو وطنوالو اچوي، نه په بل چا. په بمبیي کي چي دی اروپا ته د تګ په لار کې تم شوئ و، د پښتنو لوی مشر پاچا خان ورته ځان ورسوه، او ورته وې ویل چي د دې لپاره چې په افغانستان کي د جنګ مخه ونیول شي، ته بیا د مخه شه او د سرحد [پښتونخوا] پښتانه به دې ملا په ټینګه وتړي. خو هغه صاف ورته کړه چي " بس زما کار ختم شو. ما لس کاله د دې قوم خدمت وکړ. په دې لسو کالو کې ما په وخت ډوډۍ نه ده خوړلې، د سحر نه مي تر ماښام کار کړئ، د خپلي ښځي او زامنو نه خبر نه وم. د شپې به بیا د دوی په فکر کې وم، چي دوی به څنګه ترقي وکړي. د دوی په صله کې زه قوم قادیاني او کافر کړم." پروفیسر ډاکټر وقارعلي شاه کاکا خېل چي د ۱۹۲۸ او ۱۹۲۹کلونو د پښتون مجلې د لیکنو پر بنسټ د پاچا امان الله په اړه لیکنه تهیه کړې، دغي نتیجې ته رسېدلئ چي : " زه تر قیامته پوري د دې خبري منلو ته تیار نه یم چې د افغانستان انقلاب د بیروني سیاست د مکارۍ نتیجه ده." (۲۰). له "انقلاب" نه مانا د حکومت بدلون دئ. په اول کي انقلاب په دغه مفهوم یادېده. عامه افغانان اوس هم "سقاو زوی انقلاب" وایي. لیکوال عزیز هندي هم د انګرېزانو د لاسوهنې په اړه اوږده لیکنه لري چي په پای کې وایي چي " مورږ به په هیڅ ډول په انګریزانو دا تور نه شو لګولای چي د افغانستان د ۱۹۲۹ کال په پاڅون کي یو ډول د هغو لاس وو." (عزیز هندي، ۵۲۳) دبرتانویانو د لاس وهني په اړه د نامتو انګلیس، لارنس، نوم هم راوړل کیږي، چي هغه په لومړي نړیوال جنګ کي عربان د عثماني امپراتوري په وړاندي په بري سره هڅولي وو، د پاچا امان الله په اړه پښتانه هم لمسولي دي. خو د دغي وینا مدعیان دې ته متوجه نه دي چي هغه د مکرم شاه په بدل نامه د ۱۹۲۸ کال له مې نه وروسته په کراچي او میران شاه کي د برتانیې فضایي قوه کي خدمت کاوه، حکومت یې هغه د ۱۹۲۹ کال په جنوري کې په بېړه انګلستان ته واستوه. (ادمک، ۱۴۲، ستیوړټ، ۴۹۱) په کابل کې د امان افغان ورځپاڼه د هغه له وظیفې نه خبره وه او په اړه یې راپورونه له مبالغې نه ډک ګڼل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پاچا امان الله په وړاندي د وروستيو پاڅونونو په اړه د هغه خپل نظر قاطع دئ، چي ليکواله ستيوړټ يې په دغه ډول بيانوي (مخ ۵۱۱): " امان الله برتانيه د هغه پر ضد اغتشاش کې تبرئه کړه." پاچا خپل دغه نظر د شيکاګو ټريبيون جورنالست، لېري روی(Larry Rue) ته هغه وخت ښکاره کړئ و، چي هغه د مرکې لپاره په خاصه الوتکه کې د ۱۹۲۹کال په فبروري کي کندهار ته ورغلئ و. پاچا د عبدالوهاب طرزي، د محمود طرزي زوی، په ترجماني هغه ته دا هم ويلي و، چي " ملايانو يې مخالفت کړئ ، ببله دي چي پيسې ورته ورکول شوي وي." هغه داهم ويلي و، چي " دی پوهيږي چي سقاو زوی د سفارت په وره کې له همفريز سره خبري کړي وې، خو د هغه په نظر دغه خبري يوازي د سفارت د حفاظت په اړه وې."، خو د هغه په نظر د هغه هغو کوښښونو چي مطلب يې د ايران، افغانستان، ترکيې، او روسيې سره متحد کول و، برتانويان پارولي وو، چي خلع يې کړي، خو دوی يې ويلو ته زړه نه کاوه. برتانويانو به ځکه په دې اړه څه نه ويل چي د دغسي اتحاد امکان بيخي لږ يا هيڅ نه و، او هغه هيڅ موضوع شوې نه وه.

باندني عوامل چي په پورته ډول د پاچا په مسافر کېدلو کي دخيل نه وو، هغه به پخپله د پاچا اصلاحات او د حکومتي عمالو کړه او د هغو په وړاندي د خلکو غبرګونونه وو، چي له امله يې له وطن نه ووت. په اصل کې دا خلک دي چي پيښې رامينځ ته کوي، او تاريخ جوړوي، په تېره هغه وخت چې دوی وپاريږي، او ټولنه ډيناميکه شي، لکه د پاچا امان الله په وخت کې چي همدغسي وشول. د افغانستان په معاصر تاريخ کې دا لومړي وار و چي حکومت په پراخو اصلاحاتو لاس پوري کړ، چي ځينو يې خلک مجبورول اروپايي دودونه او ژوند طرز غوره کړي، او خپل رواجونه او دودونه پريږدي. د امير عبدالرحمن په وخت کې حکومت د لومړي ځل لپاره سيمي او کلي ته ننوت، خو د خلکو کلتوري ارزښتونه يې په خپل حال پرې ښوول. سره له دې هم په وړاندي يې پاڅونونه وشول، خو حکومت هغه په پياوړي پوځ وځپل. د پاچا امان الله په وخت کې حکومت هم د خلکو کورونو ته ننوت او هم يې ښځي او نارينه مجبورول چي خپل ژوند طرز اروپايي کړي، او کافي پوځ يې هم نه لاره. دا د سليم عقل پر خلاف کار و. څومره چي يو څوک د پاچا امان الله سياستونو او کړو ته ځير کيږي، هغومره حيرانيږي. پاچا امان الله په خپل باندني شپږ مياشتني سفر کي تر دې حده د اروپايي کلتور تر اثر لاندي شوئ و، چي لکه نور يې نه غوښتل چې په خپلو شډلو افغانانو واکمني وکړي. که داسي نه وای هغوی به يې نه مجبورول چي خپل د پيړيو کلتوري ارزښتونه پريږدي، هغه هم په حکومتي زور او سمدلاسه، او په عوض کې د اروپايي کلتور ظواهر ومني، چي نه يې غوښتل او نه يې ورته ضرورت لاره. هغه دغومره پاروونکي وو چي هغه اوس هم څوک په افغانانو تحميل کولی نه شي.

دا چي امان الله ټينګ وطنپال او د پرمختګ او عصريت غوښتونکئ وو، په دې کې شک نه شته. ده د خپلواکي په ګټلو، او د عصري پوهنې په پراخولو او خلکو ته د برابرو حقوقو په خوندي کولو، او د ټولني په

(c) ketabton.com: The Digital Library

مدني کولو سره خپل ولسپال توب هم تثبیت کړ. هم یې ځوانان او ځوانانې د زده کړې لپاره، د حکومت په لګښت، باندنیو هیوادونو، په خاص ډول ترکیې، ته واستول، او هم یې د ننه په وطن کې، په کابل ښار او ولایتي ښارونو کې، ثانوي او مسلکي ښوونځي پرانیستل. پخپله یې هم پوهنې ته خاصه توجه وکړه. هغومره چې ده عصري پوهنې ته توجه کړې، بل افغان واکمن نه ده کړې. داسې هم ده د لیسې فېر یا ازاد مارکېټ په غوره کولو سره پانګه ورو ته ممکنه کړه، د لګښتي مالونو لپاره کارخانې جوړې کړې. هغوی همدغسې وکړل، او دغه لړۍ روانه وه. په نتیجه کې حکومتي عایدات یو څه ډېر شول. په ښېرازو ځمکو باندې د جنس پرځای د نقدي مالیاتو په ایښودلو سره هم دغه هڅه پیاوړې شوه، چې ځمکه وال ځمکې ښې ودانې کړي او شاړې ځمکې کرنیزې کړي. له دغو ټولو انکشافاتو سره فردي ازادي هم ملګرې شوه. خو دا د پاچا کلتوري سیاستونه وو، چې په پای کې یې دغه ټول انکشافات په صفر کې ضرب کړل. اروانباد سید شمس الدین، چې د هغه وخت زلمی و، په دې اړه داسې وایي چې: "با تمام این فضائل و مزایای دوره اماني، امان الله خان مرتکب سهوهای بزرگی هم شد، که منجر به اشوب افغانستان و سرنگوني خود او شد. او در عصري ساختن مملکت از عجله و ناسنجیدګي کار میګرفت. او فریفته ظواهر غرب بود و بیشتر از تحمل به عقائد به نو آوري ها دست زد، که مقبولیت و شهرت نیک خود را از دست داد. او خود را پادشاه انقلابي میګفت و حق هم داشت که او را انقلابي بګویند، اما قوتي را که چنین انقلاب اجتماعي بکار دارد با خود نداشت. ماشین عسکري و جنګي او ضعیف و غیر فعال بود. پشتیباني یک ګروه قوي مردم را که با او همنوایي داشته باشد، هم نداشت و در همکاران خود مردمان شایسته و لایقي را هم کمتر داشت، که درین راه موید و مددګار او باشند."(مجروح، ص ۴۰)

له یادو شوو پېښو او چلندونو نه ښکاره ده، چې د پاچا په ناکام کېدلو د هغه خپل نظرونه، یا په یوه کلمه، د هغه خپل شخصیت محوري رول لاره. هغه ځو ځلي ویلي و، چې دی یو انقلابي پاچا دئ، او غواړي د وطنوالو د ژوند په هره ساحه کې انقلاب راولي. د هند یوه نومیالي کمونست مبارز، م. ن. رای (M. N. Roy) ته یې په یوې مرکې کې ویلي و، چې "... دی انقلابي او کمونست دئ." (۲۱) خو له انقلاب نه د پاچا مطلب هغه اصلاحات کېدل چې ده پرې شروع کړې وه، او له "کمونیزم" نه د هغه مطلب، د ستیوړټ په نظر، "... کوم ډیالکټیکي یا ټولنیز جوړښت نه، بلکې په عمومي ډول هغه احساس و، چې هر یو باید نیکمرغه او برابر وي."(ستیوړټ، مخ ۵۱۲) په دې ډول پاچا امان الله د خپلو وطنوالو د ژوند د ښه کولو لپاره غوښتل دغه اصلاحات وکړي. آیا ده دغه فکرونه له خپل چاپېریال، یا له هغو انقلابونو نه ترلاسه کړي وو، چې د مخه په ایران (۱۹۰۶)، عثماني ترکیې (۱۹۰۸) او په روسیه کې اول په ۱۹۰۵ کې او بیا په ۱۹۱۷ کې پېښ شوي وو؟ بولشویکانو له خپلو هسکېدلو نه وروسته د انقلاب او کمونیزم په اړه په دغسې پراخ پروپاګند لاس پورې کړئ وو، چې حتی د لویدیځې اروپا په نومیالیو تحول غوښتونکو باندې یې هم اثر کړئ و. په افغانستان کې، د

(c) ketabton.com: The Digital Library

دربار په غلام بچه ګانو، او د حبیبیې ښوونځی په فارغانو او په نورو کې یا په لنډ ډول په مشروطه غوښتونکو کې د تحول غورځنګ په قوت پروت و، خو د دوی اساسي غوښتني، قانوني نظام، د پوره خپلواکۍ ترلاسه کول، او د لوېدیځ مدنیت رواجول وو. دوی په عمومي ډول اعتدالي وو، خو افراطیان هم پکې وو، چې امیر حبیب الله شاید د همدغو په تحریک، د لغمان په کله ګوش کې وژل شوئ وي. که د پاچا امان الله بیوګرافي چا لیکلې وای، دغه او دغسي نوري موضوعګاني به بیان شوي وای. خو دغسي بیوګرافي تر اوسه لیدل شوې نه ده. په دې اړه به زه دلته یو څه ولیکم.

امان الله په اولي ځوانۍ کي د سراج الاخبار له لیکنو نه، چې نومیالي وطنپال، جورنالسټ، محمود طرزي، چلوه، متاثر شوئ دئ. دی هلته د هغه له لور، ثریا، سره اشنا، او بیا ښځه او مېرمن، او ملکه او پاچا شول. ملکه ثریا د خپل مېړه د اصلاحاتو، په تېره د ښځو په موضوع کې د هغه ټینګه فکري ملګرې وه. پاچا ترکي ژبه زده وه، خو پښتو یې روانه نه وه، او ده خپل عمر زیاتره په کابل ښار کې تېر کړئ او له اطرافي ژوند سره اشنا نه و. د پاچایي په وخت کې یې ډېر ترکي متخصصان استخدام کړل، او د هغو او افغان متخصصانو په مرسته یې ډېر قوانین وایستل. دی د ترکي اصلاحاتو په خوا و. په ترکیه کې د اتاترک په وخت کې ډېره مهمه پېښه د دولت نه د دین بېلول او د سیکولر نظام په پښو درول و، چې په ټوله اسلامي نړۍ کي یې غټ غبرګونونه وپارول. ترکانو ډېر پخوا د عباسي خلیفه ګانو په وخت کې، په تېره د سلجوقیانو، او عثماني ترکیې په وخت کې اسلام او مسلمانانو ته ډېر خدمتونه کړي وو. پاچا چې په افغانستان کي اصلاحات پیل کړل، په زیاته اندازه د ترکیې د اصلاحاتو نه په الهام وو. خو ده دا په نظر کي نه ده نیولې، چې د عثماني ترکیې اصلاحات، چې د تنظیماتو په نامه یادېدل، د نونسمي پېړۍ په سر کي شروع شوي وو. په دې اړه په انګریزي کي ښېجوړې اثر د پروفیسر برنارډ لویس دئ، په نامه د معاصري ترکیې هسکېدنه. ما د لندن پوهنتون کي د دغه اثر نه د درسي کتاب په توګه ډېره استفاده کړې، او د هغه د مؤلف لکچرونه مي ډېر اورېدلي دي. دی هلته په هغه وخت کي د تاریخ د څانګي مشر و. په هر حال ترکي اصلاحات یا تنظیمات د نونسمي پېړۍ تر پایه پوري په وقفو سره کېدل، او د مخالفت له امله به کله پر ځای ودرېدل. په همدغو اصلاحاتو سره هلته په ملکي او نظامي ساحه کې دغومره ډېر تعلیم کړي کسان هسک شوي وو، چې په ۱۹۰۸ کي یې انقلاب وکړ. خو د دوی نوئ نظام د لومړي نړیوال جنګ له امله، چي دغه نظام یې یو جز و، تجزیه شو، او بیا له یوې لنډې وقفې نه وروسته، دغه اوسنۍ ترکیه د مصطفی کمال په سروالي د یوه متحد او نېشنلستي نظام په بڼه هسک شو، او مصطفی کمال هم د اتاترک په نامه یاد شو. خو په افغانستان کې تر پاچا امان الله نه د مخه عصري اصلاحات نه وو شوي. زما د پاچا امان الله په نامه کتابګوتي له مخي "هغه وخت افغان ټولنه په ټینګه سنتي او نړدې ټوله نالوستې وه. د هغو ډېرو لږو سواد لرونکو اوښتون غوښتونکي لرل، خو د هغو شمېر بیخي لږ وو. په دوی کي مشروطه غوښتونکي یا د قانوني حکومت

(c) ketabton.com: The Digital Library

غوښتونکي، چي غبار يې روښان فکران ګڼي لا د ګوتو په شمار وو. ... د دوی په برابر کي د اوښتون مخالفان يا ساتنپالان وو چي هم بيخي ډېر وو او هم يې له اولس سره يوځای د عنعنوي دودونو او چلندونو له مخي ژوند کاوه. ځيني دودونه لا داسي ګڼل کېدل، چي لکه د دين برخي وي. اسلامي شرع د دغسي ذهنيت په جوړولو کې اغېزمنه برخه لرله، او اسلام په ټينګه هم دين او هم دولت ګڼل کېده. دا د ټولو خلکو ذهنيت او د ملايانو، پيرانو او سيدانو ټينګه عقيده وه." ارواښاد مجروح لا وايي چي په ټولنه کې " عامه مردم افغانستان و محافظه کاران، که اکثريت و قوت با انها بود، باعاده سنن قديم (ستاتسکو) تمايل داشتند و برای از بين بردن رژيم توطئه ميکردند." (مجروح، ص ۴۴)

په دغه حال کي هم پاچا امان الله د خوست له ورانوونکي پاڅون نه وروسته په ۱۹۲۸کي په لا پاروونکو اصلاحاتو شروع وکړه، په داسي حال کي چي کافي نظامي قوه يې هم نه لرله. ده د خپل زوی احسان الله په وينا د خپل دوست اتاترک هغه سلا هم هېره کړه چي يې ورته ويلي و، چي " تاسي غواړئ يوه ښکلې ماڼۍ جوړه کړئ، ښه بنسټ يې اردو مه هېروئ. لومړی دا اردو جوړه کړئ، بيا نو کولی شئ چي بې له وېري نه د خپل هيواد په پرمختګ ولاړ شي."(۲۲)

پاچا امان الله له پيښو نه زده کړه نه کوله، که څه هم هغه به غتي وي، لکه د خوست پاڅون چي خلکو او دولت ته يې ډېر تاوان اړولئ وو. پاچا اتوکراټ و او چاري يې د خپل فکر له مخې اجرا کولې، که څه هم د خلکو ژوند به يې په ژور ډول متاثر کاوه. ده يو ځل له نورو څخه وغوښته چي د ده په دغه وړانديز نظر ښکاره کړي. ده د ۱۹۲۸ کال د لويي جرګي په درشل کې يو څو وکيلانو او څو لوړ پوړو چارواکو ته په يوې خاصي غونډې کې وويل چي غواړي دغه څه عملي کړي. " د ستر له مينځ نه وړل، او په عمومي ډول د ښځو ازادي، د څو ښځو کولو الغا، له دولت نه د دين بېلتون د دغسي قوانينو په ايستلو سره چي حتمي به نه وي په اسلامي شرع بنا وي، په افغانستان کي د وسلو مجاز ګرځول، په مځکو باندي د مالياتو زياتول، د ملي بانک تاسيس او د بانک نوټونو خپرول." د سټيوړټ په وينا " هيڅ يوه د هغه يو هم تائيد نه کړ. غبرګون يو هيبت و، په خاص ډول د خوست د وکيلانو، او نورو سرحدي وکيلانو کې. کومه هغه روغ نيتی چي د دوی په خاص قدر کولو سره پيدا شوې وو، سمله لاسه په مخالفت بدل شو. امان الله خفه و. هغه به سره له دې په خپل دريغ ولاړ وای، خو [محمد] ولي، غلام صديق او څو نورو ترېنه په ټينګه وغوښتل چي خپل وړانديزونه تعديل کړي. هغه بيا په دغه فکر شو چي دغه لويه جرګه له دغسي بې تعليمو او شډلو کسانو نه جوړه ده، چي د دغسي موضوع ګانو په اړه سم نظر ورکولي نه شي."(سټيوړټ،مخ ۳۸۲)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سیاسي ټولنو واکمنان مشورو، او په خاص ډول د ولس یا د هغه د استازو د نظریاتو پوهېدلو ته اړتیا لري. په تېره کې که څه هم د اوس په شان منظمې دولتي مؤسسې نه وې، واکمنو بیا هم د خپلو خاصانو نظرونه غوښتل. هیرودوټ، دوه نیم زره کاله د مخه، په دې اړه د یوه واکمن د یوه مشاور نظر په دغه ډول ثبت کړئ دئ. د هخامنشي امپراتور، خشایارشاه یوه خپلوان، مشاور ارته بانوس هغه ته وویل چې "صاحبه! څه وخت چې مخالفې نظریې نه وي وړاندې شوې، ممکنه نه ده چې ډېره ښه یې غوره شي، او یو څوک مجبور دئ هغه ومني چې وړاندیز یې شوئ وي. کله چې دغسې مخالفتونه اورېدل شوي وي، هغه د سرو زرو په څېر وي، چې ته یې له بل سره په یوه ګډه محک وسولوې، او توپیر یې ووینې." (۲۳)

په افغانستان کې امیر عبدالرحمن، سره له دې چې د خپلو اسلافو پر خلاف، زورواک و، بیا هم په تشیا یا په خپل سر کارونه نه کول. هغه به لومړی ملي موضوع د خپلو خاصانو تر مینځ طرح کړه، هغو به په اړه یې بحث وکړ، او امیر به د دغه بحث په نظر کې نیولو سره هغه نظر غوره کاوه، او عملي کاوه چې ده به غوره ګاڼه. امیر چې په ژوند کې ډېري سړې تودې حس کړې، او د هیواد په ډېرو سیمو کې ګرځېدلئ، او د تجربو خاوند و، د خلکو په دود دستور ښه پوهېده، او مراعات به یې کاوه. تر هغه د مخه پاچایانو مهمې چارې له قومي مشرانو، مخورو او له خپلو ملکي او نظامي مشاورانو سره په جرګو اجرا کولې. په دې ډول ولس د واکمنو له سیاستونو، چلندونو، او نظریو نه خبرېده او جرګې چې قومي وې، د خلکو په ژوند اثر کاوه.

د پاچا امان الله په وخت کې لویې جرګې د لومړي ځل لپاره رواج شوې. پاچا دستور ورکړ چې هر پنځه کاله به لویه جرګه کېږي، او د خلکو استازي به په مشوره ورکولو سره په حکومت کولو کې برخه اخلي. خو د ۱۹۲۸ کال لویې جرګې یوې وړې ډلې وښوولـه چې د پاچا او اولسي استازو تر مینځ، د هغه د اصلاحي پروګرامونو په اړه اختلاف دومره ژور و، چې نه پخلاکېدونکئ ګڼل کېده. په دغه حال کې توقع کېدله چې پاچا به له خپل افراطي پروګرام نه تېر شي، یا بې لږ تر لږه لس، پنځلس کاله وروسته وغورځوي، تر څو هغه ډېر شمېر ځوانانې او ځوانان، چې په هیواد او باندې په زده کړه بوخت وو، فارغ شي او د اصلاحاتو او تحول غوښتونکې ډله پیاوړې شي. خو پاچا دغسې ونه کړه او په یوازې ځان یې د خپلو اصلاحاتو په عملي کولو شروع وکړه. دې چې ځوان او له روغ ځان نه بهره من و، دغومره انتظار ایستلی شو. هغه وخت ده د تعلیم کړو ځوانانو په مټ خپل سمونونه پیل کولی شول، بې له دې چې مخالفان یې په وړاندې اغېزناک خنډ کېدلی وشي. (دی په کال ۱۸۹۲ کې په پغمان کې زېږېدلئ و.) سره له دې دغه ډینامیک ځوان پاچا په کال ۱۹۲۸ کې، یاني له وخت نه ډېر د مخه په دې پیل وکړ، چې د یوې میاشتې مزل په یوه ورځ ووهي، او خپل افراطي پروګرامونه په دغسې ټولنې کې پیل کړي، چې خلک څه چې، حتی حکومتي چارواکي او نژدې کسان یې هم ورسره موافق نه وو، او ده د هغو مشوره هم نه منله. هسې چې د شنوارو د پاڅون په پیل کې ویل شوي، پاچا په خپل پوخ او په خاص ډول

(c) ketabton.com: The Digital Library

په خپلي هوايي قوې ډاډه او په دې خيال و، چي په وړاندې يې څوک مخالفت کولی نه شي. حال دا چي د دغو الوتکو په بمباريو سره، چي ډېر بې توپيره تلفات يې لرل، شنواري او د شمالي خلک يې په خپل عزم نور هم ټينګ کړل. همدغه بمبارۍ وې چي د شمالي هغه خلک، چي تر دغه وخته د حکومت پر ضد نه وو، وتورېدل او هغوی د حبيب الله ډله پياوړې کړه.

د پاچا هغه وخت خپلو تېروتنو ته پام شو چي د ده د ژوند دښمن حبيب الله کلکاني له خپلو ملګرو سره په رڼا ورځ د ده د نيولو په نيت ځانونه ارګ ته ورسول. حبيب الله په مقصد ونه رسېد، او له تلفاتو ورکولو نه وروسته په شا شو. خو دغې نه توقع کېدونکې پيښې په پاچا باندي ناوړئ اثر وکړ، په دې ډول چي خپله ټوله کورنۍ يې د مامون کېدلو په مقصد کندهار ته په الوتکه کي واستوله، او د کابل ښار دفاعي ترتيبات يې دغومره ټينګ ونيول چي د عزيز هندي په ژبه "... د شمالي سيمي ټول قدرت هم نه شو کولای چي دا کلکه کلا ماته [کړي] او ورننوزي، خو غازي امان الله خان د خپل تذبذب او وار خطايي له امله په شپه کي دا کلکه کلا د شګو بند په څېر کړه." (عزيز هندي، ۴۱۲) پاچا سمله لاسه وروسته له هغه " دا کلکه کلا د شګو بند په څېر کړه"، چي د هغه د لوی پوځ يوه وړه برخه د جنوري ۱۳مه نيمه شپه په قلعه مراديبګ کي د مقابلي خوا له يوه ډراماټيک او هيبتناک وار په برابر کي تېښته وکړه. پاچا په همدغي شپې کي هرڅه بايللي وګڼل او له واکمنۍ نه يې لاس واخيست، که څه هم حکومت او د ښار دفاعي ترتيبات پر ځای وو. په پاچا باندي واهمه او وېره غالبه شوه. په نورو څه چي په نژدې کسانو هم شکمن شو، او خپل ژوند ته يې خطر حس کړ. تاريخپوه فيض محمد يې په اړه داسي غږېږي: "... از بي وفايي قشون نظامي و قومې و اهالي شهر کابل و چاردهي... امير امان الله را از حصول ظفر مايوس ساخته و در خوف و رعب گرفتن و به پسر سقا سپردن انداختند." (فيض محمد، ۲۱، ۱۵۸) وروسته چي پاچا امان الله د کابل د نيولو په نيت د کندهار نه غزني ته رسېدلئ و، هم ټکنی شو. دلته دی حتی په خپل داخله وزير، عبد الاحد (مايار) باندي هم شکمن شو، چي د ده په فکر غوښتنه يې دی د حبيب الله کلکاني پوځ ته په لاس ورشي. (ستيوړټ، ۵۲۵) هغه ورته مشوره ورکړې وه، چي د وردګو په لار کابل ته ور د مخه شي، او وردګ به يې په ټينګه ملا وتړي.

اوس به په دې بحث وشي چي يوه نالوستي، غريب کليوال ولي وکړای شول دغسي نظام چپه کړي، چي مؤسس يې، امير عبدالرحمن تر څلوېښت نه ډېر واړه او لوی پاڅونونه ځپلي و، او لمسي يې هغه له دغه حبيب الله نه ژغورولی ونه شو.

حبيب الله په عام ډول تاجک ګڼل کيږي، خو نور په دې شک لري. اروابناد مير محمد صديق فرهنګ دی په نسب مخلوط ګڼي او وايي چي: "... علاوه بر عنصر اصلي تاجک، احتمالاً خون هزاره يا ازبک هم در رګ هاى

(c) ketabton.com: The Digital Library

او جریان داشت." (فرهنگ، ۴۰۱) ارواښاد مجروح، چې حبیب الله یې د امیرۍ په وخت کې په کابل کې لیدلئ و، هم د هغه په اړه ورته نظر ښکاره کوي. " او مرد چارشانه، گندمي رنگ، متوسط قامت بود. چشم و بیني او چهره مردان توراني، مغولي را به خاطر مي اورد. معلوم بود که او از اختلاط دو نژاد آریایي و توراني به وجود آمده است." (مجروح، ۲۴) په هر حال، حبیب الله چې د نسب په لحاظ هر څوک و، د دغسې غریب، نالوستي کلیوال په لاس د افغانستان د پاچایي نظام چپه کېدل په معاصر افغانستان کې یوه بېساري پېښه ده. هو امیر عبدالرحمن او پاچا امان الله په بېلو وختونو او شرایطو کې واکمني کړې، چې د هغو د واکمنیو د سم پوهېدلو لپاره د هغو د وختونو شرایط باید په نظر کې ونیول شي. خو شرایط او حالات چې په هر ډول او هرڅنګه وي، دا خلک دي چې پېښې زېږوي، او تاریخ جوړوي، او د خلکو اعلی واکمن یا مشر پکې محوري رول لوبوي، او نفوذ ناکې ډلې - اجتماعي، مذهبي، اقتصادي هم پکې مؤثر رول لوبوي.

په افغان دولتي نظام کې د پاچا امان الله رول محوري و، که څه هم د ده په وخت کې، افغانستان کې د لومړي ځل لپاره د 'تشکیلات اساسي افغانستان' په نامه نظامنامه، د نورو نظامنامو په لړ کې، ایستل شوې وه. (دغه نظامنامه د رفیق شرکت له خوا په کال ۱۳۰۲ (۱۹۲۷) کې په کابل کې په پښتو خپره شوې وه، او یوه نسخه یې زه لرم) په دغې نظامنامې یا اساسي قانون کې د مرکزي حکومت او ولایتي ادارو تشکیلات او وظیفې بیان شوي دي. په مرکز کې اوه وزارتونه، یوه دولتي شورا، او یوه د طب مستقله اداره تجویز شوې وه. د کابل ولایت آمر د والي، او د ولایتونو آمران نائب الحکومه ګان، او د ځینو سیمو آمران اعلی حاکمان یاد شوي دي. د لیري اطرافي وړې سیمې علاقه داري یادي شوي دي. په ولایتونو کې مشورتي شوراګانې هم تجویز شوي دي.

خو په دغه اساسي قانون کې د پاچا واک محدود شوئ نه دئ. نو پاچا د اساسي قانون په شته والي سره هم اتوکراسي او زورواکي کوله. ولس د قانون، شریعت او عنعنې له مخې د هغه واکمني منلې، او مالیات ورکول د دې لپاره چې پاچا امنیتي قوه ولري، او د هیواد امنیت، د خلکو ژوند او ملکیت خوندي وساتي، او د دوی د استازو په مشوره واکمني وکړي. خو پاچا امان الله سیاستونه په خپل فکر ایستل او پلي کول. په دې ډول د هغه شخصیت، د هغه نړۍ لید، او د هغه اراده د حکومت په کولو کې اساسي وو. دی ځوان، روغ او ډینامیک او د وطن خدمتګار و، او ویل یې چې " از خدمت به وطن بالاتر عشقي ندارم." نو یې غوښتل د سترو کسانو په څېر غټ کارونه وکړي، خو ده دغه کارونه هم په بېړه تر سره کول او هم یې د خپلي خوښې سمونونه پلي کول. بې له دې چې په وړاندي یې د خنډونو پروا وکړي. که څه هم هغه به غټ وو. دی په خپلي وړې هوایي قوې دومره ډاډه و، چې خنډونه یې مهم نه ګڼل. د سمونونو په پلي کولو کې یې له دولتي شورا او حتی له خپلو لوړ پوړو چارواکو سره هم مشوره نه کوله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې ډول پاچا امان الله د خپلې واکمنۍ تر پایه پورې اتوکراسي کوله. د ده د اتوکراسۍ وروستۍ بېلګه هغه وه، چې د ۱۹۲۹ کال د جنوري په ۱۳مه شپه، همدا چې په قلعه مراد بیګ کې د خپلې ورې، مخکښې قوې له ډراماټیکې تښتې نه خبر شو، سمله لاسه له پاچایي نه لاس په سر شو، بې له دې نه چې د چا سره یې مشوره کړې وي، که څه هم د ده استعفی ټول ملت متاثر کاوه. دغه وخت حکومت او پوځ پرځای او د کابل ښار دفاعي ترتیبات هم ټینګ وو، خو دی د هغو پېښو د اداري نه عاجز شوئ و، چې د ده د سیاستونو او چلندونو زېږنده وې. په دغه حال کې دی په خپل ژوند وېرېده، او غوښته یې چې څومره ژر کېږي، له کابل نه بهر شي. بیا نو ده په هماغه نیمه شپه کې خپل مشر ورور وهڅوه چې د ده پر ځای پاچا شي، که څه هم هغه نه پاچايي غوښتله او نه یې کولای شوه. پېښو بس درې ورځې وروسته دغه فیصله باطله کړه، او د کلکان حبیب الله د امیر په نامه بې له جنګ نه د کابل په تخت کښېناست.

پاچا امان الله برسېره پر دې چې اتوکراسي کوله، له پېښو نه زده کړه نه کوله. د خوست لوی پاڅون، چې څه باندې یو کال یې دوام وکړ. او ډېر ځاني او مالي تلفات یې واړول، ده ته د عبرت درس کېدلی شو، چې بیا دغسې کارونه ونه کړي، چې په هغو سره خلک وپارېږي، او امنیت ګډوډ شي. خو ده څلور کاله وروسته د دغسې سمونونو په کولو پیل وکړ چې له وخت نه ډېر د مخه، غېر ضروري، پاروونکي او د سلیم عقل پر خلاف وو. د دغو ټولو پایله دا شوه چې د پاچا له ګوښه کېدو نه وروسته د نهو میاشتو په بهیر کې د هیواد د دوو لویو ژبو ویونکي د لومړي ځل لپاره سره و جنګیږي. د پاچا ټول سمونونه په صفر کې ضرب شي، په کابل ښار کې سمونپال زلمیان وځپل شي، د قانون او قانوني حکومت مفکوره هوا وکړي، د کابل ښار نژدې ټول کورونه چور شي، دولتي خزانه له پیسو نه خالي او د عصري کېدلو غورځنګ په ټپه ودرېږي، او افغانستان کلونه بېرته پاتې شي.

د اماني دورې له تاریخ سره بې کچه مینه او تنده

ښاغلئ زماني وایي چې دی " د اماني دورې سره بې کچې مینه او تنده لري." ګمان نه کوم چې دی د دغې جملې په مانا پوهېږي. دا د یوه عاقل وینا کېدلی نه شي. د دغې وینا له مخې د دغې دورې له ټولو هغو پېښو سره، چې د دغې دورې تاریخ جوړوي، "بې کچې مینه" لرل، احساساتي، د منطق اوحتی د عقل پر خلاف وینا ده. د دغې دورې پېښې سره متضادې اوځینې یې ترخې هم دي. لا مهمه داده چې دی د دغې وینا له مخې د اماني دورې له تاریخ سره افاقي او بې غرضه کېدلی نشي، او هر څه چې یې په اړه وایي اولیکي، پارتیزاني او یو اړخیز به وي. انتقادي کېدلی خو هیڅ نه شي. په اړه یې د نورو انتقادي لیکنې زغملی هم نه شي. دا د علمي

(c) ketabton.com: The Digital Library

میتود برخلاف وینا ده چي د ښېښو له پوهیدلو سره مرسته کولی نه شي. دا دغسي یو احساساتي دریځ دئ چي که هغه ته له یوه اړخ نه وکتل شي، وبه ویل شي چي کوم هغه "مین" چي له خپلي "میني" سره بې کچه مینه لري، د ناهیلي توب په حال کې ممکن افراطي عمل او حتی انتحار ته لاس کړي، او که دغسي مین د شوروي اتحاد د ستالین یا د کمبودیا د پول پوت په شان د دولت واکمن شي، د ملیونونو انسانانو قاتل هم کېدلی شي.

د ښاغلي زماني دغه لیکنې هم افراطي روحیه لري. په هغو کې د دغه اماتور له خوا کتري، تومتونه او بې بنسټه حکمونه لږ نه دي، چي د هغو له مخې ویل کېدلی شي هغه بې سویه، او لکه چي د کوڅې د خلکو وي. غټ مثال یې دادئ چي دی د امان الله په اړه زما کتابګوټئ " هماغه د انګرېزانو له فتنو نه ډک تبلیغات" ګڼي. زه به خوښ وای چي که ده خپل دغه حکم شرح کړئ، او "له فتنو نه ډک تبلیغات" یې په ګوته کړي وای. ده دغه کار نه دئ کړئ، او کولی یې هم نه شي، ځکه چي د دغه کتابګوټي ټول موضوعات د هغه وخت په نورو لیکنو کي هم ذکر شوي دي، او لکه چي د مخه مي شرح کړي، د هغه لیکونکئ منشي علي احمد (شالیزی مومند) دئ، نه شیخ محبوب علي. او بله دا چي لکه چي د مخه مې پوره بیان کړئ، دا د برتانیې حکومت یا د هند برتانوي حکومت نه و، چي د پاچا امان الله د پاچایي په نسکورېدلو کي یې لاس لاره، او دا پخپله پاچا و چي د خپلې پاچایي د نسکورېدلو لامل شو- په خلکو باندې د نه منل کېدلو پروګرامونو په عملي کولو، او د خپلي زورواکي او اتوکراسي له امله. ښاغلی زماني له خپل ذهن نه بس حکم صادر کړئ دئ، لکه دی چي یې په اړه د صلاحیت خاوند وي. دی په دې نه پوهیږي یا د خپل پارتیزاني دریځ له مخې د دې درک کولی نه شي، چي عمومي حکمونه باید د پیښو پر بنسټ ولاړ وي، او که نه هغه به عندي وي. ده بس په لوېدیځ کې د ویبساټونو د ازادو خپرونو نه په استفادې سره پورتنی حکم او دغسې نور حکمونه صادر کړي، او هغه اواز ته یې غوږ نه دئ نیولئ، چي هر څوک یې په ځان کې لري. حال دا چي له آزادی نه ناوړه استفاده د سلیم عقل د خاوند علامه نه ده، او د سلیم عقل خاوند تقاضا دا ده چي یو څوک په هر حال او د هرې موضوع په اړه چي وي، د عقلي او اخلاقي قضاوت له مخې وینا، لیکنه، عمل او چلند وکړي.

خو زما د کتابګوټي د یوې جملې په اړه، د ښاغلي زماني اعتراض د یادولو وړ دئ، او هغه دا چي دی وا یي، چي ما د غلام محی الدین ارتي نوم په لوی لاس په غلام محی الدین انیس بدل کړئ دئ. که دی د علمي او دقیقو لیکنو په مقررو پوهېدلای دغسي حکم به یې نه وای کړئ. ما چي د غلام محی الدین د نامه په اخیر کي لقب په دغې علامې [ ] کې نیولئ دئ مانا یې داده چي په متن کي یوازي غلام محی الدین و، او ما په دغې علامې کي دننه د انیس لقب اضافه کړئ، چي هغه وخت ماته مالوم نه و او دا په دقیقو لیکنو کې یو منل شوئ دود دئ چي لیکوال چي له کومي منبع نه نقل کوي، باید هغسي یې نقل کړي، چي په اصل متن کې وي؛ حتی که

(c) ketabton.com: The Digital Library

غلط هم وي. په هغو کي د هر ډول تغير راوړلو لپاره خاصې علامې وضع شوي دي، چې د هغو له مخې ما د انيس تخلص په دغې علامې [ ] ښودلئ دئ. ښاغلئ زماني دي په خپله ناپوهي اعتراض وکړي نه په بل چا.

دا چې ښاغلئ زماني د اماني دورې له تاريخ سره " بې کچه مينه" لري، يو لامل به يې دا وي، پاچا امان الله ويل چې دى انقلابي دئ، او غواړي د خلکو په ژوند کې انقلابي تحول راولي. ښاغلئ زماني چې، د ډېرو روايتونو له مخې، ماوست دئ، انقلابي به هم و. انقلاب او ماويزم ديوې سکې دوه مخونه دي. ښاغلئ زماني پر افغانستان باندې د شورويانو د يرغل په وخت کې په پېښور کې د استريا د کومېټې غړئ و. د دغې کومېټې ډېر افغان غړي ماوستان وو، او دوى د نورو افغانانو په شان د شوروي او د هغه د لاسپوڅي رجيم پر ضد فعاليت کاوه. په کابل کې پرچمي رجيم هم ماوستان ځپل. دغه رجيم خپل نور سخت مخالفان هم د ماوستانو په تور بندي کول او کړول. افغان ماوستانو هم په پېښور کې د خپلې ايدیالوجۍ لپاره هم فعاليت کاوه، لکه نورو ګوندونو او کسانو چې همدغسې کول. طبي ډاکټر، سعادت شګيوال، چې زما دوست و، هم د پورته کمېټې غړئ و. خو هغه د يوه ټينګ هيوادپال افغان ملتپ په توګه ماوستي، اخواني، خلقي او ستمي ډلې هم وطن ته خطرناکې ګڼلې، او پر ضد يې فعاليت کاوه. له همدې امله به و، چې دى په پېښور کې په کومه نښته کې ترور شو. په پېښور کې د هغه ترور د ماوستانو کار ګڼل کېده. که څه هم هلته د نوميالیو افغانانو په ترور کې اسلامي حزب نوم ګټلئ و. پېښور د افغان ملي جهاد په دوره کې د ترور غټ مرکز شوئ و. له همدې امله به و، چې د افغان ډاکټرانو د اتحاديې مشر، ښاغلي نسيم جواد، کوم بل ملک ته کډه وکړه. تر هغه د مخه يې ما ته ويلي و، چې له پېښور نه پښې وباسه، چې د اروا ښاد پوهاند مجروح په شان ترور نه شې. د هغه له بيا مهاجر کېدلو نه وروسته ښاغلي زماني د هغه ځاى ونيوه. په ده باندې هم، چې په ماوست يادېده، په کومې نښتې کې ناکامه ترورستي حمله وشوه، او دى د علاج لپاره استريا يا ناروې ته واستول شو. دى تر اوسه هم لږ څه عيبي دئ. په دغه ډول د ښاغلي زماني د ژوند فعاله برخه په مخالفت، ضديت، پټو فعاليتونو او ګوندي مبارزو کې تېره شوې، نه په طبي يا علمي کارونو يا ليکنو کې، خو په ښکاره مؤدب دئ. د ده دغه مبارزه ايزه خاصه د ده له هغو ليکونو نه هم جوته ده، چې زما په اړه يې کړي، او هغه يې د يو څو نورو همفکرو له ليکنو سره يوځاى چاپ کړي، او يوځاى بل ځاى يې په غونډو کې ويشي. په دې ډول ده دغه موضوع سياسي او پروپاګنډې کړې ده.

د ښاغلي زماني دغه کار د ده د مخينې په نظر کې نيولو سره عجب نه ښکاري. د حيراني ځاى دا دئ چې دى دلته په شمالي کليفورنيا کې هم کوښښ کوي چې د افغان کلتوري ټولنې نه د خپلو شخصي مقصدونو په لار کې استفاده وکړي. دى په پوره شوق د خپلواکۍ ګټلو په ياد غونډو کې، چې دغه ټولنه يې هر کال لمانځي، څلرمه جبهه يادوي، چې هغه، د ده په نظر، د ده نيکه ميرزمان کونړي پر مخ بيوله. حقيقت دا دئ چې د خپلواکۍ په جګړه کې، نه څلرمه جبهه وه او نه ميرزمان د هغې سروال و. دا بل څه نه بلکې د افغان تاريخ مسخ کول دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خپلواکۍ په جګړه کې په دغو درو جبهو کي فعالیت کېده: د خیبر جبهه د سپه سالار صالح محمد په قوماندانۍ، د پکتیا جبهه د جنرال محمد نادر په قوماندانۍ، او د کندهار جبهه د سردار عبدالقدوس په قوماندانۍ. غبار (۷۵۸-۷۶۸) دغه جبهې د محاذ په نامه یادوي او شمېر یې د دغو قوماندانانو په قوماندانۍ ډېر ښیي: د خیبر محاذ، د چترال محاذ، د قندهار محاذ، د پکتیا محاذ، د وزیرستان محاذ، د پیواړ محاذ، او د تل محاذ. او دی بیا عقب جبهه کابل ښیي چي د هغه په نظر هلته "... از نظر سوق الجیشي کدام مرکز عالي سوق و اداره اردوی افغانستان وجود نداشت." دلته موږ له اسمار او چترال نه غږېږو، چي د هوایي قوو د مروج کېدلو نه د مخه یې لږ و ډېر د خیبر په شان اهمیت لاره. په لرغوني مهال کې، له منځنۍ اسیا نه په هند باندي یرغلونه او مهاجرتونه شوي دي: د خیبر له لاري نه ډېر، او د چترال له لاري نه تر هغه لږ. چترال په جغرافیایي لحاظ د کونړ د درې سر دئ، چي د ستر احمد شاه له وخت نه د افغانستان یوه برخه وه. د نونسمي پېړۍ په وروستۍ لسیزه کې امیر عبدالرحمن او د باجوړ نوئ په واک رسېدلئ، عمرا خان، په اتفاق یو حکمران د مهتر په نامه په واک کړ، خو برتانوي هند، د چترال د ستراجیکي اهمیت له امله پرې حمله وکړه، هغه یې ونیوه، او یوه قوه یې هلته پر ځای کړه، د دې لپاره که روسیه له دغې لارې یا د شا له خوا د هند په لور سوقیات وکړي، مخه یې ونیسي.

بل کال (۱۸۹۲) امیر عبدالرحمن د پخواني کافرستان له لاندي کولو نه وروسته د باشګل یا بازګل مهمه او اوږده، لویه دره، چي له اسمار نه تر منجان غځېدلې ده، د تګ راتګ او سوداګرۍ لپاره پراخه او تیاره کړه، په اصل کې په دغه مقصد چي که روسیه په هند باندي یرغل کوي، دغه لنډه لار به غوره کړي، چي په دغه حال کي به نور پراخ افغانستان له خطر نه بچ وي. دغه حمله و نه شوه، او کېدل یې هم ګران وه، خو د برتانوي هند چارواکي هغه وخت د دغسې حملې وېره په قوت لرله. په هر حال له هغه کال (۱۸۹۵) نه چترال اول د برتانوي هند او بیا د پاکستان تر قبضې لاندي شو. د پاکستان دغه قبضه ممکن یوه ورځ پخپله کونړ ته خطر وګرځي. پاکستان په ژمي کي شاوخوا شپږ میاشتي، د مځکې یاني د دیر درې له لاري چترال ته د واورو له امله ورتللی نه شي، او د کونړ له لاري ورته تللای شي. خو چترال د خپلواکۍ په جګړه کي، چي پخپله افغانستان پرې پیل کړې و، چندان مهم نه و. په اسمار کې هم یوه وړه قوه د جنرال عبدالوکیل نورستاني په قوماندانۍ پرته وه.

د غبار په وینا (۷۶۰) د خپلواکۍ جګړي په اخیر کي، چي سپاه سالار صالح محمد په شا شوئ و " قوه افغاني از کنر در داخل علاقه چترال هجوم کرد. جنګ بین طرفین اغاز ګردید، ولي این جنګ ها قاطع نبود، تا متارکه امضا شد، و قوه افغاني مراجعت کرد." غبار دا هم وایي چي، میرزمان کونړي د ډېرو نورو افغانانو په شان د خپلواکۍ په پلوي او د انګریزانو په مخالفت تبلیغ کاوه. اروابناد سید شمس الدین، چي هغه وخت ځوان و، وایي چي: " میر زمان خان ... در جنګ استقلال در بریکوت (کنر) اشتراک کرد." (مجروح، ۴۲). بریکوټ چي د نورستان یو ښارګوټئ، یاني د افغانستان یوه برخه ده، د جنګ ډګر نه و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو ښاغلئ زماني ټينګ دئ چې د خپلواکۍ په جګړه کې د ده نيکه ځلرمه جبهه پرانيستلې او پر مخ بېوله. دا چې دی وايي د اماني دورې له تاريخ سره بې کچې مينه او تنده لري، په اصل کې شايد له همدې امله وي چې پاچا امان الله مير زمان له يوه عادي حال نه د خانۍ او اعتبار لوړ مقام ته رسولئ و. دلته دهغه په اړه يو څه ليکل ضروري ښکاري. ښاغلئ زماني چې زما په اړه ليکني کړي، وروسته له هغه و چې ما يوه شپه د ملګرو په مخ کې د ځلورمي جبهې د جعلتوب او له خلکو سره د ده د نيکه د زور زياتي په اړه يو څه ويلي و، چې دی يې پارولئ او بيا يې دغه ليکنه وکړه. زه دلته د موضوع په اجتماعي اړخ يوڅه ليکم، او که زماني خپلې ليکنې ته د کمپين او مبارزې شکل نه واى ورکړئ ، ما به دغه ليکنه هم نه واى کړې. اوس نو که کورنۍ يې، او په خاص ډول د هغه شخصي کورنۍ، چې زه ورته په درنه سترګه ګورم، څه ګيله لري، هغه دي پخپله له ده څخه وکړي. زه به دغه موضوع په هيڅ ډول شخصي نه کړم.

لوی مجروح وايي چي " در کنر هم صافي ها (با مير زمان خان که از خوانين و ملکان بزرگ بشمار ميرفت) تصادم کردند و جنګ ها و زد و خورد هاى متعددى صورت گرفت. مير زمان خان که از ملاکين کنر بشمار ميرفت خود او مرد فعال و جاه طلبي بود که بانجام اجاره دراى [داري] هاى مالياتي با حکومت هاى محلي ثروت و اعتباري مزيدي اندوخت بعد باتهام يک واقعه جنايي در زمان حبيب الله خان محبوس شد و بعد از فوت امير حبيب الله خان محبوسين سياسي و سرکردګان قومي را امان الله از محبس رها کرد و انها را باشتراک در جنګ استقلال سوق داد مردم را به اماکن خود فرستاد و مير زمان خان باين ترتيب از حبس رها شد و در جنګ استقلال در بريکوت (کنر) اشتراک کرد و با استقرار رژيم اماني او هم بر اعتبار و قدرت خود در ولايت کنر افزود و از حسن نظر و اعتبار دولت بهره کافي برداشت. اما بالاخره شخصي ګشت که ديګر در کنر نمي ګنجيد و با قيام صافي ها و نارضايي مردم مواجه شد ." (مجروح، ۴۱-۴۲)

د عزيز هندي په وينا (۱۵۸) مير زمان کونړي "... له يوه معمولي حالت نه ... پرمختګ کړئ و." دغه "معمولي حال" يوه مبهمه افاده ده، او زه نه غواړم په اړه يې څه ووايم.

داسي ښکاري چي مير زمان د منګلو له پاڅون نه وروسته په کونړ کې د لا غټ مقام ګټلو په فکر کې شوئ و، که څه هم قومي بنسټ يې نه لاره، بيا هم د عزيز هندي په وينا (۲۵۴-۲۵۲) (... کله چي [ميرزمان] د منګلو د پاڅون ټکولو نه وروسته د خپل لښکر [ايله جاري] سره سيمي ته ورغئ، نو په فکر کي يې بدلون راغئ او په خپل سر شو. اوس يې په منظمه توګه نقاره وهله او په خپلو سرتېرو يې پرېډ (تمرين) کاوه او " کله چي د ده ظلمونه خلکو وليدل، هغه يې و نه زغمل او د ده پر ضد يې پاڅون وکړ." اخر خبره حکومت ته ورسېده. حکومت اول برګېډ احمد جان، او د هغه د ناکامۍ نه وروسته يو بل ستر افسر هلته واستاوه. هغه هم امنيت ښه ټينګولی

(c) ketabton.com: The Digital Library

ونه شو. بیا پخپله پاچا جلال اباد ته لاړ. " پاچا له هغه سره په ډېره نرمي چلند وکړ، سره له دې چې وروسته (له ده څخه) ۹ سوه انګریزي توپک او څو لکه مرمۍ راووتې." (عزیز هندي، ۲۵۲)

پاچا امان الله به ځکه چې میر زمان یې په خپل سر پرې ایښئ و، چې مور یې هغه "زوي" بللئ او "هغه به تل زیات شمېر سوغاتونه هغې ته لېږل." (عزیز هندي، ۲۵۳) لکه د مخه چې ویل شوي، پاچا د خپلي مور په سپارښتنه زیاتره نائب الحکومه ګان، بارکزیان، مقرر کړي وو. میر زمان یې هم د هغې په خاطر په خپل سر پرې ایښئ و. پاچا به له دې امله هم د خپلي مور سپارښتني منلې، چې هغې خپل وراره، والي علي احمد، چې د پاچایي خیال یې لاره، سرکښۍ ته نه پرېښود. خو میر زمان د پاچا او د هغه د مور په ډاډېنې "... د پاچا په رعیت ... تېرى کاوه: محلي حاکمانو له وېرې د ده سره هیڅ نه شول ویلای او آن د شاوخوا د حاکمانو وهل ټکول د ده لپاره معمولي خبره وه." " د ده د نوکرانو د ظلمونو څخه هم څوک خوندي نه وو، او په خپلو ګاونډیو خانانو باندي یې هم ډول ډول تیري کول، او د دوی مځکې یې په خپلو مځکو ګډولې." (عزیز هندي، ۲۵۳) د همدغې زور زیاتي پایله له خلکو سره نښتې او " ... شهرت امان الله خان به بیدیني هم مزید علت ګشت." مجروح دا هم وایي چې " عم ما [سید زیور شاه] از عناصر ناراض از دولت بشمار رفت. این زد وخورد ها چهار سال کنر را نا آرام ساخت. بالاخره با این تصمیم اخر حکومت ارامي در منطقه اعاده شد. چند نفر از سرکردګان شنواري کنر اعدام ګشتند که این کشتن و بستن، کینه و انتقام را در دل مردم و مقابل خان مذکور بیشتر کرد و عواقب آن برای خان ناګوار تمام شد." (مجروح، ۴۲)

مجروح د دغو پیښو نېټه نه ورکوي. دا هم نه وایي چې حکومت له میر زمان سره څه وکړل. دا چې عزیز هندي وایي چې میر زمان د شنوارو له پاڅون نه د مخه په کابل کې "شاهي نظر بند و"، ممکن د دغو پیښو له امله وي. خو دا دغسي نظر بندي وه چې، هغه له کابل څخه یوازي خپلي سیمي ته تللی نه شو. کورنۍ یې هم ورسره وه، او په کونړ کې یې جایداد هم پر ځای و. پر دې برسېره هلته په کابل کې " ... د فرقه مشرۍ رتبه ورکړل شوې وه." (عزیز هندي، ۲۵۲) سردار شیر احمد چې د شنوارو د پاڅون په ځپلو کې پاتي راغئ، او د جلال اباد ښار تر خطر لاندې شو، حکومت میر زمان کونړي هلته واستاوه، چې د مومندو له ایله جاري او سرکاري پوځ سره په ګډه جلال اباد وساتي. خو د عزیز هندي په نظر " ... د دې کار د تر سره کولو لپاره میر زمان کونړي په هیڅ ډول موزون نه و. هغه په لومړي سر کې په خپله سیمه کې د بد نوم خاوند و، او مومندو او نورو زیات خلکو [خلک] د ده د وینو تږي و." او هلته " د میر زمان خان د رسېدو سره سم ... د حکومت هڅي له ناکامۍ سره مخ شوې" او دغو " ... دښمنو قبیلو او فرقو ته د بدل اخیستنې لپاره په زړه پوري موقع په لاس ورغله ... هغوی په میر زمان کونړي او د هغه په پلویانو برید وکړ. نتیجه دا شوه چې له لږې مودې وروسته دی او د ده لښکر یې و ځاپه." (عزیز هندي، ۲۵۷) په یوه روایت د میر زمان یو زوی هم د جلال اباد په جګړه کې تلف شوئ و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د میر زمان کونړي اساسي ضعف په خپلې سیمې کې و؛ هلته یې نه یوازې قومي بنسټ نه لاره، لوی قومونه لکه ساپي، شنواري او مومند ورسره مخالف وو. یوازې حکومت د ده ولي نعمت، او د ده د خانۍ او قدرت سرچینه وه، او همدا چې دغه سرچینه یانې د پاچا امان الله پاچایي نظام مخ په لړزېدلو شو، د ده خاني هم مخ په ختمېدلو شوه. پاچا چې له کابل نه د کندهار په لور روان شو، په کونړ کې ګډوډي شوه. ساپیان او شنواري د محلي حکومت پر ضد فعال شول. مجروح په دې اړه اوږد غږېږي. په لنډه توګه، میر زمان، چې له اویا وسله والو ساتندیانو سره ګرځېده، په چغه سرای (اوسنی اسد اباد) کې له سید شمس الدین سره مخ شو. په دغه وخت کې دوې ټول د مجروح د کلي، یانې شین کوړک په خوا روان وو، چې له شیګل سره نژدې پروت دئ، چې زیاتره اوسېدونکي یې شنواري دي. میر زمان مجروح ته وویل چې غواړي اسمار د ده په مشوره له محاصرې څخه خلاص کړي. مجروح وایي چې هغه راته وویل چې " بعضي مردمان اوباش قریه تصمیم دارند بر من حمله کنند و شنیده ام انها برای همدستان خود به قریه های دیگر قاصدان و خبر رسانان فرستاده اند." (مجروح، ۵۰) له دغو خلکو نه مطلب ساپیان وو، چې له بادیل او دیوه ګل نه ولاړ شوي، او د پېچ درې له ساپیانو سره یې په ګډه د چغه سرای ولایت مرکز نیولئ وو. مجروح په آس سور، ځان خپل کلي، شین کوړک، ته ورسوه. میر زمان له خپلو ملګرو سره پیاده، د ماښام په مهال شین کوړک ته ورسېد. مجروح وروسته له هغه چې په خپل میلمستون کې یې د هغو عزت وکړ، د هغه ملګري یې د وطني دود له مخې په نورو کورونو ووېشل. نور نو د هغه په ژبه " خودم به خوابگاه رفتم. لحظه یي بعد صدای فیر تفنګ شنیدم. و از بستر برجستم که طرف مهمانخانه بروم. دیدم در بزرگ قلعه از طرف بیرون بسته و زنجیر شده است. بر سر بام بر آمدم و صدای غلغله و صدای تفنګ ها را زیاد تر شنیدم. دیدم که راه برامدن از سربام موجود نیست. فرود امدم. در بین حویلي نا آرام و منتظر استاده ماندم که صدای کشودن در کلان بلند شد. به انطرف دویدم. ان ناظر امور ما را دیدم که در راه کشوده سات [است]. گفت خان صاحب را متاسفانه کشتند، و این شر ذمه قلیل اوباش به عجله کار خود را انجام دادند." (مجروح، ۵۰-۵۱)

مجروح نه وایي چې دغه وژنه په مشخص ډول د چا کار و. له لیکنې نه یې ښکاري چې دا د ساپیانو کار وي. خو ځنګه چې دغه دواړه قومونه له هغه نه د انتقام اخیستلو په انتظار وو، او مهم کارونه یې په ګډه کول، احتمال لري چې دغه وژنه د دواړو کار وي. په هر حال دغه پېښه به د ۱۹۲۹ کال د جنوري په اخر کې شوې وي.

په پای کې به د دغې لیکنې مهم ټکي له یو څو تبصرو سره په لنډ ډول بیان شي.

د ښاغلي زماني دغه حکم چې د امان الله د سقوط پاړو لیکوال برتانوی سکرتر، شیخ محبوب علي دئ، هم سم نه دئ. د هغو لیکونکئ اروا ښاد علي احمد (شالیزي مومند) دی، چې د پاچا په ټوله دوره کې د هغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

منشي و. امريکايي ليکواله، ريه ستيوارټ، او د منشي علي احمد وراره، ښاغلئ مهدي شاليزي،همدغسي وايي. وروستی چې اوس په سويس کي اوسيږي، او په افغانستان کي يې په حربي پوهنتون کي استادي کوله، وايي چي تره يې د پاچا په ټوله موده کې د هغه منشي و، او کوټي ته هم ورسره لاړ، او بيا بيرته وطن ته ستون شو. دغه پاڼي هم يا په ۱۹۲۹ يا په ۱۹۳۰ کي تهيه شوي دي، ياني هغه وخت چي دی هلته و، نه محبوب علي. اساسي دا هم ده چي پاچا چي له کندهار نه د کابل په نيت غزني ته رسېدلئ و، هغه وخت شيخ محبوب علي په افغانستان کي نه و. هغه وخت په کابل کي د برتانوي هند سفارت تړل شوئ و. د معاصر ليکوال سيد رسول په وينا " در ۲۰ فبروري همفريز، سفير انگليس، در کابل به عطا الحق وزير خارجه رژيم حبيب الله اطلاع داد که حکومت انگليس قصد دارد سفارتخانه اش را از کابل خارج نمايد. ... عطا الحق هر قدر کوشيد همفريز را قانع سازد که دولت روز به روز بر اوضاع مسلط ميگردد. ... اما سفير انگليس حاضر نشد از نظرش بگذرد." و " چون زمستان شديد و ميدان هايي کابل نسبت برف باري مسدود بود، عملي شدن اين برنامه براى چند روز معطل ماند. در دو روز آينده آن "همفريز" تمام اسناد و اوراق سفارت انگليس در کابل را آتش زد، و به تاريخ ۲۵ فبروري که هوا خوب شد، تمام اعضاى سفارت در هشت طياره عازم پشاور گرديدند، و رحمت خان را به حيث نماينده انگليس در کابل گذاشتند." (سيد رسول، ۴۷-۴۸)

خو ښاغلئ زماني وايي چې " دا ليکنه د منشي علي احمد خان نه ده. دی د دربار منشي هم نه و، او نه د خپل موقف پر اساس کره او دقيق معلومات درلودلي شو." دغه جمله سر پايه ناسمه او د هغه د ذهن زېږنده ده. د محترم مهدي شاليزي له قول نه د مخه ويل شوي چي تره يې، ارواښاد منشي علي احمد د فارسي ادبياتو او د کلاسيکو اشعارو علاقمن، او په ديني چارو کي لاربښود و، او پر دې ټولو برسېره د تاريخ غزنين په نامه يې لاسي ليکنه هم لرله، چي د صدراعظم محمد هاشم په وخت کې له چاپ نه پاتي او لادرکه شوه. خو د ارواښاد فرهنگ د افغانستان در پنج قرن اخير له مخي دغه ناخپره شوې ليکنه له ارواښاد سيد قاسم رښتيا سره وه، چي ده به له هغه په خپل اثر کي استفاده هم کړې وي، او اوس د منشي د کورنۍ غړي کوښښ کوي هغه پيدا او خپره کړي.

د ښاغلي زماني بله افسانه دا ده چي " دولت انگليس ده سال زحمت کشيد تا دولت امانيه را با پروگرامش معدوم کند." ډېر حيرانوونکئ فکر! په دغه حيرانوونکي بې بنسټه حکم د مخه پوره گړېدلئ يم. دلته به دغومره ووايم چي پخپله پاچا امان الله په کندهار کې له يوه امريکايي جورنالست سره په يوې مرکې کي د برتانوي هند حکومت په خپلې ناکامۍ کې تبرئه کړئ، او پر هغه سربېره يې دا هم ويلي و چي دا افغانستان ملايانو د هغه مخالفت کړئ، بې له دې نه چي له چانه يې پيسې تر لاسه کړي وي. خو د ښاغلي زماني له دغو ليکنو نه څرگنده ده، چي دی د خپلي خاصي ايديالوجۍ له مخيله "انگليسانو" سره دغسي ټينگ مخالف دئ،

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې د پاچا دغه خبره به هم و نه مني. او که ممکنه وای ورته به يې عرض کړئ وای چې صاحبه! تاسي چې لـه وطـن نه په وتلو مجبور شوئ، دا ستا پر ضد د انګريزانو د توطئو او دسيسو لـه امله ده، نـه د افغانـانو د مخالفت لـه امله.

ښاغلئ زماني دا هم وايي، چې همفريز " ... د انګريزي دسيسو او توطيو په جوړولو کي خورا ستره برخه درلوده." د ده مطلب دادئ چې پاچا امان الله د همفريز په " دسيسو او توطيو" سره ناکام او له وطن نه په وتلو سره مجبور شو. دی به په دې نه پوهيږي چې يو سفير د کوربه او د خپل حکومت تر مينځ يوه ديپلوماتيکي واسطه ده او وظيفه يې دا نه ده چې د کوربه حکومت په وړاندي سياست وضع کړي. دی بـه د کوربـه حکومت پـه اړه خپـل حکومت ته راپور تهيه کړي، او نظر ورکړي، خو دا د هغه د حکومت صلاحيت دئ، چې په اړه يې سياست وضع کړي. لکه چې په متن کې د مخه شرح شوې د برتـانوي هند ، او د برتـانيې د حکومتونو سياست دا و ، چې پاچا امان الله پر خپل مقام پاتي وي. دغه نظر هم ډېر اوربدل کيږي، چې د کلکان حبيب الله په کابل باندي د حملې پـه وخت کي زخمي شو ، او د برتانيې په سفارت کي يې درملنه وشوه. دغه اوازه حقيقت کېدلی نـه شي، پـه دې چي حکومتي قواوو ، له هغه سره ارګ ته د تللو په حال کي نښتي نه دي کړي. حکومتي چارواکي د هغه په حملې خبر نه وو، او تياري يې هم نه درلود. دا يوازي شاهي رساله وه، چې په خپل ټينګ مقاومت سره يې حبيب الله او ډلـه يې په شا تلو ته مجبوره کړه. ، او لـه هغـه وروسته و ، چې حکومتي پوځيـان ورپسې شول، او لـه يـو څو نښتو وروسته، حبيب الله او ملګرو يې په باغ بالا کي سنګر ونيوه، او مقابلې وشوې چې نژدې ديارلس ورځي يې دوام وکړ. په همدغه وخت کې و ، چې دی په کومه نښته کي په هوايي بمبارۍ سره په اوږه پـه شـرپنل يـا چـره ولګېـد ، او زخمي شو ، او يرغلګر وار په وار له ډګر نه په شا شول، او پخپله حبيب الله اول پغمان ته لاړ. په کوم ځای کي مې لوستي چې هلته کوم برتانوي جراح د هغه درملنه وکړه، خو د هغه زخم پـه اصل کې کـاري نـه و. پاچـا امـان الله د حبيب الله د يرغل په اړه دغومره ويلي چي ارګ ته د راتګ په وخت کې کوم برتانوي چارواکي يـا سفير لـه حبيب الله سره ليدلي او خبري کړي وې، خو هغه په دې اړه چې سفارت مامون وي.

ښاغلئ زماني د شنوارو پاڅون هم د برتانوي قونسل، جهان ګير خان، په لمسه بولي، او وايي چې ده "... در اغتشاش شنوار رول مهمی را ايفا نمود." له زماني نه پرته به دا څوک ومني چي يو خـارجي قونسـل د شنوارو په شان يو لوی قوم د خپل پاچا پر ضد پاڅون ولمسولی شي. دغه پاڅون ډېر اساسي عوامل لرل، چې شرح يې د مخه شوې ده. هو ، د پاچا امان الله د وخت په نا ارامیو کې برتـانوي چـارواکو ډېر کوښښ کـاوه، چې څنګـه چې دوی د خپل امنيت په اړه د حکومت د امنيتي قواوو باندي ډاډه کېدلی نه شي، دوی بايد دغسي چلند ونه کړي، چې په دوي د مکناتېن او کوګناري کانې و نـه شي، چې پـه افغـان- انګليس پـه لـومړۍ او دوهمـه جګـړه کـي وژل شوي وو. همفريز، چي له دغو پيښو څخه خبر و ، کوښښ کاوه چي په نا ارام افغانستان کې د ده او د ملګرو ژوند

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوندي وي، او د خطر په وخت کې ترېنه ووزي. ده د حبیب الله کلکاني د امیري په وخت کې، د ۱۹۳۰ کال د فبروري په ۲۵ مه همدغسې وکړل. ده د هغه واکمنې نه پاتې کېدونکې ګڼله، او فکر يې کاوه چې ناارامي به نوره هم ډېره شي. ده حتی د نورو لوېدیځو هیوادو د سفارتونو چارواکي هم وهڅول چې له کابل نه په برتانوي الوتکو کې پېښور ته لاړ شي، او هغوی همدغسې وکړل. په کابل کې د شوروي اتحاد او ترکیې سفارتونه پاتې شول. تر ډېره اندازه د دغه همفریز په کوښښونو د امیر حبیب الله رجیم بین المللي حیثیت و نه موند.

ښاغلي زماني چې زما په اړه دغه لیکنه کړې په اصل کې له شخصي نظر نه کړې ده. ما په یوه مجلس کې د ده نیکه په هغو الفاظو یاد کړئ و، چې د مخه يې ذکر شوئ دئ. ما داهم ویلي و، چې د خپلواکۍ په جګړه کې څلورمه جبهه نه وه، خو دی ټینګ دئ چې څلورمه جبهه وه او سروالي يې هم د ده نیکه کوله. دا بل څه نه بس د افغاني تاریخ مسخ کول دي. دی دا هم خیال کوي، پاچا امان الله، چې د ده نیکه يې، چې د امیر حبیب الله په وخت کې، په کومې جنایي موضوع کې بندي شوئ و، له محبس نه ازاد کړي، او د اعتبار او حیثیت خاوند کړئ و، سپېڅلئ او له انتقادو نه اخوا دئ. دی په دې نه پوهېږي، هیڅ انسان- پاچا وي، یا پیر یا ولي-سپېڅلئ او له انتقاد نه آخوا نه دئ. د معاصر مهال په دولتونو کې، هغه هم د پاچا امان الله په شان، چې په خپله خوښه يې حکومت کاوه. سیاستونو او چلندونه په اساسي ډول مهم دي، په دې چې هغه په ټول ولس اثر کوي، او که يې وتوروي، دهغو په وړاندې غبرګونونه ښیي. دوی په واقع کې په دغسې موضوعګانو کې د خپل وخت قاضیان دي، او دا د تاریخپوه دنده ده، چې دغه ټول څه په نظر کې ونیسي، او هغه په افاقي ډول د هغه وخت د لیکنو پر بنسټ شرح او بیان کړي. سیاسي تاریخ په حقیقت کې همدغه وي. ما په خپل کتآبګوتې کې، د پاچا امان الله په اړه دغه ټول په نظر کې نیولي، خو ښاغلئ زماني دا ټول هسې " د انګریزانو د فتنو نه ډک تبلیغات" ګڼي. دي چې د امان الله له " دورې سره بې کچې مینه او تنده" لري، له دې نه عاجز شوئ چې د هغو درک وکړي.

نو د ده په اړه زما هغه وینا سمه ده، چې د مخه مې په همدغې لیکنې کې کړې، او هغه دا چې " د ښاغلي زماني د ژوند فعاله برخه په مخالفت، ضدیت، پټو فعالیتونو او ګوندي مبارزو کې تېره شوې، نه په طبي او علمي کارونو کې." ده د همدغه فکر له مخې، زما په اړه له تومتونو، کترو او بې بنسټه حکومونو نه ډکې لیکنې هم په پښتو او هم په فارسي کې په افغان-جرمن ویبسایټ کې خپرې کړې. ده په دې هم بسیا نه ده کړې، او هغه يې بیا له یو څو ورته لیکنو سره یو ځای چاپ کړي او یو وخت بل وخت يې په غونډو کې ویشي. دی خیال کوي چې دا هم ګوندي مبارزه ده او دی چې په هغې کې مهارت لري، نوم به وګټي. له ده نه چې له لیسانس نه پورته تصدیق په لرلو سره ځانله ډاکټر وايي، داسې توقع کېدله چې د ډاکټر په شان چلند وکړي، خو دی له دغسې چلند سره روږدئ نه دئ، او هغه يې لا په تکلیف کوي. له همدې امله وه چې ده دغې موضوع ته د پوهې د شاګرد په څېر و نه کتل، او ډنډوره يې ترېنه جوړه کړه. البته هر څوک حق لري چې د هرچا په لیکنې انقاد وکړي او

(c) ketabton.com: The Digital Library

نیمګړتیا یې، که لري، په ګوته کړي، خو لیکني یې باید په سویه او د جامعې له نظر نه وي، نه له شخصي نظره. او په هر حال کې په نظر کې ولري چي دا د اجتماعي اخلاق تقاضا ده. خو ښاغلئ زماني په دغسې لیکنې کي پاتي راغلئ، او له لیکنو او د هغو له خپرونو نه یې واضحه ده چي دي یو پروپاګندچي ماوست دئ.

په پای کې به وویل شي چې ننداره ایزي لیکني به کله کله، هغه هم د لنډي مودې له پاره، له تاوده هرکلي سره مخ شي، خو هغه به په تېره چې د شخصي غرض له مخې وي، نه دا چي تنویر ونه کړي، تېرایستل به وکړي. څوک چي په ارادي ډول د واقعیت پر خلاف لیکنه کوي، په اصل کې خپل ځان بې اعتباره کوي. نو که څوک غواړي تنویر وکړي، ورته ښایي چې لیکني یې د ثقه شواهدو او معقولو دلیلونو له مخې وي، نه د بې بنسټه حکمونو او شخصي غرضونو له مخي، لکه د ښاغلي زماني چي دي.

اوس نو د هغه کوم خواخوږې ته ښایي چي ورته ووایي چې ګوره اول زده کړه، بیا کوزده کړه، او تل رښتین اوسه، او دا چي دا یوویشتمه پېړۍ ده، او په دغې پېړۍ کې د تاریخپوه جان لوکاس په نظر " اوه! نور نو د تاریخپوه دندې اسانې نه دي. د ډېرو دلیلونو له مخې، د دغه حال په ګډون چي نور نو خلک- تعلیم کړئ وي یا نه وي، ساده نه دي." (۲۴)

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهمه برخه

د ښاغلي سيستاني د ليکنو په هکله

ښاغلئ کانديد اکاديميشن محمد اعظم سيستاني د ښاغلي زماني د ليکنو تر اثر لاندي له وطنوالو نه وغوښتل چي د پاچا امان الله په اړه زما کتابګوټئ له خپل ليست نه وباسي، ياني ويې نه لولي. ښاغلئ سيستاني به د ښاغلي زماني په شان زما دغه کتابګوټئ د " انګرېزانو له فتنو نه ډک تبليغات " ګڼلي وي، چي په يوويشتمي پېړۍ او هغه هم په لوېديځي نړۍ کې يې دغسي چنګيزي ډول حکم صادر کړئ دئ. له دې امله د ده د ليکنو په اړه يوه لنډه ليکنه لازمي ښکاري. څنګه چي په تيرو پاڼو کي مي دا تثبيته کړه، چي د پاچا امان الله د سقوط په نامه پاڼي د اروابناد منشي علي احمد ليکنه ده، نه د برتانوي هند د سفارت د سکرتر محبوب علي. د هغې په اړه دلته څه نه وايم. دغومره بيا وايم چي هغه وخت چي پاچا امان الله له کندهار نه د کابل په نيت غزني ته رسېدلئ و، او دغه پاڼي د هغه د دغه سفر په اړه دغسي دقيق مالومات ورکوي، چي په نورو ليکنو کې نه ليدل کيږي. او دغه وخت په کابل کې د برتانوي هند سفارت تړلئ او چارواکي يې، د محبوب علي په ګډون، له افغانستان څخه وتلي وو، د ده لپاره ممکنه نه وه چي دغسي ليکنه وکړي، په داسي حال کي چي اروابناد منشي علي احمد له پاچا سره ملګرئ و. په دې ډول د سيستاني دغه وينا له اصلي موضوع سره هيڅ تړاو پيدا کولی نه شي، او هغه د ده د خپل ذهن محصول کيږي.

لا عجبه داده چي ښاغلي سيستاني په خپلې دغې ليکنې کې زما يو بل کتابګوټی " سطحي " ګڼلئ، په نامه د افغان، افغانستان و مختصري از کوشش هاي افغان ها براى تشکيل دولت در هندوستان، فارس و افغانستان. دغه کتابګوټی په ۱۹۷۸ کي د کابل پوهنتون، د ادبياتو د پوهنځي له خوا خپور شوئ دئ. د ده دغه حکم اول د بحث له موضوع سره هيڅ ارتباط نه لاره. دی په دې نه پوهيږي چي دا دعلم او منطق مخالفه طريقه ده، چي غواړي تاسي د خپلي موضوع په اړه هغه څه وليکئ، چي ورسره ارتباط ولري. د لا وضاحت لپاره به ووايم چي که تاسي په لابراتوار کي له هايدروجن او اکسيجن سره کوم بل عنصر ګډ کړئ، اوبه تر لاسه کولی نه شئ. داسي هم که تاسي په خپل انترنتي پيغام کې يو تورئ کم يا زيات کړئ، پيغام به مو هدف ته و نه رسيږي. په اجتماعي موضوع ګانو کي هم د دغه اصل رعايت حتمي دئ. تاريخ خو له هغه نه پرته تاريخ کېدی نه شي. تاريخ په اصل کې د تيرو انساني پيښو بيرته رغونه ده او تاسي نه شئ کولی چي ټولي تيري شوي پيښي له سره ورغوئ، خو په هغه حال کې چي په هغو کي انتخاب وکړئ، او هغه يې بيرته و رغوئ چي، په موضوع پوري مربوطي، مهمې او تمثيل کوونکي وي، او بيا پيښي د عليت د فارمول له مخې شرح او بيان کړي. په دې ډول د

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیکونکي پوهه، تجربه او د څېړني طریقه په تاریخ لیکنه کي اساسي اهمیت لري. ښاغلئ سیستاني د ښاغلي زماني په شان په خپله لیکنه کې هغه څه ننه باسي چي زړه یې غواړي، او له خپلي لیکني څخه ګډوله جوړوي. دغسي لیکنه به ادبیات یا بل څه وي، نه تاریخ، په خاص ډول چي منابع یې ثقه او د باور وړ نه وي، لکه د ښاغلي سیستاني راتلونکي لیکني چې همدغسي دي.

ښاغلي سیستاني د خپل ذهن په حکم زما افغان و افغانستان کتابګوتئ "سطحي" ګڼي، بې له دې چي محتویات او منابع یې په نظر کې ونیسي. زه عادت نه لرم خپل اثار وستایم، خو دلته مجبور یم ووایم چې زما دغه کوچنی اثر د اصلي منابعو له رویه کنبل شوئ دئ. د یوې برخې ذکر یې دلته لازمه ګڼم.

ښاغلئ سیستاني د ساموېل بیل (Samuel Beal) او ستاني جولي ین (S. Julien) ترجمې نه دي لیدلي چې د نامتو چینایي زایر، شون چونګ (زوکړي کال ۲۰۳ زېږدي)، مشهور په هیون تسانګ اثر یې په انګلیسي اړولئ، وروستي دېرش کاله په هندوستان، شمالي، مرکزي او شرقي افغانستان کي ګرځیدلئ او په خپل اثر کي یې د افغان نوم په اپوکین

(O-Po-Kien) یاد کړئ.

ما په خپل دغه کتابګوتي کې د ساموېل بیل (۱۸۸۸) له متن نه په استفادې سره د سر پرسي سایکس (Sir P. Sykes) یو غلط اقتباس هم سم کړئ، چي هغه د بامیان د خلکو په اړه دئ. ما ته د دواړو ترجمو په لوستلو سره مالومه شوه، چي د پروفیسر بیل په ترجمه کې د اپوکین یاني افغان کلمه ترجمه شوې نه ده. دغه نوم د پروفیسر جولي ین په ترجمه کې ترجمه شوئ، چي هغه وروسته د لرغوني هند په نامه د ایلیکزاندر کننګهم د اثر اساس شوئ دئ، او هغه په ټینګه ویلي چي: " زه نزدې ډاډه یم چي د اپوکین له نامه نه د شون چونګ مقصد افغان و."

داسي هم ما په هند کې د لودي او سوري سلطنتونو بیان د اصلي منابعو پر بنسټ کړئ دئ، لکه چي د ګورګانو په وړاندي مي روښاني غورځنګ شرح او بیان کړئ دئ. د همدغو منابعو پر بنسټ په دغو فصلونو کې دغسې بصیرتونه او نظرونه وړاندي شوي دي، چي ممکن په ډیرو لویو اثرونو کې و نه موندل شي. په فارس یا اوسني ایران باندي د هوتکو حاکمیت هم د دغسي اصلي منابعو له مخې او په دغسې دقیق ډول تهیه شوئ چې حتی یو ایراني تاریخپوه ستایلئ، په داسي حال کې چې ایراني لیکوالان په عمومي ډول په فارس باندي د افغانانو غلبه "فتنه افاغنه" بولي. د دوی پرخلاف د ایران تاریخپوه داکتر یوسف متولي حقیقي د افغانستان او ایران په نامه په خپل اثر کې زما کتابګوتئ په دغه ډول یاد کړئ دئ: " محمد حسن کاکړ، مؤرخ افغاني، کتاب

(c) ketabton.com: The Digital Library

خود را در دو فصل و بیست و یک گفتار و با استفاده از منابع فارسي و اروپایي تالیف کرده است. فصل اول این کتاب با عنوان افغان و افغانستان و مربوط به تاریخ سیاسي و تمدن افغانستان تا هجوم چنگیز را و فصل دوم با عنوان افغان ها و تاسیس دولت در تاریخ سیاسي افغانستان را بعد از حمله مغول تا پایان حکومت امیر عبدالرحمن خان مورد توجه قرار داده است. مؤلف که استاد تاریخ معاصر افغانستان در دانشگاه کابل بوده درین کتاب خود گوی سبقت را از سایر مؤرخان پشتون گرا ربوده و درین راستا حاضر نه شده است که از کلمه ایران در کتاب خود استفاده کند، بلکه ازان تحت عنوان فارس یاد کرده است. مهمترین ویژه گي مثبت این کتاب ارایه دقیق منابع و مآخذ است، که باین شکل در کمتر کتب مؤرخان افغاني به چشم میخورد." (۲۵)

زما د همدغه کتابگوتي اول څپرکۍ په ۴۰ مخونو کې د افغان، افغانستان یا د افغانانو هویت او د هغو استوګنځي ته وقف شوئ. دا هم د اصلي منابعو پر بنسټ ۳۷ کاله دمخه تهیه شوئ، چي ځیني یې افغانانو ته نوي، او ښاغلی سیستاني به ترې خبر هم نه وي. خو دی سره له دې هم دغومره زړه ور دئ چي زما دغه کتابګوټئ "سطحي" وګڼي او لوستونکو ته وښيي چي دی په دغسي موضوعګانو کې متخصص دئ. دی به په دې خبر هم نه وي چي دغه کتابګوټئ زما د نوي اثر (۲۰۱۱) پښتون، افغان، افغانستان مهم ماخذ دئ. ښاغلئ سیستاني خیال کوي چي دی د کتاب پېژندنې متخصص دئ، او لوستونکي دي دا د یوه واقعیت په توګه وپېژني، خو کاشکي دا واقعیت وای. د تاج التواریخ په اړه د ده له تبصرې نه ښکاره ده چي دی د اصلي او جعلي کتاب تر مینځ توپیر کولی نه شي. د ده دغه تبصره یا لیکنه د مخه په افغان-جرمن ویب سایټ کي خپره شوې په نامه د سیمای امیر آهنین، امیر عبدالرحمن خان، در تاج التواریخ.

دغه کتاب زما د ژوند په نامه امیر عبدالرحمن ته منسوب، خو تنظیم کوونکي او انګریزي کوونکئ د هغه سرمنشي، سلطان محمد، و. لومړی ټوک یې د افغانستان د داخلي انکشافاتو په اړه او دوهم ټوک یې، په ډېره اندازه، دباندنیو اړیکو او په خاص ډول د سرحدونو د ټاکل کېدلو په اړه دئ. دغه کتاب بې له کوم شک نه د برتانویانو په لاس جعل شوئ. د دغه جعلتوب په اړه به زه وغږېږم. ښاغلي سیستاني دغه اثر په انګلیسي نه دئ لوستئ. ده د هغه ژباړه د تاج التواریخ په نامه په فارسي لوستلې ده. د کتاب تر لوستلو د مخه ده باید مالومه کړې وای، چې د هغه ژباړوونکئ او خپرونکئ څوک دي. نامتو تاریخپوه پروفیسر اي. اچ. کار په خپل کوچني، خو په لویدیځ کې ډېر یاد کتاب، تاریخ څه ته وایي، په نامه، وایي چي تاسي پخوا له دې چي د تاریخ په اړه کوم اثر لولئ، باید معلومه کړئ چې لیکونکئ او خپروونکئ یې څوک دئ. (دغه کتاب، په همدغه نامه، زما په ژباړې، د کابل پوهنتون د ادبیاتو د پوهنځي له خوا په ۱۹۷۰ کال کې خپور شوئ دئ). ښاغلي سیستاني د تاج التواریخ د لوستلو په وخت کې دغه کار نه دئ کړئ، په داسي حال کې چي نه یې مترجم او نه یې د خپرونکي نوم او نه هم د سلطان محمد نوم پکې ذکر شوئ دئ. په دوهم ټوک کي یې دغومره ویل شوئ چي " بفرمایش عالي

(c) ketabton.com: The Digital Library

جناب مجدت انتساب شیخ الهي بخش و محمد جلال الدین صاحبان لاهوري سلمهما الله تعالی تاجران کتب بازار کشمیر لاهور بطبع اسلامیه لاهور بزیور طبع آراسته گردید." دغه دوه تاجران څوک وو، مالومه نه ده. دا هم مالومه نه ده، چي دوی دغه ترجمه په خپل نوښت یا د چا یا مقام په سپارښتنه او لګښت چاپ کړې ده. دغو تاجرانو څه علاقه لرل، چي دغه کتاب په ډېر شمېر چاپ کړي، په دغومره شمېر چې په افغانستان کې تر دې نژدې وخت پوري په دوکانونو کې لیده کېده. دا خو به هر چا ته مالومه نه وي، چي هغه په یوه وخت کې په لاهور، بمبیي او مشهد کې بازارو ته عرضه شوئ و. فارسي یې هم روانه، ساده او د بیان طرز یې هم په سویه او قانع کوونکئ دئ، او په ښاغلي سیستاني تر دې حد پورې اثر کوي، چې په خپلو خاصو عباراتو او افادې سره هم دغه کتاب، او هم د هغه لیکونکئ، یاني امیر عبدالرحمن، ډېر ستایلئ او د کورنۍ اوسنیو منسوبانو ته لا توصیه کړې، چې هغه خلکو ته معرفي کړي. د ښاغلي سیستاني خپل عبارات مې په یاد نه دي، خو دلیکنې روحیه یې همدغسي وه. په دې ډول دی د خپلي لیکني له مخي د برتانوي هند د حکومت د تبلیغاتو ښکار شوئ دئ.

د تاج التواریخ د جعلتوب کیسه دا ده، چي منشي سلطان محمد د هغه انګریزي لومړنی متن، په لندن کې، جان میري خپرونکي موسسې ته د چاپ لپاره وسپاره او پخپله پنجاب ته ستون شو، چي اصلي استوګنځی یې و. په لندن کې حکومتي برتانویانو په دغه وخت کې خپل خاص مطالب د هغه په دوهم ټوک کې ځای کړل. ما دغه جعلي توب په لندن کې، د ډاکټرۍ شهادتنامې ته د څېړنې په مهال کشف کړ. دغه کشف هغه وخت ښه یقني شو، چې ما د برتانوي هند حکومت د پوځ اعلی قوماندان، مشهور لارډ کچنر، هغه راپور وموند، چې په کال ۱۹۰۳ کې یې وایسرای لارډ کرزن ته استولئ او پکي ویلي و چې: " دهغه وروستۍ برخه په انګلستان کې جعل شوې ده." د " وروستۍ برخه" نه د هغه مطلب د امیر عبدالرحمن زما ژوند دوهم ټوک دئ، چي د تاج التواریخ دوهم ټوک کېږي. په دې اړه ما نور تاییدي نوټونه هم وموندل، چي هغه ټول مې په خپل تیسس کې راوړي. دغه تیسس په انګریزي کې زما لومړی اثر شو، چي د امریکې د تکساس دولتي پوهنتون په ۱۹۷۹ کې خپور کړ، په نامه 'د افغانستان ټولنه او حکومت د امیر عبدالرحمن په واکمني کي'.

ښاغلي سیستاني دغه اثر لوستلئ نه دئ. دی په انګریزي نه پوهېږي. ده به زما هغه بل اثر هم لوستئ نه وي، چي هغه په ۲۰۰۲ کي په هالینډ کې د برل خپروونکي مؤسسې له خوا خپور شوئ، په نامه د افغانستان سیاسي او دیپلوماټیکي تاریخ، د امیر دوست محمد له مړینې نه د امیر عبدالرحمن تر مړینې پوري. د برل مؤسسه یوازي اختصاصي آثار خپروي. په دغه اثر کې د امیر شیرعلي او امیر عبدالرحمن داخلي او باندني سیاستونه او په خاص ډول د ډیورانډ توافق لیک په تفصیل بیان شوئ. دغه اثر به د محترم نسیم سلیمي په ژباړه، د علامه رشاد د خپرندویه ټولني له خوا په نږدې راتلونکي کي خپور شي. ښاغلي سیستاني که په پښتو

(c) ketabton.com: The Digital Library

کي دغه بل اثر هم لوستلئ وای، د جعلي تاج التواریخ تر اثر لاندي به نه وای تللئ. دغه اثر د ډیورانډ د کرښي په اړه، د دغي کرښي د دواړو خواوو لیکوالو، د نومیالي مشر افضل خان لالا په ګډون د مقالو ټولګه ده چي د ښاغلي زرین انځور په مشري، د افغانستان د کلتوري ودي ټولني له خوا په ۲۰۰۷ کي خپره شوې، په نامه د ډیورنډ، د واحد ملت د بېلتون کرښه. په دغه اثر کي د ډیورنډ کرښي په اړه زما اوه نوي مقالې هم نیول شوي دي. دا اثر په پښتو کي د دغي موضوع په اره یو بېسارئ، مهم انتقادي اثر دئ. که ښاغلي سیستاني دغه اثر هم لوستئ وای، د برتانوي هند د حکومت د تبلیغاتو ښکار به شوئ نه وای، هغه هم په دغسي موضوع کي، چي افغانانو ته حیاتي اهمیت لري. له همدې امله به وي، چي د ده له لیکنو نه واضحه ده چي د ده په نظر که افغان حکومت او خلکو دغه کرښه په رسمي ډول وپېژندله، له پاکستان سره به د دوی ستونزي پای ته ورسیږي. واضحه ده چي په دغه نظر سره دی د افغانستان په اړه د پاکستان د نقشو درک کولی نه شي، که څه هم ځان نیشنلست ګڼي. دی دغه تناقض ته هم ملتفت نه دئ.

په پاي کي به وویل شي، چي امیر عبدالرحمن د تالیف دغه جعل هم د برتانوي هند ، او هم وروسته د پاکستان په ګټه او د افغانستان په تاوان تمام شوئ، چي د ستالین هغه وینا را یادوي، چي "ښه دپلوماسي د یوې فرقې کار کوي."

د ښاغلي سیستاني بله خاصه داده چې د خپلو لیکنو د سرچینو ثقه توب هم په نظر کې نه نیسي، او لیکل هم ډېر کوي. دی خیال کوي، چې ډېر لیکل یو څوک د علم لوړي درجې ته رسوي. په دې اړه به هم یوه بېلګه وړاندي کړم. شاوخوا پنځه ویشت کاله دمخه ده، د دعوت په مجله کې، په یوې لیکني کې ویلي و، چي "... از پوهاند هاله و پوهاند داکتر حسن کاکر، استادان پوهنتون کابل، باید پرسید که هر دو هنګام خروج از کشور دستګیر و به زندان پلچرخی سپرده شدند، چه ها که ندیدند از شکنجه و توهین و هتک حرمت وغیره. و اګر فشار نامه هاي پیهم سازمان عفو بین المللي، به ادرس ریاست جمهوري و اعضای شورای انقلابي و غیره ارګان هاي ذیربط نمیبود، خدا میداند که چه شري به روزګار شان می اوردند." په هغه وخت کي یوه درانه دوست رانه وغوښتل، چي د دغي غلطۍ د اصلاح لپاره یو څه ولیکم، چي زه یې له وطن نه په بیرون وتلو کي نه، بلکه وروسته په کابل کې ونیولم. ما وویل چې خیر دئ، دا کومه غټه موضوع نه ده، او ښاغلئ سیستاني به خپله تېروته سمه کړي. خو دی سره له دې هم په دغه فکر کي دئ او تېر کال یې خپله دغه لیکنه په افغان-جرمن ویب سایټ کي خپره کړه، او له نورو لیکنو سره یې په ګډه چاپ کړه. ښاغلي سیستاني څنګه دغه موضوع نه ده هېره کړې، او په هماغه شکل یې بیا یاده کړې؟ ده به شاید غوښتل وښیي چي کاکړ له اجازې پرته له وطن نه وته، او مقاماتو ونیوه او بندي یې کړ. ما په بل ځای کي نه دي لوستلي، چي زه له پوهاند هاله سره یوځای د وتلو په حال کې نیول شوئ او بندي شوئ وم. څنګه چي ښاغلئ سیستاني د پرچم په رجیم کې د انقلابي شورا د رئیسه هیئت

(c) ketabton.com: The Digital Library

غږئ و، دغه جعلي خبر به ده ته له رسمي منبع نه رسېدلئ وي. پرچمي چارواکو هم د نورو کمونستي رجيمونو د چارواکو په شان، خپلو ادارو ته د خپل خاص نظر له مخې خبرونه تهيه کول او رسول. په دغه حال کې د سيستاني وظيفه وه چې په دې اړه ځان ډاډه کړي، او د تاريخپوه په صفت ځان متيقين کړي، خو ده دغه کار تر اوسه هم نه دئ کړئ.

حقيقت دا دی، چې خادستانو زه د پوهاند هاله له نيول کېدو نه شاوخوا يوه نيمه مياشت وروسته په کابل ښار کې ونيولم. زه يې ځکه بندي کړم، چې ما د نورو استادانو په ملگرتوب د رجيم او شوروی يرغل په مخالفت، په د ننه، په خاص ډول په پوهنتون کې فعاليت کاوه. دا اسان کار نه و. خو موږ استادانو او محصلانو د عمومي اتحاديې د تنظيم له مخې ورته ملا تړلې وه. په پوهنتون کې د رجيم پر ضد نوري اتحاديې هم فعالې وې، چې د دغو ټولو په اړه مي په خپل نوي اثر- د افغان شوروي جگړه کې يوڅه ليکلي دي. زموږ د اتحاديې د سر مسئول کسان- اروابناد پوهاند فضل ربي پژواک، پوهنوال ډاکتر محمد عثمان روستار تره کي، ډاکتر محمد طاهر هاشمي، او ډاکتر عبدالله او زه وم. د نويو غړو په جلب سره موږ، د مصئونيت په خاطر، يو بل نه خبرول. محترم ډاکتر هاشميان زما په بلنه د اتحاديې غړئ شو. ده بيا د خطر په منلو سره د اتحاديې تبليغي پاڼې، چې محترم روستار ليکلې، د کوم معتمد شاگرد په وسيله ځينو سفارتونو ته رسولې. په مجموع کې زموږ د اتحاديې غړي ډېر شوي وو، او موږ فيصله وکړه، چې لس يا دوولس ورځې وروسته په پوهنتون کې مظاهره پيل کوو، او د ښار په لور به ځو، خو د هغه تر مخه يې ډاکتر روستار او شکرالله کهگدای او زه بندي کړم. زموږ په بندي کېدلو سره د پوهنتون يو شمېر استادان او محصلان له وطن نه ووتل، چې له احتمالي خطر نه بچ وي. خو خاد زموږ له اتحاديې نه خبر نه و، او موږ چې يې ونيولو، په پوهنتون کې د رجيم او يرغلگرو پرضد وينا وو، او فعاليتونو له امله وو. زه يې له دې امله هم د سترگو اغزي وم، چې په ۱۹۸۱ کې د پوهاندۍ علمي درجې ته رسېدلئ وم. سره له دې چې خاد د علمي شورا خپلو پرچمي غړو ته هدايت کړئ و، او يو غبږ گوندي پوهاند يې هم هڅولئ و، چې زه بايد ترفيع و نه کړم. د پوهاندۍ لپاره زما اثر هم د افغان- انگليس دوهمي جگړې په نامه د خاد لپاره پارونکئ و. ځنگه چې دغه اثر د ارشيفي پاڼو پر بنسټ يو مستند اثر و، او ځنگه چې دغه وخت په علمي شورا کې پرچمي غړي په اقليت کې وو، هغه ومنل شو. زما د ترفيع موضوع دغومره جدي شوه چې د پوهنتون رئيس، اروابناد عزيزالرحمن سعيدي، د معمول پرخلاف، د عالي شورا سروالي پخپله وکړه. د صدارت په بندي خانه کې د " امين ناخدا" په نامه مستنطق راته وويل چې ستا د پوهاندۍ په ترفيع کې له موږ نه پوښتنه وشوه، خو موږ ځواب ورکړ، چې دا ستاسو خپل کار دئ. زما دغه اثر په ۱۹۸۹ کي په پېښور کې د محاذ اسلامي د تنظيم له خوا په فارسي، او پښتو ژباړه يې د محترم افضل ټکور په زيار وروسته خپره شوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پوهاند هاله او زما په اړه د ښاغلي سیستاني لیکنه له یوه بل اړخ نه هم د حیرانی وړ ده. دی له موږ نه د " باید پرسید" حکم کوي، او دا دغسي حکم دئ چې د پولیس آمر يې په جرمي عمل تورن نه کوي، نه له عالم او استاد نه، هغه هم له پوهاندانو څخه. په دې اړه دغومره وایم چې دا به د ښاغلي سیستاني په ګټه وي چې د ادابو د سلوک یو کورس ولولي.

ښاغلئ سیستاني په تاریخپوه یادیږي، او دا خو د یوه تاریخپوه وظیفه ده چې لیکني يې په واقعیتونو او د ثقه شواهدو پر بنسټ وي، خو د ده لیکني کاشکي دغسي وای. دغي لیکني ته يې ځیر شئ، چې په افغان-جرمن ویب سایټ کې د ۲۰۱۴ کال د دسمبر په ۱۳ مه کړې ده، او ویلي چې افغانستان " ... از زمان شاه شجاع تا امیر حبیب الله خان (۱۸۰۹-۱۹۱۹) در سیاست خارجي خود مستقل نبوده است، و بدون اجازه انگلیس نمیتوانست با هیچ کشور دیگر روابط دیپلوماتیک داشته باشد. به کلام دیگر افغانستان یک کشور تحت الحمایه و زیر نفوذ سیاسي انگلیس بوده است."

ښاغلي سیستاني په دغو دوو جملو کي درې غلطۍ کړي دي:

یوه غلطي يې داده " ... تا امیر حبیب الله خان ...۱۹۱۹" ده. د تا امارت امیر حبیب الله خان ۱۹۰۱ کیږي، نه ۱۹۱۹. په داسي حال کي چي د لیکونکي مطلب تا اخیر امارت امیر حبیب الله، یا ۱۹۱۹ دئ.

دوهمه غلطي يې دا ده چي په کال ۱۸۰۹ کي شاه محمود پاچا شوئ وو، نه شاه شجاع. شاه شجاع اول ځل په ۱۸۰۳ کي پاچا شو او دوهم ځل د افغان – برتانوي هند په لومړئ جګړه کي په واک رسول شوئ و.

د ښاغلي سیستاني ډېره غټه غلطي دا بله ده چي د ده په فکر افغانستان د ۱۸۰۹ نه تر ۱۹۱۹، یاني د یوې پېړۍ نه اوږدې مودې پوري " ... یک کشور تحت الحمایه و زیر نفوذ سیاسي انګلیس بوده است." د هغه چا لپاره چي ځان د افغانستان "تاریخپوه" ګڼي، دغسي غلطي د هغه ټوله پوهه تر سوال لاندي کوي.

حقیقت دادئ چي افغانستان د ستر احمد شاه نه د افغان – برتانوي هند تر دوهمي جګړې پوري، د افغان – برتانوي هند د لومړۍ لنډې جګړې دورې نه پرته، پوره خپلواک هیواد و، او له هغه نه وروسته تر ۱۹۱۹ پوري د افغانستان یوازي باندنۍ اړیکې د برتانوي هند د حکومت له خوا تر سره کېدې. افغانستان په دغې دورې کي هم د چا مستعمره نه و.

ددغي موضوع لنډه شرح لازمي ښکاري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هند برتانوي حکومت نه دغومره ساده، او نه دغومره سرټنبه و، چې له افغانانو سره په جنګ کې د خپل پوځ له تباه کېدلو نه وروسته دغه هیواد تر خپل نفوذ لاندي ساتلی وشي. د هغه لپاره یې په افغانستان کې د نفوذ د ساتلو میکانیزم او وسایل هم نه لرل. که ښاغلئ سیستاني غواړي د معاصر افغانستان تاریخپوه وي، ورته لازمه ده چې په دې اړه د تاریخ یو کورس ولولي.

په هر حال امیر دوست محمد هغسې چې په خپلې لومړنۍ لنډې واکمنۍ کې د خپلواک افغانستان واکمن و، په دوهمې اوږدې امیرې کې یوویشت کاله هم خپلواک و. هغه لا په ۱۸۴۸ کې یو پوځ د خپل زوی، سردار محمد اکرم، په قوماندانې هند ته واستاوه، چې د سیکانو د واکمن، رنجیت سنګه، په مصلحت له برتانویانو سره وجنګېږي. رنجیت سنګه امیر ته د پېښور د ورکړې وعده ورکړې وه. په ګجرات کې جنګ وشو، خو برتانوي پوځ دغه ګډ پوځ مات کړ، او بل کال (۱۸۴۹) یې پېښور هم ونیوه. د امیر دوست محمد خان په دوره کې له برتانوي هند سره یو تړون په ۱۸۵۵ او بل یې په ۱۸۵۷ هم لاسلیک شو. خو هغه دواړو برابرو خواو لاسلیک کړ، او هرې خوا د بلې خوا دوست، خپل دوست، او دښمن خپل دښمن و باله. د دوهم تړون له مخې افغانستان ومنله، چې د برتانوي هند یو مسلمان تبعه، نه کوم انګلیس چارواکئ، به په کابل کې د وکیل په نامه ځای پر ځای وي. د هغه وظیفه په اصل کې د خبر لوځې وه، چې خپل حکومت ته د روسیانو په باره کې خبرونه مخابره کړي. په دغه وخت کې برتانویان په هند کې له یوه ستر پاڅون سره مخ شول، چې شاوخوا د یو میلیون پاڅوونکو په وژلو سره یې وځاپه. له هغه وروسته و، چې د برتانیې حکومت د هند اداره په خپل لاس کې ونیوله.

د برتانوي هند حکومت له امیر دوست محمد سره د افغانستان په بیرته متحد کولو سره مرسته هم وکړه. کندهار او هرات دواړه، چې کلونه کلونه په خپل سر شوي، او سروالان یې، که څه هم د هغه وربرونه وو، د فارس د حکومت تر تاثیر لاندي شوي وو، د برتانوي حکومت د وړیا پیسو او وسلو په مرسته، په عالي تدبیر او بې له جنګ نه، بیرته له مرکزي حکومت سره یو موټي کړل، او د خپل برې په پای کې د ستر امیر په لقب، له یوویشت کلونو واکمنۍ نه وروسته په کال ۱۸۶۳کې په هرات کې وفات شو.

د امیر دوست محمد په دوهمې واکمنۍ کې د نائب امین الله لوګري، او د محمد شاه بابکر خیل لغماني نه پرته بل مهم کس له مینځ نه وړل شوئ نه دئ. یاغې ټګاو هم په پوځې قوت سره ارام کړل شو. امیر دوست محمد په ولسي ډوله اداره سره په ډېر ښه نوم یادېده. که چا ظلم او تېری کاوه، ورته به ویل کېده، چې د امیر دوست محمد له عدالت نه خبر نه یې. دی به په اس سور له خپل منشي سره د کابل په کوڅو کې ګرځېده، د عارض شکایت ته به یې په ځیر غوږ نیوه، او په اړه به یې منشي ته هدایت ورکاوه. ستر امیر په خپلې دوهمې واکمنۍ کې د اموي کورنۍ مؤسس خلیفه معاویه سره پرتله کېدی شي. په داسي حال کې چې د قریش واکمني

(c) ketabton.com: The Digital Library

کورنۍ ته منسوب معاویه د شام له ولایت نه ځان د خلافت درجې ته ورسوه، محمدزي دوست محمد، چې مور يې د کندهار د سپاه منصور قزلباشه وه، او دی د درویشتو ناسکه وروڼو تر ټولو کشر وو، اول د سدوزي واکمنو، او بیا د خپلو مشرو وروڼو په وړاندي له اوږدې مبارزې نه وروسته په خاص تدبير سره ځان د افغانستان واکمنۍ ته د امیر په نامه ورسوه. امیر افغانستان ته په لږو حکومتي عوایدو، او له تشدد نه پرته، په ښې اداري سره او د ټوټه شوي هیواد، په بیا متحد کولو سره غټې خدمتونه وکړل، خو افغانانو د هغه د خدمتونو درناوی نه دئ کړئ، او د هغه وخت شرایط يې هم په نظر کي نه دي نیولي. اوس حتی د تاریخپوه په نامه، ښاغلئ سیستاني لا د هغه وخت افغانستان د " انګلیس تحت الحمایه" هیواد بولي او په خپله هغه، بې له دې چي نوم یې واخلي، د برتانوي هند تر نفوذ لاندي ګنې.

که د ښاغلي سیستاني حکم رښتیا وای، برتانوي هند به ولي د افغانستان د لاندي کولو لپاره د جنرال رابرټس په قوماندانۍ یرغل کاوه؟ حقیقت دا دی چي افغانستان د افغان-انګلیس تر دوهم جنګ پوري د ښاغلي سیستاني د حکم پرخلاف " ... یک کشور تحت الحمایه و زیر نفوذ سیاسي انګلیس" نه و، او امیر شیر علي دغسي واکمن نه و، چي د افغانستان باندنی سیاست دوی ته وسپاري، او د دوی یو انګلیس الاصله سیاسي استازئ په کابل کي ومني، نتیجه جنګ او د کابل اشغال، او په مزار کې د امیر وفات شو، خو په کابل کې د برتانوي هند سیاسي استازي، کوګناري له خپلو چاراوکو سره په یوه ملي پاڅون کې ووژل شو، او کابل بیا اشغال شو. وروسته د دوی پوځ د کندهار په میوند کې د غازي محمد ایوب په مشرۍ، د افغانانو په زور په غوڅه مات شو. په کابل کي د برتانوي هند چاراوکي د دوي له دوهم یرغل نه وروسته په دې لټه کي شول، چي افغانان د دوی په خوښه کوم افغان د امیر په نامه په شمالي افغانستان کې د امیر په نامه ومني، او پخپله له افغانستان څخه په شا شي. دوی په دې کې هم پاتي راغلل. حتی سردار عبدالرحمن هم، چي په سمرقند کې له یوولس کاله کډوالي وروسته نه افغانستان ته ستون شوئ و، اول د دوی شرایطو ته غاړه نه ایښوده. په خان اباد کې، چیرته چې هغه له سمرقند نه ځان رسولئ و، د برتانویانو د دوی افغان قاصدانو له لاري د خپل نیکه د وخت افغانستان واکمني غوښتله. برتانویانو قندهار له افغانستان څخه جلا تر خپل نفوذ لاندي نیولئ وو، خو سردار عبدالرحمن چي د میوند فاتح، سردار محمد ایوب، په خپلې لاري کې لوی خنډ ګاڼه، د برتانویانو شرایط ومنل، او له خپلي اولې ادعا نه تېر شو.

دی بیا د برتانویانو په موافقه کابل ته د تګ په خط کي په چاریکارو کې، د ۱۸۸۰ کال د جولای په شلمه د شاوخوا دېرشو زرو افغانانو له خوا د امیر په توګه غوره شو، او برتانویانو دوه ورځي وروسته (جولای ۲۲) د هغه واکمني په رسمي ډول ومنله. په کابل کي د برتانوي هند سیاسي استازي، لیپل ګریفن، له امیر عبدالرحمن سره، د سرای خوجه شاته، په ذمه غونډۍ کي دوه ورځي په رسمي ډول خبري وکړې او د موافقې

(c) ketabton.com: The Digital Library

شرایط رسمي او نهایي شول. برتانویان له کابل نه ووتل، او امیر عبدالرحمن هلته خپله واکمني پیل کړه. دغه ټول انکشافات په تفصیل سره یوازي زما د ایم. فل. په تیسس کې بیان شوي، چې هغه په ۱۹۷۱ کې په څه باندي درې سوه مخونو کې په دغه نامه خپور شو: افغانستان، د داخلي سیاسي انکشافاتو مطالعه، ۱۸۸۰-۱۸۹۶.

په لنډ ډول، افغانستان د امیر عبدالرحمن په واکمنۍ کې هم د کوم هیواد مستعمره نه وه. د هیواد یوازي باندنۍ اړیکې د برتانوي هند حکومت ته منحصرې شوې. په کابل کې یوازې د هند مسلمان تبعه د ابجنټ په نامه هستوګن شو، چې وظیفه یې د خبر لوځۍ وه، او هغه په دربار کې هغسې حیثیت لاره لکه وکیل چې د امیر دوست محمد په وخت کې لاره. پر ده باندي امیر قیود هم ایښې وو. ده امیر ته هم رپوټونه تهیه کول او خپله پوسته یې هم د امیر پوسته رسوونکو وړله، او راوړله، او په دربار کې یې هم یو محقر ځای درلود، چې حتی مارټمر ډیورنډ، چې په کال ۱۸۹۳ کې هغه په دربار کې په دغه حال ولید، خپل حکومت ته یې د هغه په هکله شکایت وکړ.

امیر عبدالرحمن په داخلي چارو کې پوره خپلواکي درلوده. افغانانو هم په خپل عادي ژوند کې د خارجي نفوذ احساس نه کاوه. خارجي قوه په افغانستان کې میشته نه وه. حکومت د خپلو قوانیو له مخې چلول کېده. د افغانستان پوځ هم محدود نه وو. د امیر د واکمنۍ په اخیرو کې نزدې یو لک منظم دایمي پوځ تنظیم شوئ او وسله وال شوئ و. د امیر په وخت کې د کابل ماشین خانه، چې امیر شیرعلي خان شروع کړې وه، دغومره فعاله وه، چې ډول ډول توپونه پکې جوړېدل. په داخلي چارو کې د امیر عبدالرحمن خپلواکي له دوه لاندي ښېلګو څخه ښه پوهېدل کېدلی شي.

په کال ۱۸۸۵ کي چي امیر په رسمي دعوت هند ته تللئ و، هلته وایسرای ځیني وغوښتل چې که دی د افغانستان په داخلي چارو کې هم د ده مشوره ومني. امیر ورته رد وویل، چې زما رعیت په داخلي چارو کې ستا مشوره نه مني، او زه دغه کار کولی نه شم، او زه یوازې په باندنیو اړیکو کې ستا مشوره منم. بل مثال د امیر د داخلي خپلواکۍ په اړه د کونړ د سید محمود پاچا په اړه دئ، چې هغه د جنګ په وخت کې د غازیانو پر ضد د برتانویانو خوا نیولې وه. په جلال اباد کي یې د برتانوي هند حکومت له سیاسي استازي، لیپل ګریفن سره په کتنه کې ورته مشوره ورکړې وه، چې افغانستان دي په ورو ورو برخو ووېشل شي، په دې ډول چي یوه له بلې نه بېله او ټولي یې د برتانیې تر لاس لاندي وي. ده دغه مشوره هم ورته ورکړې وه، چې "... تر هغو چې محمد جان خان او پلویان یې پوره مات شوي نه وي، او د برتانیې حکومت پوره لاس بری شوئ نه وي، له هغه سره دي اخیري فیصله و نه شي." د هغه مشورو په ګریفن دغومره ښه اثر کړئ و، چې ورته یې دغه بل ضمانت ورکړ، چې "ډې دي ډاډه وي چي حکومت به خپل لوزونه، او ټولي وعدې چي ورسره کړي، هر څه چي پېښ شي، تر سره کړي او

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دې املې به هیڅ تاوان ورته و نه رسېږي، چي ده د برتانیې خوا نیولې ده." خو د امیر عبدالرحمن په وخت کې د ګریفن ضمانت بې اثره شو او هغه له سید محمود سره چي د امیر شیرعلي د کورنۍ پلوی هم و، سخته ونیوله او ترېنه وغوښتل چي د ده سلام ته کابل ته راشي. دی پر ځان وېرېده، چي امیر به یې له مینځ نه یوسي، لکه چي نور محلي متنفذ کسان یې هم له مینځ نه وړي وو. ده د هند له حکومت نه وغوښتل، چې امیر ته د ده سپارښتنه وکړي. په دې اړه ځو لیکونه تبادله شول، او په یوه کې یې لیپل ګریفن ته وویل: "کوم هغه خدمتونه مي چي کړي، په دغه مقصد نه وو چي په بله نړۍ کې راته ګټه ورسوي." ده دا هم ورته ولیکل چي "تر اوسه مي چي څه په وسه کي وو، حکومت ته خدمت وکړ، او په خلکو کي مي بد نوم وګاټه، او تر هغو به کابل ته ولاړ نه شم چي تر څو مي د برتانیې حکومت نه ډاډینه ترلاسه کړې نه وي." د برتانوي هند حکومت د باندنیو چارو وزیر، لایل، د ۱۸۸۲ کال د جنوري په ۱۲مه امیر ته ولیکل چي وایسرای "... ډاډه دئ، چي د عدالت په هغه احساس چي تاسي جلالتمآب پکي نوم ایستلئ دئ، ټکنی به مو کړي چي له سید احمد [سید محمود] نه د هغه د زوی د ګناهونو قصور واخلئ." د ده زوی سید احمد د امیر د پوځ نه هغه وخت په شا شوئ و، چي دی کندهار ته له سردار محمد ایوب سره د مقابلې لپاره روان و. په ځواب کې امیر ورته ولیکل چي "که هغه [سید محمود] په پاک زړه د هغه احترام وکړي. ... زه به د هغه د زوی په ګناه جزا ورنه کړم، او که یې عملونه د قولونو پرخلاف وو، زه به بله چاره و نه لرم، غیر له دې چي وېې شړم." د هند حکومت د هغه په اړه نور څه و نه کړل. او امیر خپل سپه سالار، غلام حیدر څرخي، ته د هغه په اړه همدغسي حکم وکړ، او هغه د ۱۸۸۲کال په نومبر کې سید محمود له خپل مقر، د کونړ له پشد، نه وشاړه. هغه اول متڼایي، او بیا له هغه ځایه د هند حسن ابدال ته پناه یووړه، او د امیر د ژوند تر پایه پوري هلته یې د برتانوي حکومت په معاش ژوند کاوه، او د امیر حبیب الله په وخت کې بیرته کونړ ته ستون شو.

امیر لا په کال ۱۸۹۲کي چي د برتانوي هند حکومت چترال ونیوه، په داسي حال کي چي روسانو په کال ۱۸۹۲ کي له پنجه نه پورته د بدخشان علاقه له افغانستان نه په زور نیولې وه، افغانستان ته خطر حس کړ، او په فرمانونو کي یې خپل ولس په دې ډول مخاطب کړ، چي اوه خلکو، هغو چې په افغانستان باندي دوه ځلي یرغل کړئ، غوارړي دربیم ځل یې هم وکړي، خو د هند حکومت په دې اړه ځان یوه نه کړ. لکه چي په دې اړه یې ځان ناګاره اچولئ و، چي امیر دخپلي واکمنۍ په اخیرو کلونو کې چې حکومت یې ټینګ او پوځ یې پیاوړئ و، ځان حتی د هند حکومت ته په رسمي لیکونو کې هم د خپلواک افغانستان او د هغه د مضافاتو واکمن ښوده.

ښاغلی سیستاني د غټو ویناوو او حکمونو په صادرولو سره عادي دئ. هغه هم بې له دې چي حکمونه یې په واقعیتونو بنا وي. د ده دغي وینا ته توجه په کار ده، چي د ۲۰۱۵ کال په جون کي یې په افغان-جرمن ان لاین کې کړې: " ... هر یکي از اینها [شاهان و امیران افغانستان، از زمان احمد شاه بابا تا ظاهرشاه] ده ها،

(c) ketabton.com: The Digital Library

صدها لشکر زیر فرمان خود داشتند ، که در سرتاسر قلمرو مستقر بودند ." یو څوک چې دغې وینا ته ښه ځیر شي، ورته به عجبه ښکاره شي چي دا څنګه تاریخپوه دئ چي دغه وینا يې کړې، چي هغه برسېره پر دې چې مبهمه او مبالغه ایزه ده. په واقعیت بنا نه ده. له هغې نه ښکاري چي افغانستان په دغې اوږدې مودې کې لوی پوځونه لرل. حال دا چي تر امیر عبدالرحمن نه د مخه افغان واکمنو دغومره عواید نه لرل، چې لوی پوځ لرلی وشي. لوی پوځونه له کافي عوایدو نه برسېره ودانیو ، دفترونو او میرزایانو ته ضرورت لري. په داسي حال کې چې ځینو قومونو حکومت ته مالیات نه ورکول، او نورو چې د جمع بست په نامه ورکول، ډېر لږ وو ، چي هغه هم د هغو ملکانو له لارې حکومت ته رسېدل. دا امیر عبدالرحمن و ، چې له درانیو نه پرته، د نورو قومونو په ښیرازو مځکو باندي يې د سه کوټ سیستم جاري کړ، چي د هغه له مخې دمځکو درېیمه برخه حاصلات حکومت ته تخصیص شول. په دې اړه ډېر پاڅونونه وشول، او حکومت په خپل پوځ هغه ټول وځپل. تر هغه د مخه د افغانستان نظامي قوت له منظم پوځ (سپاه منظم) نه په غیر منظم پوځ (سپاه غیر منظم) ډېر متکي و.

امیر شیرعلي په دوهمي واکمنۍ کي تر پنځوس زره نه زیات منظم پوځ، د اول ځل لپاره، تنظیم کړ، دا امیر عبدالرحمن و ، چي نژدې یو لک منظم پوځ يې تنظیم او وسله وال کړ، او حکومتي عواید يې د درندو مالیاتو او ګمرکي عوایدو په وضع سره تر پخوا نه په کراتو زیات کړل. تر دوی د مخه واکمنو په زیاتي اندازې په قومي ایله جاري یا سپاه غیر منظم اتکا لرله، خو هغه د قومي مشرانو تر نېغ حکم لاندي وو ، او هغو د دغه خدمت په بدل کي له حکومت نه ډېري پیسې او امتیازات ترلاسه کول. په دې ډول دوی د ډېر قوت او اهمیت خاوندان کېدل. څنګه چي په افغانستان کې د واکمنو کورنیو په غړو کې ډېر جنګونه کېدل، او باندني یرغلونه هم یو وخت بل وخت کېدل، واکمنان قومي ایله جاریو ته ډېر محتاج وو. دا امیر عبدالرحمن و ، چي د لوی منظم پوځ په تنظیمولو سره يې د افغانستان دغه ملک الطوایفي طرز له مینځ څخه یووړ، او په ټول ملک کي يې د خپلو چارواکو له لارې حکومت وکړ. دغه موضوع او دغه انکشاف په اصل کي ډېر پېچلئ او د ټولني او امنیت په چارو کي يې اهمیت هم ډېر دئ. هغه زما په دغه اثر کې په تفصیل څېړل شوئ دئ: د افغانستان ټولنه او حکومت د امیر عبدالرحمن په واکمني کي.

ښاغلي سیستاني په دې نژدې وختو کي د نیشنلستانو پېښې کوي. هغه کتابګوټئ چي ده د یو شمېر لیکوالو له لنډو لیکنو نه تنظیم کړئ، په دغه نامه یاد کړئ، " دفاع از ارزش های ملي وظیفه عناصر ملي است." داسي هم دي چي د نورو لیکني د افغان نیشنلیزم یا خپلواکۍ پرخلاف وګڼي، هغوی په ترخو کلمو یادوي، او حتی پرې تور لګوي. د بیلګي په ډول ده د ۲۰۱۴ کال په سپتمبر کي په افغان- جرمن ویبسایټ کي د ډاکټر محمد زمان ستانیزي په اړه لیکلي چي " اقای ستانیزي برای بې اعتبار ساختن استقلال کشور چقدر پول از انګلیس و پاکستان میګیرید ؟"

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددغې وينا په لوستلو سره به ډېر لوستونکي حېران شوي وي، چي دغه "تاريخپوه" څه وايي؟ د ده وظيفه تاريخ ليکنه ده، چي حقيقت و مومي يا په نورو تور و لګوي؟ له تور نه يې ښکاري، چي دې خبر دئ چي ستانيزی له " انګليس او پاکستان" نه د خپل خدمت په برابر کي پيسې تر لاسه کوي، خو دا معلومه نه ده چي هغه څومره دي. ښاغلئ سيستاني په ډاکتر ستانيزي دغه تور وروسته له هغه ولګوه، چي هغه په کومي تلويزوني مرکې کي ويلي و، چي افغانستان له ۱۹۱۹ د مخه هم خپلواک و، خو ښاغلي سيستاني چي هغه په دلايلو رد کولی و نه شو، دغه تور ولګوه، چي ځان د افغان خپلواکي او نيشنليزم مدافع وښيي، خو دی فکر نه کوي چي د افغانانو ياد دغومره ضعيف نه دئ چي د ده هغه خدمتونه له ياده وباسي، چي د شوروي د اشغال په وخت کي يې شوروي يرغلګرو او د هغه لاسپوڅي رجيم ته د انقلابي شورا د رئيسه هيئت د غړي په توګه کړي او په دغه عضويت سره يې د هغو د سياستونو او عملونو پلوي کوله، چي مقصد يې د افغان نيشنليزم او خپلواکۍ ځپل، او د هغو د مدافعانو وژل وو، د دې لپاره چي افغانستان د پرچمي رجيم له لاري يو تابع هيواد شوئ وي. په دې اړه ښاغلئ جمشيد پايمرد د ۲۰۱۵ کال په فبروري کې په افغان- جرمن ويبسايت کي ليکلي، چي " ... کدام اساس و معيار در نظر گرفته شد که معلم صاحب [سيستاني] يکدفعه از ده پانزده نفر ادم درجه اول مملکت شدند و عضو هيئت رئيسه شورای انقلابي شدند؟ و دفتر کار معلم صايب سيستاني که در ارگ بود چنان در چند پرده حفاظه ميشد که برای رسيدن به حضور ايشان بايد از هفت خوان رستم عبور ميشد؟" ښاغلي سيستاني د هغه په ځواب کې د انقلابي شورا غړيتوب منلئ، خو هغه يې د خطر د رفع لپاره ښوولئ، او دا يې هم ويلي چي دی د هيڅ ګوند غړئ نه و. په دې اړه ښاغلئ سيد حميد الله روغ وليکل چي " ... مطمئن هستم که ازين اظهار ايشان راهي به سوی برئت کشوده نيست."

په رښتيا هم يو څوک چي په دغسي ايدیالوجيکي رجيم کې، لکه د پرچم، سمله لاسه په دغسي لوړ مقام و ګمارل شي، هغه څوک وي چي مقاماتو ته د اعتبار وړ وي. دا خو مالومه ده چي د پرچم ګوندګي دغسي غړي هم لرل، چې غتې وظيفې يې تر سره کولې، خو ګوندي غړيتوب يې پټ، او په ښکاره غير ګوندي و. اساسي دا ده چي ژوند په هر حال کي د وجدان يا عقلي او اخلاقي پرنسيب له مخې وشي. د دغسي پرنسيب خاوندان په خاص ډول خپل ولس ته د خطر په وخت کي ستونزي مني او حتی مرګ مني خو خپل خلک نه پرېږدي، او له خپل پرنسيب نه نه تيرېږي، او خپل وجدان نه معذب کوي. افغان مجاهدينو د شوروي اتحاد د اشغال او د هغه د لاسپوڅي پرچمي رجيم په وخت کې همداسي وکړل، او د يوه ميليون نه ډېر يې شهيد شول. که دوی هم د ښاغلي سيستاني په شان تسليم شوي وای، شورويانو به ټول افغانستان لاندي کړئ وای، خو دوی د ښاغلي سيستاني پرخلاف د يوه زبرځواک په وړاندي هم په خپلو ملي او ديني ارزښتونو تر پايه پوري ټينګ ودرېدل. خو ښاغلئ سسيستاني په دغه وخت کې هم د يرغلګرو او د پرچم رجيم خوا ونيوله، او د انقلابي شورا په رئيسه هيئت کي

(c) ketabton.com: The Digital Library

يې ورته خدمت کاوه، نه خپل وطن او خپلو خلکو ته. په دغې مخينې سره اوس دی بايد عادي ژوند اختيار کړي، او له دې نه ډډه وکړي، چې د غومبسې په شان چيچل وکړي. خو دی داسې نه کوي او اوس هم نارې وهې، چې "ما نه فرد را برای نظام ميخواهيم، و نه نظام را برای فرد، بلکه هر دو را براي وطن و خدمت به آن ميخواهيم." اوس به دغې پوښتنې ته ځه جواب ورکړي، چې که ته په رښتيا په خپلې دغې ادعا معتقد وای، ولې دې شوروي يرغلګرو او د هغو لاسپوڅي پرچمي رجيم ته په انقلابي شورا کې خدمت وکړ، نه خپل وطن ته، چې پکې پيدا شوئ، لوی شوئ، روزل شوئ او تعليم کړل شوئ وې؟ په دې ډول تا په اخلاقي لحاظ هغه استحقاق له لاسه ورکړئ، چې اوس افغانانو ته د وطنپالنې توصيه وکړې. ته نور د اخلاق معلم کېدلی نه شې.

د ښاغلي سيستاني بل حکم د همدغه کال (۲۰۱۵) د جولای په مياشت کې په افغان- جرمن ويب سايټ کې کړئ، او ويلي چې "داود خان با هيچ کس از سياست مردان معاصر خود قابل مقايسه نيست." دی نه مشخص کوي چې محمد داؤد له کوم اړخ او نظر نه د خپل مهال له سياست مارو سره د پرتلې وړ نه دئ. په اصل کې که تاسې يو ځوک د هغه د وخت په شرايطو کې و نه ګورئ، هغه په رښتني ډول پېژندلی نه شئ، او که يې په اړه هر څه ووايې، هغه به ستاسې خپل نظر وي، ياني عندي رنګ به ولري، او علمي او افاقي به نه وي. ښاغلي سيستاني به محمد داؤد له دې امله د خپل عصر د سياستمارو سره د مقايسې وړ نه ګڼي، چې هغه د سرطان کودتا په زياته اندازه د پرچميانو په مرسته وکړه، او د هغوی د سر کسان يې په حکومتي لوړو مقامونو و ګمارل، او نور پرچميان يې په اطرافي ادارو کې په زيات شمېر مقرر کړل. په دې ډول د پرچم ګوندګي حيثيت او اعتبار وموند.

د ښاغلي سيستاني په نظر د محمد داؤد معاصر سياستماران به د هغه ترونه او تربرونه وي. خو دی له خپلو ترونو سره پرتله کېدلی نه شي. هغوی د خپل مشر ورور، محمد نادر په مخکښي او تدبير دغه نظام له کورني جنګ نه وروسته په پښو و دراوه او محمد داؤد په دغه نظام کې هغه وخت هسک شو چې امنيت پکې خوندي، حکومت پر ځای ولاړ، او منځنۍ تعليم کړې طبقه هسکه شوې او هيواد د عصري کېدلو پر لار روان و. د محمد داؤد له "معاصر سياستمدار" نه به د هغه مطلب ارواښاد پاچا محمد ظاهر وي، چې دواړه سره همزولي او تربوران وو. محمد داؤد په کال ۱۹۱۰ کې او محمد ظاهر په ۱۹۱۴ کې پيدا شوئ و، خو دوي د شخصيت له نظر نه ډېر متفاوت وو، پاچا دموکرات، لبرل، او د واکمنۍ چندان لېوال نه و. د اعدام مخالف و، په داسې حال کې چې محمد داؤد زورواک، د واکمنۍ لېوال، نيشنلست، او د اعدام پلوی و. دواړو د سيکولر نظام او د هيواد عصري کېدل غوښتل. محمد داؤد د صدارت په لسو کلونو، او پاچا د دموکراسۍ په لسيزه کې وځلېد. خو محمد داؤد چې د صدارت په وخت کې وځلېد، د پاچا او د خپل ورور د همکارۍ له امله هم و. البته دی د انکشافي پروجو نوښتګر او مخکښ و. په هر حال ده د صدارت په دوره کې د انکشافي او عصري کولو حرکتونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پلان شوي اقتصاد په چوکاټ کې پر مخ بوتلل. دوی دواړه د وطن صادق خدمتګاران وو، او هیڅ یوه یې ناوړه استفاده نه ده کړې، او محمد داؤد له خپل شخصي ملکیت نه د هیواد د ابادۍ لپاره ډېره استفاده کړې ده.

خو ښاغلئ سیستاني دا په نظر کې نه نیسي، چې محمد داؤد له اول نه زورواک و، او په سیاست او اداره کې یې له شدت او زور نه کار اخیستئ، په تېره په اولو وختو کې چې د هغه له امله په "سردار دیوانه" هم یادېده. د صدارت په وخت کې یې د اروابناد شاه محمود د صدارت نوې ډموکراسي خپه کړه، چې خلک ورته ډېر هیله من شوي وو، او په ولس مشرۍ کې یې د پاچا محمد ظاهر د وخت د ازادي او ډموکراسي مخه ونیوله. په دې ډول محمد داؤد په افغانستان کې د فردي ازادۍ او دموکراسۍ د غورځنګ خپه کوونکئ او د ازاد مارکیټي اقتصاد مخالف ګڼل کېدلی شي. ده وروسته د سرطان په کودتا دغسي قانوني نظام نسکور کړ، چې لویې جرګې منلئ، او سراسري ازادو انتخاباتو تائید کړئ و، او له امله یې ازادي او ډموکراسي په افغانستان کې په بېساري ډول ځای نیولئ و. په دغې دورې حکومت تر هر وخت نه ډېر د قانون له مخې چلېده او ښځې او نارینه په بېساري ډول ازاد وو. دغه ټول انکشافات هغه وخت ممکن شول، چې په افغانستان کې د لومړي ځل لپاره د قانون له مخې سلطنت واکمني پاچایي کورنۍ ته، او حکومت اولس ته مختص شو. دا په افغانستان کې په پاچایي نظام کې د دموکراسۍ د یوې نوې پروسې شروع وه، چې د وخت په تېرېدولو سره پیاوړې کېدله. رسمي چارواکي هم تر بل هر وخت ډېر د لیاقت او تخصص له مخې حکومتي مقامونو ته رسېدل، او دغه کار په جامعې هم ښه اثر کاوه. ډېره مهمه دا هم ده، چې په دغه موده کې فرد د سیاست له مخې بندي شوئ نه دئ، او بندي کېدل یوازي د محکمې په حکم و. هیڅ څوک اعدام شوي نه دي. پاچا محمد ظاهر د اعدام مخالف و. د ده د انسان دوستۍ حس له دغې پیښې نه واضح دئ: پاچا یوه ورځ یوازي، د خپلې ملکې او ډرېور په ملګرتوب له کابل نه پلخمري ته لاړ او هلته یې د یوه مقتول له پلار نه وغوښتل، چې د خپل زوی قاتل، چې هغه د ده وراره و، او د محکمې په حکم په اعدام محکوم شوئ و، وبښي. هغه په افتخار سره د پاچا خبره ومنله. دغه پېښه ډېرو ته د یقین وړ نه ښکاري، خو دغه قصه ما ته دغسې یوه کس کړې، چې زه پرې باور لرم.

د ډموکراسۍ د لسیزې په دغو انکشافاتو سره افغانستان په سیمه او نړۍ کې نوم وایست. په دغه دوره کې افغانستان د لوېدیځې نړۍ و نارینه او ښځو ګرځندویانو ته دغسي یو هیواد شوئ وو، چې هغوی په ډاډینه سره په ټول افغانستان کې ازاد ګرځېدلی، او ځانله په خپلو خیمو کې اوسېدلی شول. هغومره ډېر ګرځندویان چې په دغې دورې کې افغانستان ته راغلل، شاید هیڅ وخت په دغه ډېر شمېر نه وي راغلي. د هغو په راتګ سره د ګرځندوی صناعت (هوټلونه، تم ځایونه، د لرغونو سامانونو او اثارو هټۍ) په بېساري ډول سره وده وکړه، او په مجموع کې افغان اقتصاد یې پیاوړئ کړ. نو ویل کېدلی شي چې د قانوني پاچایي او د ډموکراسي لسیزه د معاصر افغانستان په تاریخ کې یوه ځلانده دوره وه، خو د واک لېوال، محمد داؤد دغه ځلانده دوره د "قلابي

(c) ketabton.com: The Digital Library

دموکراسي" په نامه، د چپیانو په مرسته په کودتا سره ختمه کړه. په داسي حال کې چې ده لـه اتلس کلنۍ نـه تـر هغه وخت پوري څه کم څلوېښت کاله په ملکي او نظامي لوړو مقامونو کې په پوره اختیار سره واک چلولئ و. ده په دې قناعت و نه کړ او کودتا يې وکړه، چې په هغې سره يې په وطن کې يو نوئ تخریبي فصل پرانیست.

محمد داؤد په کودتا سره قانوني نظام نسکور او قانوني ژوند او قانوني حکومت بې اهمیت کړ. ده یـو شمېر د سر کسان هم، د ارواښاد محمد هاشم میوندوال، ارواښاد مرستیال خان محمد ، او ارواښاد ماما زرغـون شنواري په ګډون، سره له دې چې هغوی د ده په شان نیشنلت وو ، د پرچمیـانو پـه فشـار ، د محـاکمې نـه پرتـه، د کودتا په تور له مینځ نه یووړل، او نور ډېر يې بندي کړل. ده پـه دغـه ډول د سر کسـانو اعـدام بیـا رواج کـړ ، پـه داسي حال کې چې د افغان سیاست له دغه وحشي عمل نه، د پاچا محمد نادر خان له قتل نه وروسته پاک سـاتل شوئ و. د کودتا بله پایله دا شوه چې محمد داؤد په نظامي کودتـا سـره واک تـه د رسـېدلو لار وښـودله او دی پـه افغانستان کې د عصري نظامي کودتا مخکښ شو. د کودتا بله پایله دا شوه، چې پوځ په سیاست کې دخیـل شـو ، په داسي حال کې چې تر هغه د مخه، د پوهنتون له مظاهرو سره سره، له سیاسـت نـه لیـري سـاتل شـوئ و. لـه هغـه وروسته و، چې حفیظ الله امین، چې د خلک د ډموکراټیک ګوند د نظامي څانګې آمر و ، په دغه فکر شـو ، چـې محمد داؤد کودتا وکړه، موږ يې هم کولی شو. لـه هغـه وروسـته و ، چـې ده خپـل ګونـد تـه د نظـامي افسـرانو پـه جلبولو پیـل وکـړ. ما په خپل ' د ثور کودتا نومي ' اثر کې ویلي و ، چې هغـه د درې سـوه نظـامي افسـرانو پـه قـوت کودتا وکړه، خو وروسته راته معلومه شوه، چې هغه په دغو پنځو کلونو کې څه کم دوه زره ښـکته رتبـه نظـامي افسران ګوند تـه جلب کـړي، او پـه قـوت يې دغـومره ډاډه و ، چـې غوښـتل يې د خپـل پـلان لـه مخې د زمـري پـه میاشت کې کودتا وکړي، او په هغې د "زمري انقلاب" نوم کښېږدي. له هغه نه پرته هم د ولسـمشـر پـه نشـته تـوب سره، د ده د نظام دوام په شک کې، او د کورنی جنګ احتمال زیات و. نو ویـل کېـدلی شي چي محمد داؤد ، لـه خپلو ډېرو خدمتونو سره سره په افغانستان کې د نظامي کودتا او د دې اوږدې ناارامۍ سر مؤسس دئ. په اصـل کې د همدغې کودتا او د دغو ناارامیو له امله ده چې د افغانستان راتلونکې د اندېښنې وړ شوې ده.

محمد داؤد ، چي د خپل ژوند په وروستیو شېبو کې د خلقي کودتاچیانو له خوا خپـل ژونـد پـه خطـر کـې ولیدئ، د خپلي کورنۍ د غړو وژنه يې هم جائزه وبلله. د افغـانسـتان په تاریخ کي څه، چي حتی د انسان په تاریخ کې به دا یوه بېساري تراجیدي وي. ښاغلئ محمد داؤد ملکیار چي د محمـد داؤد لـه کـورنۍ سره يـې د خېښـۍ ارتباط لاره، او په اړه يې د دقیقو مالومـاتو خاوند دئ، وایي چي د ثـور د کودتـا پـه ورځ " ... کشـته شـدن اکثـر اعضای خانواده محمد داؤد خان، بشمول اطفال معصوم به تصمیم داؤد خـان و بدست یکي از اعضـای خـانواده او صورت گرفته است." دا په داسي حال کې چي د محمد داود زامن او لوڼي د لـوړ او ملي فکر خاونـدان وو ، او هیڅ یوه يې له خپل ممتاز مقام نه د ځان یا کورنۍ لپاره استفاده نه ده کړې. مشر زوی يـې، عمرجـان لا د دغسـي

(c) ketabton.com: The Digital Library

آزاد قضاوت خاوند و، چي په اخر کي د خپل تره، اروابناد محمد نعیم، په شان د خپل پلار د سیاست مخالف شوئ و. محمد نعیم لا د خپل ورور پر ضد د کودتا په لټه کي و. په هر حال، محمد داود د خپلي کورنۍ د غړو - مېرمني، لوڼو (له محترمي درخانۍ نه پرته، چي هغه وخت هغه هلته نه وه (او اوس په سویس کې ژوند کوي) او تور پېکۍ نه پرته (چي وروسته وفات شوه)، او زامنو (له عمر جان نه پرته، چي هغه تر دوی دمخه په ګولۍ لګېدلئ او مړ شوئ و) د ژوند سلبولو حق نه لاره، او د محمد داؤد دغه امر د هغو په حق کې ظلم و، هغه هم په دغسي حال کي، چې معلومه نه وه چي کودتاچیان به د هغوي حیثیت او ژوند ته خطر پېښ کړي، لکه د ده د کورنۍ د یو څو پاتي کسانو، او د هغه د لوڼو - درخانۍ او تورپېکۍ مزاحم نه شول.

ښاغلئ سیستاني سره له دې هم فکر کوي، چي "داؤد خان با هیچکس از سیاستمداران معاصر خود قابل مقایسه نیست." دی به په دغه فکر سره فردي ازادي، دموکراسي، قانوني حکومت او حتی ژوند ته هم ارزش نه ورکوي، او په اجتماعي او ولسي ژوند کي به د هغو اهمیت او ضرورت درک کولي نه شي. له همدې امله به وي، چې دی اوس هم د تاریخ په نامه په خپلو لیکنو کې خپل شخصي او پرچمي فکرونه ځایوي، او په دې ډول افغان تاریخ مسخ کوي.

ښاغلئ سیستاني د کاندید اکادمیشن په حیث ځان د دغه صلاحیت خاوند بولي، چي دا او دغسي نور حکمونه له خپل ذهن نه صادر کړي. ده دغسې حکمونه دغومره ډېر کړي دي، چي اوس یې عادت شوئ دئ، خو په یوه سقه روایت د کاندید اکاډمیسن درجه ده ته په دې، چي د انقلابي شورا غړی و، د خاصي پېرزوینې په خاطر ور کړل سوېده، لکه چي یو څو نورو ته هم همداسي پېرزوینه شوې ده . لا مهمه داده، چي د افغانستان د علومو اکاډمي په اصل کي دشوروي اتحاد د اکاډمۍ په ما ډل بنا ده، نه د لرغوني یونان افلاتون په ماډل، چي د هغې مؤسس و. دغو دواړو اکاډمي ګانو په اساس کې توپیر لاره. شورویانو د افلاتون د اکاډمۍ نوم غوره کړ، چي اکاډمي یې علمي حیثیت ولري، خو دغو اکاډمیو سره اساسي توپیرونه لرل، او ډېر مهم یې دا و، چي د افلاتون په اکاډمي کي تفکر ته حد او حدود نه وو، او د شوروي اکاډمي محدوده وه. په ظاهر کي هغه مارکسیزم - لینینزم ته محدوده وه، خو په واقعیت کې لینینیزم- ستالیننزم ته. د همدغي ازادۍ له برکته و، چي د افلاتون په اکاډمي کې د ارسطو په شان متفکر هسک شو، چې د تجربې او مشاهدې پر بنسټ یې د اول ځل لپاره د ژوند په هره ساحه کي ژور ابتکاري نظرونه وړاندي کړل، په داسي حال کي چي د شوروي اتحاد په اکاډمي کي حتي نامتو ساینس پوه، سخاروف، د خپل ازاد فکر او قضاوت له امله له مسکو نه د ګورکي ښار ته تبعید شو. هغه په افغانستان باندي د شوروي اتحاد د نظامي یرغل په وړاندي د مخالفت اواز جګ کړئ و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښاغلئ سیستاني چي د کابل د پرچمي د شوروي ډول اکاډمي کي د کاندید اکاډیمیشن مقام ته جګ شو ، خپله لیکنه به یې د لیننیزم- ستالینیزم په محدود او غیر علمي چوکاټ کې دننه کښلي وي، او که نه ترفیع یې کولی نه شوه. د شوروي اکاډمي محدودیت په خپل وار د دې لامل شو چي، پخپله د شوروي لیننستي او ستالینستي نظام سقوط وکړي، او تلپاتي ځای یې د خلقیانو په وینا د " تاریخ کنده" شي.

اوس چي دغه نظام د تاریخ کنده شوئ او ورسره لیننستي شعارونه، چي ښاغلي سیستاني به ځومره تکرار کړي وي، ده هم د نورو اپورتونیستي چپیانو په شان نشنلیزم ته پناه وړې ده. خو دی په دغه مصلحتي او ویب سایتي نشنلیزم کي هم افراط کوي. هغه وخت چې د نېشنلیزم ربښتینې ازموینه وه، ده د شوروي او پرچم خوا ونیوله، او افغان ولس او افغان خپلواکي ته یې شا کړه، نو دې په دغې ازموینه کې په مطلق ډول ناکام شو. اوس دی په هغه لار روان شوئ، چي پرچمیان د مخه پرې روان شوي وو. نجیب الله چې په اخر کې ځان مسلمان وښود ، او کارملیانو مجاهدانو ته وړونه وویل، ښاغلئ سیستاني اوس د پاچا امان الله د نېشنلیزم خوا نیولې، هغه هم په افراطي او شډل ډول. خو سره له دې هم د هغو نورو پرچمیانو په شان له پخواني محدود فکري چوکاټ نه بیرون او ازاد شوئ نه دئ. نو د ده په دغه نشنلیزم باندي اعتبار کول به هسي سادګي وي. ده بس د وخت په تقاضا سره طرف بدل کړئ، او اوس یې د پخواني پاچا پر ضد مبارزه پیل کړې، او ملامتوي یې چي د مغول واکمنو په شان یې ودانی نه دي جوړي کړي. معلومه ده چي دی دغه واقعیت ته ارزش نه ورکوي، چې پاچا محمد ظاهر د معاصر افغانستان په واکمنو کې، یوازنی واکمن و ، چي دغسي دولتي نظام یې د اساسي قانون پر بنسټ پر پښو ودراوه، چې په هغه کې سلطنت له حکومت نه د لومړي ځل لپاره بېل شو ، او ازادي د افغانانو په ژوند کې په فکر او عمل کي په دغه ډول تحقق وموند ، چي بل هیڅ وخت یې په دغسي ډول تحقق موندلئ نه و. دغه اساسي قانون، چي په سیمه کي یې سارئ نه درلود ، افغانانو ته ممکنه او اسانه کړه چي ژوند د ازادي په فضا کي وکړي. که څه هم دا د دغې پروسې اوله مرحله وه.

خو محمد داؤد دغه عظیمه او د خلکو په ګټه پروسه، هغه هم د ازادۍ پر ضد پرچمیانو په مرسته په نظامي کودتا سره په ټپه ودروله. ده په خپل دغه قانون ضد عمل سره، د دې لپاره چي ځان د دولتي واک هسکي ته ورسوي، په وطن کي د ناارمۍ ور پرانیست، چي په یوه او بل شکل تر اوسه هم دوام لري، او افغانان د خپل وطن راتلونکي ته اندېښمن کړي. خو څنګه چي ده په خپل دغه قانون ضد عمل سره د پرچم ګوندګي ته اعتبار ورکړ، ښاغلئ سیستاني، او د هغه په شان نور، اوس په یوه او بل ډول، د هغه په ملاتړ، او د پخواني پاچا پر ضد لیکني کوي.

(پای)

(c) ketabton.com: The Digital Library

یادښتونه

دلته د دغې لیکنې منابع هغه وخت یاد شوي، چې په متن کې د لومړي ځل لپاره ذکر شوي دي. تکرار یې په لنډ ډول په متن کې یاد شوئ دئ.

1. ۱- عزیز هندي، د غازي امان الله خان زوال، له اردو نه ژباړوونکئ، فرهاد ظریفي، خپروونکئ، د افغانستان د علومو اکادمي، پېښور، ۱۳۸۱، /۲۰۰۲، مخ ۴۴۰
2. ۲- ریه تیلي ستېورټ، اور په افغانستان کي، دوهم چاپ، خپروونکئ، یونیورسل. ۲۰۰۰، مخونه، ۵۵۸، ۵۲۰
3. ۳ - لودویک ادمک، د شلمي پېړئ تر نیمایي پوري د افغانستان باندنی چاري، له شوروي اتحاد، جرمني، او برتانیې سره اړیکي، د اریزونا پوهنتون، توک سان، ۱۹۷۴، ۴۹
4. ۴- فیض محمد هزاره، تذکر الانقلاب،مدون داکتر حفیظ الله شریعتي (سحر)، ناشر انتشارات میچید، محل نشر و چاپ نامعلوم، ۱۳۹۳/ ۲۰۱۳، ص ۲۱. دکتر سحر نمی گوید که نسخه اصلی و یا نقل آنرا از کدام منبع به دست آورده و نسخه اصلي آن در کجا است. محل نشر آن هم واضح نیست. در هر حال این اثر به ارزیابی مفصل ضرورت دارد، که متاسفانه این جای آن نیست. له لیکوال محترم سعد الدین شپون نه مننه، چي دغه اثر یې را استولئ، هغه هم په ډېر ښه وخت.
5. ۵- میک چیزني، کابل تر محاصرې لاندي، خپرونکئ مارکوس واینر، پرنستین، ۱۹۹۹، ، ۹۲، دغه اثر د فیض محمد تذکر الانقلاب ترجمه ده، چي میک چیزني له روسي نه په انگریزي اړولې ده. او ځای ځاي یې خپل یا د روسي مترجم تبصرې هم راوړي. دغه ترجمه جمله په جمله نه، بلکه د هغو د مفهومونو لنډ بیان دئ، خو میک چیزني یو طالب العلم او امانتکار مترجم دئ.
6. ۶- ادمک، (۱۹۷۴)، یاد شوئ اثر، ۸۹، ۹۰
7. ۷- عبدالحي حبیبي، جنبش مشروطیت در افغانستان، سازمان مهاجرین مسلمان افغان، چاپ دوم، ۱۹۹۹، ۱۷۳
8. ۸- فیض محمد، یاد شوئ اثر، ۱۷
9. ۹- عزیز هندي، یاد شوئ اثر، ۲۴۵
10. ۱۰- ادمک، یاد شوئ اثر، ۸۵
11. ۱۱- ستېورټ، یاد شوئ اثر، ۳۸۲

(c) ketabton.com: The Digital Library

12. ۱۲- سید شمس الدین مجروح، سرگزشت من، به اهتمام سید فضل اکبر، چاپ شخصي، کابل، ۲۰۱۲/۱۳۹۱، ۳۲

13. ۱۳- میر غلام محمد غبار، افغانستان در مسیر تاریخ، دولتي مطبعه، کابل، ۱۹۲۷/۱۳۴۲، ۸۱۷

14. ۱۴- عبد الباري جهاني، د سنځل نوید (قول نقل)، په افغانستان کې د اجتماعي تحولاتو په وړاندي غبرګونونه، ۱۹۱۹-۱۹۲۹، مخونه ۱۴۸-۱۴۹

15. ۱۵- د قول نقل سنځل نوید، واکنش های مذهبي و تحولات اجتماعي در افغانستان ۱۹۱۹-۱۹۲۹، فارسي کوونکۍ محمد نعیم مجددي. له محترم نعیم مجددي نه مننه کوم چي ددغه مخ چاپي نقل یې را استولۍ دۍ.

16. ۱۶- فضل غني مجددي، افغانستان در عصر اعلیحضرت امان الله خان ۱۹۱۹-۱۹۲۹.چاپ شخصي، کالیفورنیا، ۱۹۹۷، ص۲۵۵. له محترم فضل غني مجددي نه په دغي وسیلې مننه کوم، چي د خپل دغه اثر یوه نسخه یې رالېږلې ده.

17. ۱۷- سید رسول، حقایق ناگفته در باره حبیب الله کلکاني، کتابفروشي فضل، پشاور، ۱۹۹۹/۱۳۷۸، ص ۴۲

18. ۱۸- نوردک بریت، افغانسي، روسان په افغانستان کي، ۱۹۷۹-۱۹۸۹، اکسفورډ پوهنتون، نیویارک ۲۰۱۱، ۲۹

19. ۱۹- رچرډ فرای، د پارس میراث، خپروونکۍ مزدا، کلیفورنیا، ۲۰۰۴، ۲۹

20. ۲۰- بېلا بېل لیکوال، غازي امان الله خان، د افغانستان د خپلواکۍ ستورۍ، د افغانستان د کلتوري ودي ټولنه، جرمني، ۲۰۰۵، ۱۲۰-۱۲۱

21. ۲۱- د رای دیوي لیکني، رادیکال هیومنست له مخي، جون ۲۷، ۱۹۵۴، مخ ۳۰۷، د قول نقل ستیوړت، ۵۱۱،۵۱۲

22. ۲۲- احسان الله، اماني دوره، د افغاني رنسانس دوره، له فرانسوي نه پښتو کوونکۍ، پروفیسر ډاکټر محمد اکبر ستایلۍ وردګ، ماخذ غازي امان الله خان، بېلا بېل لیکوال، یاد شوۍ اثر، مخ ۲۴

23. ۲۳- هیرودوت، تاریخ، ژباړه د ډېوید ګرین، شیکاګو پوهنتون، ۱۹۸۸، اووم کتاب، لسمه ماده، مخ ۴۷۱

24. ۲۴- جان لوکاس، د تاریخ راتلونکي، ییل پوهنتون، ۲۰۱۱، ۱۵۷

(c) ketabton.com: The Digital Library

25 . **۲۵**- داکتر یوسف متولي حقیقي، افغانستان و ایران، پژوهشي پیرامون روابط سیاسي و چاپ هاي مرزي، از احمدشاه دراني تا احمد شاه قاجار، نشر کرده استان قدس رضوي، مشهد ، **۱۳۸۳**، ص **۷۳۰**

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library